

**T.C.
DICLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MALİYE ve EKONOMİ BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TİCARET BORSALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ
GELİŞİMİ VE PERFORMANSI**

FERDA KESKİN ÖNEN

DANIŞMAN

Prof. Dr. SELİM ERDOĞAN

DİYARBAKIR, 2009

ÖZET

Ticaret borsaları, hukuki mevzuatla sınırları belirlenmiş mali ve idari yönden bağımsız kurumlardır. Ticaret borsaları ekonomide çok önemli bir role sahip olmakla beraber devlete herhangi bir parasal yük getirmeden kendileri kaynak yaratan, kullanan, hatta kamu kuruluşlarına kaynak aktaran kuruluşlardır. Aynı zamanda ticaret borsaları piyasa ekonomisinin önemli bir parçasıdır.

Ticaret borsaları kuruluşu, işleyişi ve amaçları kanunlarla belirtilmiştir. Çünkü ticaret borsalarında ürünlerin fiyatları, arz-talep koşullarına göre oluşmaktadır. Ticaret borsalarındaki işlemler gün geçtikçe çeşitlenmekte ve minimum risk amaçlanmaktadır. Bu amaçla, ticaret borsalarında çeşitli işlemler yapılmaktadır. Bunlar; lisanslı depoculuk, spot işlemler, vadeli işlemler ve opsiyon işlemlerdir. Bu çalışmada bu işlemler ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Ticaret borsalarının mevcudiyeti yıldan yıla artış gösteren işlem hacimleri ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması hususunda sağladıkları katkılarla daha da önemli hale gelmektedir. Zaman içinde üyelerinin hak ve menfaatlerini daha iyi temsil edebilmek için tek bir çatı altında toplanma ihtiyacını duyan oda ve borsalar TOBB' yi kurarak birlik oluşturdu. Ticaret borsaları, TOBB bünyesinde birlik içinde çalışarak üretici, tüketici ve de kamu yararını gözetmektedir.

Türkiye'de ticaret borsaları sayısı il bazında elli sekiz ilçe bazında ise elli beştir. Ticaret borsalarının toplam işlem hacmi içindeki payı her geçen yıl artmaktadır. Bu da bize ticaret borsalarının ekonomi için vazgeçilmez kurumlardan biri olduğunu göstermiştir. Ticaret borsalarının dış ticarete ekonomi için yararları bilinen bir gerçektir. Ticaret borsalarının olumlu yönleri olduğu gibi eksik yönleri de vardır. Tüm Eksikliğin giderilmesi için ticaret borsaları, Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi sermayesi ve işlem hacmi daha büyük, ulusal veya uluslar arası düzeyde az sayıda kurumsallaşmış borsalar oluşturulursa Türkiye'deki ekonomik gelişmelere olumlu katkılar sağlayacaktır.

Bu yönde atılan ilk adım İzmir’de Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası’nın kurulmasıdır. Bunu Ürün İhtisas Borsaları takip etmektedir. Bu yönde çalışmalar devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Borsaları, Piyasa Ekonomisi, Vadeli İşlemler, Lisanslı Depoculuk, Ürün İhtisas Borsaları

ABSTRACT

Commodity exchanges are the institutions which have financial and administrative autonomy described by the legal regulations. As having a crucial role in the economy, commodity exchanges are the institutions which create sources, use them and transfer them to the public institutions.

Foundation, performance and targets of the commodity exchanges are defined by referring to related law and regulations. At the same time, commodity exchanges are the important parts of the market economy. Because, the prices of products are determined according to supply-demand conditions in the commodity exchanges. Minimum risk is the main goal and therefore, transactions in the commodity exchanges are becoming verified year by year. For this reason; there are different types of transactions in the commodity exchanges. These are licenced warehouse, spot transactions, futures and options. In this study this process is described in details.

Commodity exchanges are becoming more important for their availability, increase in their trade volume and contribution to prevent of unregistered transactions and collection of tax revenues in the economy. Over the time to preserve the rights and interests of their members they get together and form unity called TOBB. Commodity exchanges are working within TOBB and they protect both manufacturer, consumer as well as public interests.

In Turkey, there are fifty eight commodity exchanges in cities and fifty five commodity exchanges in counties. The share of commodity exchanges in total trading volume are increasing year by year. This shows us that commodity exchanges are the crucial institutions for the economy. It is a well known fact that commodity exchanges have advantages for increasing the foreign trade volume. Commodity exchanges have the positive aspects as well as the deficient aspects. To eliminate deficiencies commodity exchanges having higher capital and trade volume, operating as nationwide or cross-border scale and being in a minimum

number and specialized are to be preferred as in European Union countries. If these steps are realized, there will be positive contribution to the economic developments in Turkey. Turkish Derivative Exchange was founded in İzmir and this foundation is the important step to realize the economic developments in Turkish economy. Product Specialization Exchange Market is the following project which has been underconstruction.

Key Words: Commodity exchanges, Market Economy, Derivatives, Licenced Warehouse, Product Specialization Exchange Market

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Hukuk Fakültesi, Maliye ve Ekonomi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Prof. Dr. Selim ERDOĞAN

Üye : Yrd. Dr. Cahit AYDEMİR

Üye : Yrd. Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU

Üye :

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü
(Mühür)

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda birlikte çalışmaktan onur duyduğum hiçbir zaman bilimsel tecrübe ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Selim ERDOĞAN' a en içten saygılarımı arz ederim. Ayrıca, Yrd. Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU, sevgili eşim Yrd. Doç. Dr. Fevzi ÖNEN ve aileme yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
TUTANAK	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1.TİCARET BORSALARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	
1.1. Hukuki ve İلمي Bakımdan Ticaret Borsaları Tanımı.....	3
1.2. Dünya’ da Ticaret Borsalarının Tarihsel Gelişimi	5
1.3. Türkiye’de Ticaret Borsalarının Tarihsel Gelişimi	7
1.4. Ticaret Borsalarının Görevleri.....	10
1.5. Ticaret Borsalarının Çalışma Alanları.....	11
1.6. Ticaret Borsasına Tabi Maddeler ve Alım Satımları.....	11
1.7. Ticaret Borsası İşlemlerinin Tescili	12
1.8. Ticaret Borsasında Alım Satım Yapanlar.....	13
1.9. Ticaret Borsalarının Gelirleri ve Bütçeleri.....	14
1.9.1. Ticaret Borsasına Kayıt Ücreti ve Yıllık Aidat	15
1.9.2. Ücretler ve Belge Bedelleri	15
1.10. Ticaret Borsasına Kayıt Zorunluluğu.....	16
1.11. Ticaret Borsasında Ehliyet, Temsil ve İmza Yetkisi.....	17

1.12. Ticaret Borsalarının Organizasyon Yapısı	18
1.12.1. Ticaret Borsası Meslek Komiteleri	18
1.12.2. Ticaret Borsası Meclisi	19
1.12.3. Ticaret Borsası Yönetim Kurulu	20
1.12.4. Ticaret Borsası Disiplin Kurulu	22
1.12.5. Genel Sekreter	22
1.12.6. Ticaret Borsası Şubeleri	23
1.13. Ticaret Borsalarının Faydaları.....	23
1.14. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği	24
1.14.1. TOBB'nin Kurulma Amacı ve Görevleri.....	24
1.14.1.1. TOBB'nin İştirakleri	27
1.14.2. TOBB'nin Yapısı	30
2. TÜRKİYE'DE TİCARET BORSALARININ ÇALIŞMA USUL VE ESASLARI, TİCARET BORSALARINDAKİ İŞLEMLER	
2.1. Ticaret Borsalarının Çalışma Usul ve Esasları.....	32
2.1.1. Ticaret Borsasının Olmadığı Durumlardaki İşlemler	32
2.1.2. Sadece Tescil İşleminin Olduğu Borsalar	32
2.1.3. Salon Satışı Olan Ticaret Borsaları	34
2.1.4. Laboratuvar Sonuçlarına Göre Salon Satışı Yapılan Ticaret Borsaları	36
2.2. Ticaret Borsalarındaki İşlemler.....	38
2.2.1. Lisanslı Depoculuk.....	40
2.2.2. Spot İşlemler.....	46
2.2.3. Vadeli İşlem Piyasaları Tanımı ve Gelişimi	46

Yapılması Gerekenler.....	89
3.4. Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (Vobaş)	92
3.5. Türkiye’de Vadeli Mal (Emtia) Piyasaları	96
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	100
EKLER.....	105
KAYNAKLAR.....	108

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CBOT	: Chicago Board of Trade (Chicago Ticaret Odası)
ĐİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
FED	: Federal Rezerv Kurulu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HMS	: Hazır Müstahsil Satış
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank of Reconstruction and Development)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
ISE	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İTB	: İzmir Ticaret Borsası
NASDAQ	: Hisse Senedi Alım-Satımcıları Otomatikleştirilmiş Fiyat Ulusal Derneği (National Association of Securities Dealers Automated Quotation)
NYMEX	: New York Mercantile Exchange
NYSE	: New York Stock Exchange

SEC	: Menkul Kıymetler ve Borsalar Komisyonu (Securities and Exchange Commission)
TCMB	: Türkiye cumhuriyeti merkez bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
USD	: Amerikan Doları
VOB	: Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası
VOBAŞ	: Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş.

GİRİŞ

Ticaret borsalarının bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşamında önemli rolü ve fonksiyonu bulunmaktadır. Ticaret borsalarının genel hedefi, ekonomide serbest rekabet sisteminin yerleşmesine ve kurumsallaşmaya yardımcı olmak, bu yöndeki karar ve uygulamaları desteklemek, gereğinde görüş ve önerilerini ortaya koyarak, toplumu aydınlatıcı ve şeffaf nitelikte hizmetler götürmektir.

Türkiye’de de, yaşanan ekonomik gelişmeler ve sanayileşme sürecinde ticaret borsalarının oynadığı rol, son zamanlarda özellikle Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)’nin ekonomik ve politik platformlarda ön plana çıkması, karar alma sürecinde müdahil olmasına paralel olarak sık sık gündeme gelmektedir. Ticaret borsalarının toplumsal yaşam içinde üstlendiği rolün, tarihsel süreçteki gelişimi de dikkate alınarak, irdelenmesi gerekmektedir.

Ticaret borsaları, etkin işleyen bir piyasa mekanizmasının oluşumunda ürünlerin gerçek değerinin belirlenmesi, fiyat hareketlerinde istikrarın sağlanması, alışverişlerin güvenilir fiyatlar üzerinden yapılması, ulusal ve uluslararası piyasalar arasında dengenin kurulması gibi temel fonksiyonları yerine getirmeyi amaçlayan kuruluşlardır. Ticaret borsalarında yapılan alım satımlar kayıt altına alındığından, özellikle vergi düzeninin tam olarak gelişmediği ülkelerde vergi kaybının önüne geçilmektedir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ticaret borsalarının tanımı, tarihçesi ve ortaya çıkış sebepleri anlatılmıştır. Ayrıca, ticaret borsaları ve ticaret borsalarının organizasyon yapısı açıklanmıştır. Bu bölümde, son olarak TOBB yapısı da incelenerek anlatılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, ticaret borsalarının çalışma usul ve esasları, ticaret borsalarının gerçekleştirdiği işlemler tarihsel olarak ortaya çıkış sebepleri de belirtilerek ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise, Türkiye’de ticaret borsalarının mevcut durumu, sayısı, bölgesel ve il bazında işlem hacmi içindeki payı tablo ve grafikler kullanılarak nominal ve reel değerler kullanılarak karşılaştırma yapıp anlatılmıştır. Vadeli emtia piyasaları ve özellikleri belirtilmiştir. Türkiye ekonomisinde dış ticarete

Ticaret borsalarında karşılaşılan sorunlar açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yönde hizmet veren İzmir’de kurulan Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası mevcuttur. İzmir’de kurulan Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası ve kurulma çalışmaları devam eden Ürün İhtisas Borsaları tanımlanıp bunların hep birlikte ekonomiye sağlayabilecekleri faydalar anlatılmaya çalışılmıştır.

1.BÖLÜM

TİCARET BORSALARI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.Hukuki ve İلمي Bakımdan Ticaret Borsaları Tanımı

Ticaret borsaları, 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar kanununun 28.maddesine göre; ‘‘borsaya dâhil maddelerin alım satımı ve borsada oluşan fiyatlarının tespit, tescil ve ilânı işleriyle meşgul olmak üzere kurulan kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlar özerk kurumlardır’’. Devlete maddi anlamda yük getirmeden kendi kaynağını yaratan, kullanan, hatta kamu kuruluşlarına kaynak aktaran kurumlardır. Kendi üyeleri arasından seçimle gelmiş kurullar tarafından yönetilmektedir. Ticaret Borsaları aynı zamanda piyasa ekonomisinin önemli bir dinamiğidir. Çünkü ticaret borsalarında, özellikle tarım ürünlerinin fiyatları, arz-talep koşullarına göre oluşmaktadır.

Ülke ve bölge borsaları da, ticaret borsalarına ilişkin hükümlere tâbidir. Borsalar, Birliğin olumlu görüşü alınarak Bakanlık tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenecek borsacılık şartlarını esas alan ortak kriterler doğrultusunda, yapılacak hizmete uygun ve yeterli örgütlenme, alt yapı, donanım ve gerekli personeli sağlamak zorundadırlar. Borsaların niteliklerine göre sınıflandırılması, Birliğin olumlu görüşü alınarak Bakanlık tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir. Dışarıda yerleşik kişiler, uluslararası nitelikteki borsalarda işlem yapabilir.

Ticaret borsalarının hukuki bakımdan tüzel kişiliği haiz kamu kurumu olmaları sebebiyle kamu hukukundan doğan bazı görev, yetki ve sorumlulukları mevcuttur.

Bunlar;

- Her şeyden önce ticaret borsaları; kuruluşu, organizasyonu, yönetimi, görevleri, yetkileri, sorumlulukları, çalışma düzeni, denetimi ve tasfiyeleri hukuk kurallarıyla belirlenmiş kurumlardır.

Diğer taraftan ticaret borsaları, buldukları yerlerde üretimi, tüketimi, pazarlaması yeterli kapasitede olan bu sebeple borsaya dâhil edilmiş bulunan maddelerin alım, satımının, fiyatlarının serbest rekabet düzeni içinde tespit ve ilânı işleriyle meşgul olan organize pazarlar olduğundan, ticaret borsalarının

- varlığı bir anlamda “maddeye” bağlı olmaktadır. Bu özelliği ile ticaret borsaları serbest piyasa ekonomisi sisteminin önemli bir unsuru olmaktadır.
- Ticaret borsaları, sınırları hukuki mevzuatla belirlenmiş çerçeve içinde mali ve idari özerkliğe sahip kuruluşlardır. Bu sebeple, devlete herhangi bir parasal yük getirmeden kendileri kaynak yaratan ve kullanan, hatta kamu kuruluşlarına kaynak aktaran kuruluşlardır. Bunun yanı sıra yönetimi seçimi gelmiş kurullar tarafından yürütülen organizasyonlardır. Bu özelliği ile ticaret borsaları hürriyetçi demokrasi rejiminin vazgeçilmez unsurlarıdır¹.

5174 sayılı kanunun 45.maddesine göre, “*ticaret borsaları; standardize edilmiş veya tiplere ayrılmış ya da numuneye malın tümünün temsil edildiği; üretimi, tüketimi veya ithal, ihraç ve dağıtım büyük miktarlarda yapılan, dayanıklı ve stoklamaya elverişli bulunan, arz ve talebi değişken olan, alım-satımı serbest rekabet şartları içinde ve önceden belirlenmiş asgari miktarlar üzerinden toptan yapıldığı, organize edilmiş zirai ürünler piyasasıdır*”.

Bu tanımda, borsayı diğer pazarlardan ayıran bazı özellikler vardır:

1. Borsalarda her çeşit emtia satılamaz. Emtianın borsada alınıp satılabilmesi için, standartlaştırılmış, tiplendirilmiş olması gerekir.
2. Borsalarda yerel, özellikle milli ekonomi bakımından önemli, üretimi çoğunluğu ilgilendiren, stok yapılması mümkün olabilecek kadar bol, kalite farkları çok değişmeyen emtia alınıp satılabilir.
3. Genel olarak diğer pazarlarda hazır emtianın ticareti yapılıır. Borsada ise alım-satımı yapılan emtia miktarının hazır bulunmasına, hatta bazen borsa dışında bile mevcut olmasına gerek yoktur.
4. Borsalarda alışveriş toptandır ve alım satım konu emtianın asgari miktarları belirlenmiştir.
5. Borsalar teşkilatlı pazaryerleridir. Geniş mekân ve zaman içinde emtianın aynı yerde alım-satımını yapabilmek amacıyla uygun düzenlemeler, gelenekler, güven, yeterli haberleşme ve yayın organlarının varlığı gerekir.

¹ Ticaret Borsaları ve İzmir Ticaret Borsası, İzmir Ticaret Borsası 100.Yıl Etkinlikleri, Yayın No:42, s.9.

Ticaret borsaları ya da mal veya emtia borsaları arz ve talebe göre fiyatların oluştuğu ve oluşan fiyatın tescil ve ilan edildiği organize kuruluşlardır. Bu nitelikleriyle ticaret borsaları, etkin işleyen bir piyasa mekanizmasının oluşumunda ürünlerin gerçek değerinin belirlenmesi, fiyat hareketlerinde istikrarın sağlanması, alışverişin güvenilir fiyatlar üzerinden yapılması, ulusal ve uluslararası piyasalar arasında dengenin kurulması gibi vazgeçilmez bir öneme sahip temel fonksiyonları yerine getirmeyi amaçlayan kuruluşlardır.

Görüldüğü gibi, ticaret borsaları, bu özellik ve fonksiyonları ile bir piyasa ekonomisinin vazgeçilmez temel taşlarıdır. Dolayısıyla, ülkemizde rekabetçi bir piyasa mekanizmasının oluşturulması için atılacak adımlardan bir tanesi mevcut ticaret borsalarımızı bu belirtilen fonksiyonları etkin olarak yerine getirebilecek biçimde yeniden düzenlemek ve geliştirmek olmalıdır².

1.2. Dünya’ da Ticaret Borsalarının Tarihsel Gelişimi

Dünya’nın bilinen ilk borsasının Kütahya’nın Çavdarhisar ilçesinde olduğu yapılan çalışmalarda belirlenmiştir. Günümüzden yaklaşık 1750 yıl önce inşa edilen Aizanoi Binasında hem borsa işlemleri yapılmış, hem Roma İmparatoru Dioeletianus’un enflasyonla mücadele amacıyla hazırladığı mal satış bedelleri taş bloklar üzerinde duyurulmuştur. Aizanoi, bu haliyle dünyadaki ilk borsa binalarından biri olma özelliğini taşıyor. Bugünün ticaret borsaları niteliğindeki gıda pazarı bundan tam 1759 Yıl önce MS 250’ de kuruldu. MS 301 Yılından itibaren ise hem borsa işlemleri yapıldı, hem de enflasyonla mücadele amacıyla fiyat tespitleri ilan edildi. O devirde işlem gören malların fiyatları sabitleştirilmiş, ülke genelinde enflasyona karşı tedbir alınmıştı. Üretilen mallar arasında çapraz fiyatlandırma yapılarak fahiş fiyattan mal alımı engellenmiştir. Ticaret Borsaları, tarihte olduğu gibi bugünde enflasyonla mücadelede önemli rol oynuyor. Bu nedenle ürün borsalarına gerekli önemin verilmesi hala güncelliğini koruyor³.

² Ticaret Borsacılığında Yeni Gelişmeler ve Vadeli İşlem Piyasaları, TOBB Yayınları, Yayın No: Genel: 289, Nisan 1994, s.3.

³ www.kutbo.org.tr/?r=ilk-borsa (07 Mart 2009).

Borsa sözcüğü rastlantı sonucu ortaya çıkmış bir sözcüktür. Kökü Yunanca' dır ve "Deri" anlamına gelmektedir. Borsa kelimesinin kökeninin o zamanki Hollanda, şimdiki Belçika'nın kıyı şehirlerinden olan Bruges'daki Van Der Bursa isimindeki bu tacirin hanının önünde buluşmayı o devirde gelenekleştirmişlerdir. Bu hanın önünde toplanan tüccarlar, gemiler limana gelmeden, malları aralarında alıp, satmayı, alım satımlarda bazı kurallar uygulamayı adet edinmişler. İşte belirli malların belirli kurallara göre alım satımının yapılması için toplanılan bu yerlere, Van Der Bursa isimli kişinin isminden ilham alınarak "BORSA" ismi verilmiştir.

Dünya'da ticaret ve sanayi odalarının ortaya çıkışı XVI. yüzyılın sonlarına rastlar. İlk ticaret odaları özellikle dış ticaretin yoğun olduğu kıyı şehirlerinde kurulmuştur. Ticaret odası adını alan ilk kuruluş Marsilya Ticaret Odası olup, kuruluşu 1600 yılıdır. Borsa adı ile anılan ilk örgütler, esha ve tahvilat borsaları olup, bunlardan ilki 1487 yılında Belçika'nın Anvers şehrinde kurulmuş, bunu 1549'da Fransa'daki Toulouse Borsası izlemiştir. İngiltere'de ilk ticaret odası 1768 tarihinde Jersey'de kurulmuş, bunu 1783–1881 yılları arasında açılan Glasgow, Dublin, Birmingham ve Liverpool Ticaret Odaları izlemiştir. Kuzey Amerika'da ilk ticaret odası, 1768 de New York'da kurulmuştur. Kanada'da ilk ticaret odası 1804 yılında Halifax'da açılmıştır. Bu borsalar önceleri tarım ve sanayi ürünlerinin, değerli madenlerin ve menkul değerlerin alınıp satıldığı genel borsalar olarak kurulmuş, zaman içinde tek maddeyi konu alan uzmanlaşmış borsalara dönüşmüştür. Vadeli işlem sözleşmelerine benzer sözleşmelerin alım satımı, ilk olarak 18. Yüzyıl'ın ilk yarısında Japonya ve Hollanda'da yapılmaya başlanmıştır. 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Amerika Birleşik Devletleri'nin Chicago şehrinde, günümüzde dünyanın en gelişmiş borsalarından biri olan Chicago Ticaret Kurulu'nun (Chicago Board of Trade) bu tür işlemlere başlaması ile vadeli işlem piyasaları gelişim sürecine girmiş, teknolojinin sağladığı olanaklar ve yeni ürünlerin geliştirilmesi ile dünya çapında hızla yayılmaya başlamıştır. Özellikle 1970 sonrası, Bretton Woods sisteminin terk edilmesiyle birlikte, döviz ve faiz oranlarında meydana gelen dalgalanmalar sonucu oluşan riskten korunmak amacıyla, finansal ürünler üzerine vadeli işlem sözleşmelerinin geliştirilmesi, bu piyasalarda yeni bir dönem başlatmıştır. Kullanımındaki kolaylık ve sağladığı ekonomik yararlar nedeniyle vadeli işlem

piyasaları, günümüzde gelişmiş liberal ekonomilerin vazgeçilmez kurumlarından biri haline gelmiştir.

Günümüzde dünyada uzmanlaşmış borsalara örnek olarak New York'ta: Şeker Borsası, Liverpool'da: Pamuk Borsası, Londra'da: Üzüm Borsası, Chicago'da: Et Borsası, Buğday Borsası, Yağ ve Yumurta Borsası, Pirinç ve Pamuk Borsası gösterilebilir⁴.

1.3. Türkiye'de Ticaret Borsalarının Tarihsel Gelişimi

Ticaret ve sanayinin kamu yararıyla yakından ilgili oluşu ve bu meslek mensuplarının kamu hizmeti gördükleri düşüncesi eskiden beri devletleri, bu mesleklerle uğraşanların çabalarını düzenlemeye ve denetlemeye yöneltmiştir. O günlerin koşulları içinde yapılan düzenlemelerde, ticaret ve sanayi mensuplarının birer örgüt içinde toplanmaları ve kamu yararıyla birlikte, mesleki ahlak ve dayanışmayı içeren kurullara göre çalışmalarını sağlamıştır. Bu örgütler uzun yıllar etkinliklerini koruyan loncalardır.

Kurum biçimindeki örgütlenmede aynı işle uğraşan sanat ve ticaret sahipleri bir araya gelerek, kendi mesleklerinin ismini taşıyan birer lonca meydana getirmektedirler. Dinsel, toplumsal ve kapalı ekonomi ilkelerine göre çalışan loncalar birer meslek örgütü olarak, üyelerinin mesleki çabalarını düzenlemekte, karşılıklı yardımlaşmalarını sağlamaktadırlar.

Loncalar uzun yıllar üyelerinin belirli bir disiplin içinde mesleklerini sürdürmelerinde başarılı olmuşlardır. Ancak makineli sanayinin gelişmesi sonucu el işi sanayinin önemini yitirmesi loncaların etkinliklerinin azalmasına loncaların yerini ticaret ve sanayi odaları almaya başlamıştır.

Osmanlı ekonomisinin 19. yüzyılda girdiği gelişme sürecinin göstergelerinden biri de ticaret odalarıydı. İç ve dış ticaretin gelişmesi yolunda hizmet veren ticaret odalarının kurulma girişimi, Abdülaziz döneminin (1861–1876) son aylarında gündeme

⁴ Güngör, Günay 1994. "Tekirdağ Ticaret Borsası'nın Yapısı ve İşleyişi". T.Ü.Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ s.31.

gelmiştir. Fakat Der saadet (İstanbul) Ticaret Odası ancak 1882’de faaliyete geçebilmiştir⁵.

Der saadet Ticaret Odası öncesinde Osmanlı Ülkesinde benzer bir kuruluş olarak “Ticaret ve Ziraat Meclisi” bulunuyordu. 25 Haziran 1875 tarihli bir kararname ile bu meclisin ziraat, sanayi ve ticaret alanlarındaki görevleri belirlenmiş, Meclis’e “Ziraat ve Ticaret Cemiyetleri” kurma görevi verilmiştir. Bir süre sonra bu meclis feshedilmiş, görevi yeni oluşturulan sanayi, ticaret ve ziraat müdürlüklerine devredilmiştir.

Türkiye’de ilk ticaret odası, 1870 yılında kendi ülkesine ihracat yapan bir Fransız firmasının özel gereksinimine yanıt vermek üzere, İnebolu’da kurulmuş, ancak ekonomik ve yasal dayanaktan yoksun olan bu kuruluş bir süre sonra dağılmıştır. Aynı yılda Avusturyalı ve Macar tacirlerin çıkarlarını gözetmek üzere İstanbul’da “Avusturya-Macaristan Ticaret ve Sanayi Odası” kurulmuştur. Ticaret alanındaki bazı boşlukları doldurmak amacıyla 1876 yılında “Ticaret ve Ziraat Bakanlığı” kurulmuştur. Bakanlığa bağlı “Ticaret ve Ziraat Meclisi”nin desteği ile bir “Ziraat ve Ticaret Derneği” açılmıştır. 1800’lerde hızla gelişen Avrupa tekstil endüstrisinin pamuk gereksiniminin bir bölümüne yanıt veren Çukurova’da dışarıya gönderilen pamuğun ihraç işlemlerini yapacak ve Avrupa’daki benzerlerinin işlevlerini görebilecek bir örgüte duyulan lüzumun bir sonucu olarak, 1879 yılında Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası kurulmuştur. Ülkemizde resmen örgütlenen ilk oda ise İstanbul Ticaret Odası’dır. Yukarıda da belirtildiği üzere, İstanbul Ticaret Odası, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı’nın girişimiyle 1882 yılında açılmıştır.

Ticaret ve sanayi odalarına ilişkin, ilk yasal düzenlemenin yapıldığı 1910 yılına dek odalar Ticaret ve Ziraat Bakanlığı’nın buyruğu ile “Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odalar” adı altında örgütlenmişlerdir. Bu dönemde Trabzon (1884), Muğla (1885), İzmir, Antalya ve Mersin (1886), Balıkesir, Bursa (1889), Adana (1884), Şanlıurfa (1894), Eskişehir (1895), Kayseri, Siverek (1896), Giresun, Antep (1898), Fethiye (1901),Bafra(1903), Isparta (1905), Bartın (1906), Samsun (1907), Manisa, Silifke ve Sivas (1908) Odaları kurulmuştur.

⁵ www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=727&l=1 (15 Mart 2009).

31 Mayıs 1910 tarihinde yayınlanan ‘‘Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi’’ ile ziraat odası bünye dışı bırakılmış, ticaret ve sanayi odaları yalnız ticaret ve sanayi mensuplarının örgütü durumuna getirilmiştir. Tüzüğün örgütlenme açısından getirdiği yenilik yöneticilerin odaya üye tüccar ve sanayiciler tarafından seçimle iŐbaŐına getirilme imkânıdır. Tüzüğün yürürlük süresi içinde Afyon (1910), Çorum (1911), İzmit (1913), KırŐehir, ÖdemiŐ (1914), Bayburt (1915), Zonguldak (1919), Edirne, Elazığ (1920), Milas (1912), Ceyhan, Erzurum, Kilis (1922), Aksaray, Niğe, Burhaniye, Çankırı, Artvin, Çanakkale, Fatsa ve İnegöl Ticaret ve Sanayi Odaları (1923) kurulmuştur.

Örgütsel açıdan en önemli gelişme 22 Nisan 1925 tarih ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Yasası ile sağlanmıştır. 655 sayılı yasa ve bu yasaya istinaden yürürlüğe konulan tüzük, odaların kuruluş ve iŐleyiŐlerini belirli ilkelere bađlamıŐtır. Yasanın getirdiği diğer önemli yenilik, odaların tüzel kiŐiliđe sahip mesleki kuruluşlar olduğunun kabul edilmesidir. Yasa, ticaret ve sanayi ile uğraşanların odalara girmesini zorunlu tutmuŐtur. Yasanın bir diğer önemli yanı da odaların çalışma alanlarını yerel olmaktan çıkartıp yöresel duruma getirmesidir.

18.11.1943 tarihinde çıkartılan 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Yasası, 655 sayılı yasayı yürürlükten kaldırmıŐtır. 4355 sayılı yasa, odalardaki organ sayısını üçe çıkartmıŐtır. 25.04.1949 tarih ve 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birliği Yasası, esnaf niteliğindeki küçük tacir ve sanayicilerin odalardan çıkıp, dernek kurmalarını sağlamıştır. 8.3.1950 tarih ve 5590 sayılı yasa ile odalar, borsalar ve birlik bugünkü durumlarını kazanmıŐlardır. 1943 tarih ve 4355 sayılı yasa yürürlüğe girinceye dek ticaret ve sanayi odalarının bir Őubesi olarak kurulan ve çalışan ticaret borsaları, bu yasayla birlikte ayrı birer tüzel kişilik Şeklinde örgütlenme imkânı bulmuŐlardır. 5590 sayılı yasayla bugünkü düzenine kavuŐan borsalar da hızlı bir gelişme ortamı bulmuŐlardır⁶.

Türkiye’de halen spot olarak yapılan tarımsal ürün işlemlerini futures işlemlere taşıma girişimi İzmir ticaret borsası öncülüğünde başlamıştır (19.10.2001 tarihli Resmi gazete, 27.03.2004 tarihli Resmi Gazete Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 2001/3025

⁶ www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=727&l=1, (15 Mart 2009).

sayılı Bakanlar Kurulu Kararı). Türkiye'deki ilk özel borsa İzmir'de (Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş.) kurulmuştur⁷.

Dünya'da tarım borsacılığı; çok ürünlü borsa tipinden ürün veya ürün gurubunda uzmanlaşmış ihtisas borsacılığı şekline dönüşmüştür. İhtisas borsacılığına dönüşle ulus ve uluslar arası piyasalar hakkında bilgi sağlanmaktadır. Ayrıca ürünü pazarlanma kanallarında oluşan farklı uygulamalarını ortadan kaldırmaktadır. Türkiye'de ürün ihtisas borsaları projesi ilk olarak 1994 yılında, tarım sektöründe devlet müdahalesinin azaltılarak, ürün borsalarındaki alım satımları canlandırmak amacıyla Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı'na (FAO) işbirliği teklif edilmesiyle ortaya çıkmıştır. 1996 yılında Birleşmiş Milletler Ticareti Geliştirme Örgütü ve Dünya Bankası desteği ile "Tarımsal Ürün Piyasalarının Geliştirme Projesi" hazırlanarak pilot bölge uygulamaları başlatılmıştır. Bu doğrultuda 7 ticaret borsası seçilerek, buralarda pamuk ve buğday pilot ürün olarak belirlenmiştir. Pamukta; İzmir, Adana, Şanlıurfa seçilirken, buğdayda ise, Konya, Eskişehir, Polatlı ve Edirne Ticaret Borsaları uygun görülmüştür.

1.4. Ticaret Borsalarının Görevleri

5590 sayılı Odalar, Borsalar ve Birlik kanununun 34.maddesine göre ticaret borsalarının görevleri şunlardan oluşmaktadır:

1. *Borsaya dâhil maddelerin, borsada alım satımını tanzim ve tescil etmek,*
2. *Borsaya dâhil maddelerin günlük fiyatlarını usulüne uygun bir şekilde belirlemek ve ilan etmek,*
3. *Alıcı ve satıcının malı teslim etme, alım ve ödeme bakımından görevlerini, her tip ürünün niteliklerini ve işlemlerin tasfiye şartı ile fiyatlar üzerine etken şartları, anlaşmazlıkların çözümünde ihtiyari tahkim (arbitrasyon-uyuşmazlıkların giderilmesi) usullerini gösteren TOBB kanunu ile uyumlu kural ve hükümler koymak,*
4. *Yurt içi ve dışı borsaları izleyerek fiyat haberleşmesi yapmak,*
5. *Borsaya dâhil maddelerin tiplerini ve niteliklerini belirlemek üzere laboratuvar ve teknik bürolar kurmak ve kurulmuş olanlara katılmak,*
6. *Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından verilen görevleri yapmak,*

⁷ www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=727&l=1, (15 Mart 2009).

Ülkemizde ticaret borsaları, gereksinim duyulan yerlerde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı teşvikiyle kurulmaktadır. Borsalar, yönetim kurulunun teklifi ve meclislerinin onayı ile bazı yetkilerini şube meclisine devredebilmektedir. Bölge borsasının kurulması ile kurucu il borsaları şube haline dönüşebilmektedir. İlçe borsaları, kendi meclislerinin üye tam sayısının üçte ikisinin kararıyla il borsasının şubesine dönüşebilmektedir. Şubelerin kuruluş ve işleyişi, bütçeleri, borsaların görevlerinden hangilerinin şubeler tarafından yerine getirileceği ve diğer hususlara ilişkin usul ve esaslar Birlikçe hazırlanacak yönetmelikle düzenlenmektedir.

1.5. Ticaret Borsalarının Çalışma Alanları

Tescil açısından; illerde kurulmuş olan borsaların faaliyet alanı il sınırları, ilçelerde kurulmuş olan borsaların faaliyet alanı ilçe sınırları dâhilidir. Ürün borsalarının gelişmesi halinde, fiyat oluşturma açısından, faaliyet alanı sınırsızdır.

1.6. Ticaret Borsasına Tâbi Maddeler ve Alım Satımları

5174 sayılı kanununun 45. maddesi gereğince, “*ticaret borsalarında yeterli arz ve talebi bulunan, dayanıklı ve stoklanabilir nitelikteki misli mallar, numune veya tipler üzerinden toptan alınıp satılır. Tipi tespit edilmemiş olan mallarla misli yattan olup yerel ihtiyaçları karşılayan maddeler ile canlı veya kesilmiş hayvanlar da borsaya tâbi maddeler arasına alınabilir. Döviz ve kıymetli madenler bu Kanun kapsamı dışındadır*”.

Borsa kurulan yerlerde, hangi malların borsada alım ve satımının zorunlu olduğu ve bunların en az miktarları, borsa meclisinin teklifi ve birliğin uygun görüşü üzerine Bakanlıkça belirlenir ve ilgili borsa tarafından yerinde duyurulur. Bakanlık, değişen piyasa şartlarında, borsada yeterli arz ve talebi bulunmayan veya ticarî eğilimlere göre borsalarda alım satıma konu olmayan malları, genel olarak veya borsalar itibarıyla borsaya tâbi maddeler arasından çıkarabilir. Ticaret borsalarının, bölge ticaret borsalarının ve ürün ihtisas borsalarının kotasyonunda yer alacak veya almayacak ürünleri ve borsaya tâbi maddelerin en az alım satım miktarlarını yeniden belirleyebilir. Bakanlığın bu konudaki kararları da borsalar tarafından yerinde duyurulur.

1.7. Ticaret Borsası İşlemlerinin Tescili

Borsaya tâbi maddelerin en az miktarları üzerinde yapılan alım satım muamelelerinin borsalara tescili zorunludur. Elektronik ticaret yoluyla yapılan satışlar da bu madde kapsamındadır. Borsalarca gösterilen yerlerde yapılan işlemler aynı gün, borsa dışında alınıp satılmasına müsaade edilen maddelere ait işlemler en geç otuz gün içinde tescil ettirilir. 5174 sayılı kanunun 46. maddesinde, “*Geçerli bir neden belirtilmeksizin verilen sürelerde tescil zorunluluğunun yerine getirilmemesi durumunda, tescil ücreti yüzde elli fazlasıyla tahsil olunur*” ibaresi yer almaktadır.

Borsaya tâbi olmamakla birlikte yeterli arz ve talebi bulunan, misli nitelikte tarımsal ürünlerin alım satım işlemleri, alıcı veya satıcının talebine bağlı olarak borsaya tescil edilebilir. Borsaya tâbi maddelerle ilgili alivve ve vadeli alım satım işlemlerine ilişkin tip sözleşmeler ticaret borsalarınca hazırlanır. Buna göre düzenlenecek sözleşmeler ticaret borsalarına tescil ettirilir. Bu Kanun doğrultusunda düzenlenen sözleşme, ürün senedi ve benzeri belgeler, 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu uyarınca düzenlenen vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri gibi değerlendirilmez. Bu durumun uygulanmasına ilişkin esaslar Birlikçe çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.

Tescil yükümlülüğü aşağıdaki şekilde yerine getirilir:

- a) Alıcı ve satıcının aynı borsanın çalışma alanı içinde bulunmaları halinde, işlem borsa örf ve adetlerine göre tespit olunan tarafça o borsaya tescil ettirilir ve tescil ücreti ödenir. Tescil ile yükümlü olan tarafın yokluğu halinde, diğer taraf tescili yaptırmak ve ücretini ödemekle yükümlüdür.
- b) Alıcı ve satıcıdan birinin borsanın çalışma alanı içinde, diğerinin dışında olması halinde bu yükümlülük yerine getirilir. İşlem diğer tarafça kendi merkezinin bulunduğu yer borsasına tescil ettirilir ve ücreti ödenir.
- c) Borsaya kayıtlı üyeler, borsanın çalışma alanı dışında yaptıkları ve bu belirlenen tescil işlemleri dışında kalan alım veya satımları, kayıtlı buldukları borsalara tescil ettirir ve ücretini öderler.

d) Borsanın çalışma sınırları dışında alım satım yapan taraflardan biri tacir veya sanayici sıfatını haiz olmayan üretici olduğu durumda, tescil zorunluluğu ve tescil ücretini ödeme yükümlülüğü tacir ve sanayici olan diğer tarafa aittir. Alım satım yapan tarafların her ikisi de tacir veya sanayici sıfatını haiz olmayan üretici ise, tescil zorunluluğu uygulanmaz.

Tescil ücretinin oranı, malın alım satım değeri üzerinden azamî binde ikidir ve bu oranı borsa meclisi belirler. İşlem başına alınacak toplam tescil ücreti tavanı, yıllık aidat tavanının yüzde onundan az ve tamamından fazla olamaz. Ürün senedi tescil ücreti oranı ise alım satım değeri üzerinden en çok on binde beştir. İhracatın tescilinden ücret alınmaz.

Borsalar, üyelerinin alım satımlarının tamamını tescil ettirip ettirmediklerini denetlemeye yetkilidirler. Bu amaçla hâkim kararıyla üyelerinin ilgili defter ve evrakını inceleyebilirler. Bu maddenin uygulanmasına ait usul ve esaslar, Birlik tarafından çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.

1.8. Ticaret Borsasında Alım Satım Yapanlar

Kendi adına ve başkasının hesabına borsada alım satım yapanlara borsa komisyoncusu; başkasının adına ve hesabına vekil sıfatıyla borsada alım satım yapanlara borsa ajanı; borsa alım satımlarında yalnız aracılık yapanlara borsa simsarı denir. Bunlar, borsaya dâhil olmayan maddeler üzerinde borsa dışında işlem yapabilirler. Borsaya dâhil maddeler üzerindeki spot piyasa işlemlerinde, borsaya kayıtlı olanların kendileri, borsaya kayıtlı olmayan üretici ve imalatçılarla birinci fıkrada yer alan aracılardan başkalarının borsada işlem ve faaliyette bulunmaları yasaktır. Borsa komisyoncusu, ajan veya simsar olarak kayıtlı olmadığı halde borsaya dâhil maddeler üzerinde, bunların yapabileceği işlemleri yapanlardan bu işleme ait tescil ücreti beş katı tahsil edilir.

5174 sayılı kanununun 47. maddesinde “*Borsa komisyoncusu, ajan ve simsarların aracılık ettikleri işlemlerden alacakları ücretler, alım satım tutarının binde beşini ve yıllık aidat tavan ücretini geçmemek üzere, borsa meclisi tarafından tespit edilir ve Birlik tarafından onaylanır. Borsalarda alım satım işlemlerinin nasıl yapılacağı,*

yönetim kurullarınca hazırlanıp meclislerce onaylanacak yönetmeliklerde gösterilir. Alivve ve vadeli alım satım yapılan borsaların uygulayacakları usuller, Birlikçe hazırlanacak yönetmelikle belirlenir'' ifadesine yer verilmektedir.

1.9. Ticaret Borsalarının Gelirleri ve Bütçeleri

Borsa bütçesi, Birlikçe hazırlanacak tipe ve tespit olunacak muhasebe usullerine uygun olarak, yönetim kurulunca hazırlanır ve meclis tarafından onaylanır. Bütçe, takvim yılına göre düzenlenir. Bütçeden harcama, yönetim kurulu başkanı veya yetkilendirdiği yardımcısı ve genel sekreterin veya sayman üyenin ortak imzası ile yapılır. Yönetim kurulunun önerisi üzerine meclis tarafından saptanan miktar kadar harcama, sonradan yönetim kurulunun onayına sunulmak şartıyla, genel sekreter tarafından re'sen yapılabilir.

Borsanın gelirleri şunlardan oluşmaktadır:

- a) Kayıt ücreti.
- b) Yıllık aidat.
- c) Muamele tescil ücreti.
- d) Yapılan hizmetler karşılığı alınan ücretler.
- e) Belge bedelleri.
- f) Yayın gelirleri.
- g) Bağış ve yardımlar
- h) Para cezaları.
- ı) Misil zamları.
- j) Menkul, gayrimenkul sermaye iradı, şirket kârları ve döviz gelirleri.
- k) Diğer gelirler.

1.9.1.Ticaret Borsasına Kayıt Ücreti ve Yıllık Aidat

Ticaret borsaları 5174 sayılı kanununun 50. maddesi gereğince : ‘‘üyeler borsaya kayıt sırasında kayıt ücreti ve her yıl için yıllık aidat ödemekle yükümlüdür. Kayıt ücreti ile yıllık aidat, on altı yaşından büyükler için uygulanan aylık asgarî ücretin brüt tutarının yüzde onundan az, yarısından fazla olamaz’’. Kayıt ücretinin alındığı yıl için ayrıca yıllık aidat alınmaz.

Kayıt ücreti ve yıllık aidat miktarları Birlikçe çıkarılacak yönetmelikle gösterilen usullere göre belirlenip dereceler üzerinden ve tarifelere göre tespit edilir. Tarifeler, borsa yönetim kurulunun teklifi ve meclisin onayı ile yürürlüğe girer. Derecelerini durumlarına uygun bulmayanlar, yönetmelikte gösterilecek usullere göre ve on gün içinde borsa meclisine itiraz edebilirler. İtirazlar meclisçe karara bağlanıncaya kadar kayıt ücreti ve yıllık aidatın ihtilafı kısmı tahsil olunmaz. Yıllık aidat her yılın haziran ve ekim aylarında iki eşit taksitte ödenir. Yıl içinde kaydedilenlerin kayıt ücreti ile önceki yıldan itibaren geçerli olarak kaydedilmesi gerekenlerin kayıt ücretleri ve yıllık aidatları, durumun kendilerine tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde ödenir. Şubelere kayıtlı üyeler, bu maddede belirlenen kayıt ücreti ve aidatların yarısı kadar ödeme yaparlar.

1.9.2.Ücretler ve Belge Bedelleri

5174 sayılı kanununun 51.maddesinde, *borsalarca verilen hizmetler ile onaylanan ve düzenlenen belgeler karşılığında alınan ücretlerin oran ve miktarı, maktu ücretlerde yıllık aidat tavanını geçmemek, nispî ücretlerde bu tavanı aşmamak ve binde beşten fazla olmamak kaydıyla borsa yönetim kurulunun teklifi ve meclisin onayı ile yürürlüğe konulacak tarifelerle tespit olunacağını belirtilir.* Borsa tarafından verilen hizmetin dışarıdan satın alınması halinde, satın alınan hizmetin bedeli bu tavanın iki katını geçmemek üzere ücrete eklenerek ilgiliden tahsil edilir. Borsalarca düzenlenecek veya onaylanacak belgeler ile verilecek hizmetler şunlardan oluşmaktadır :

- a) Eksper raporları.
- b) Analiz raporları.

- c) Borsaya dâhil maddelerin fiyatlarına ilişkin belgeler.
- d) Makbuz senedi, varant ve malı temsil eden diğer senetler.
- e) Teamüller hakkında istenen belgeler.
- f) Fatura onayları.
- g) Borsaya kayıtlı olanların tatbik imzalarının onayı.
- h) Vadeli satış ve alivre sözleşmelerindeki imzaların onayı.
- ı) Borsaya kayıtlı olanlara ait kayıt ve sicil suretleri.
- j) Borsaya dâhil mallara ve borsa işlemlerine dair istenecek diğer belgeler.
- k) Borsaya dâhil maddelerin ölçülmesi ve tartılması için gerekli tesisatı olan borsalarca bu konuda verilecek hizmetler.
- l) Gerekli tesisatı bulunan borsalarca verilecek depolama ve muhafaza hizmetleri.
- m) Yerli malı belgesi.
- n) Diğer hizmetler.

1.10. Ticaret Borsasına Kayıt Zorunluluğu

5174 sayılı kanunun 32. Maddesine göre : “*Ticaret borsası kotasyonuna dâhil maddelerin alım veya satımı ile uğraşanlar, buldukları yerin borsasına kaydolması mecburidir. Buna uymayanların kayıtları, borsaca re’sen yapılır ve kendilerine bildirilir*”. Meslek gruplarına göre yapılacak bu üye kayıtları, elektronik ortamda Bakanlık ve Birlik bünyesinde düzenlenen ortak veri tabanında güncel olarak tutulur.

Borsaya kayıt mecburiyeti olanların durumlarında meydana gelen ve Türk Ticaret Kanununa göre tescil ve ilânı gereken her türlü değişiklik, gerçekleşmesinden itibaren bir ay içinde kayıtlı oldukları borsalara bildirilmesi gerekir. İlgili sicile tescili zorunlu olup da kanunî şekil ve sürede tescil ettirilmemiş olan bir hususu haber alan ilgili borsa,

bu zorunluluğu yerine getirmeyenlerin durumlarını gerekli sicil değişikliklerinin yapılması için ilgili sicil memurluğuna bildirir. Sicil memurluğu, bu bildirim üzerine gerekli işlemleri yapmak zorundadır.

5174 sayılı kanunun 32. maddesine göre : “*merkezî borsa çalışma alanı dışında bulunmakla beraber, borsa çalışma alanı içinde faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişilerin, ticaret veya esnaf siciline tescil edilmiş ya da edilmemiş şube, irtibat bürosu, fabrika, temsilcilik, depo, alım satım yeri ve buna benzer birimlerinin de borsaya kayıt yapması gerekir*”. İçinde bulunulan yıldan önceki son iki yıldan itibaren adresleri ve durumları tespit edilemeyen ve içinde bulunulan yıldan önceki son iki yılda, borsa maddeleri üzerine alım satımı bulunmayan üyelerin isimleri, borsa meclisi kararıyla meslek grupları ve seçmen listelerinden silinir, aidat tahakkukları durdurulur ve bunlar borsa hizmetlerinden hiçbir şekilde faydalanamazlar.

Yukarıdaki belirtilen borsa meclisi kararını takip eden yılbaşından itibaren iki yıl içinde, ilgilinin üyesi bulunduğu borsaya müracaatla adres ve durumunu bildirmemesi halinde, borsa yönetim kurulunun teklifi ve meclis kararıyla borsadan kaydı silinir. Bu süre içinde durumunu bildirenlerin aidat tahakkukları başlatılır. Ancak bunlar aidat borçlarını ödemedikleri sürece seçmen listelerine tekrar kaydedilemezler. Borsaya dâhil maddelerin üretici veya seri halde üretim yapmaksızın doğrudan tüketiciye satış yapan imalatçıları, borsalara kaydolmaksızın dahi kendi mallarını borsada satabilirler.

1.11. Ticaret Borsasında Ehliyet, Temsil ve İmza Yetkisi

5174 sayılı kanun madde 33’e göre : “*borsalar; taşınır ve taşınmaz mal almaya, satmaya, inşa, ifraz, tevhit ve rehin etmeye, ödünç para almaya, kamulaştırma yapmaya, sosyal faaliyetleri desteklemeye, özendirmeye, bağış ve yardımlarda bulunmaya, okul ve derslik yapmaya, burs vermeye yetkilidir*”. Ayrıca, bu Kanun hükümleri çerçevesinde şirket ve vakıf kurmaya veya kurulu şirketlere ortak olmaya ve benzeri hukukî işlemler yapmaya yetkilidirler. Borsanın hukukî temsilcisi yönetim kurulu başkanıdır.

1.12. Ticaret Borsası Organizasyon Yapısı

Ticaret Borsası Organizasyon Yapısı içinde bulundurduğu birimler incelenerek anlatılmıştır. Ticaret borsasının organları şunlardan oluşmaktadır:

- a) Meslek komiteleri.
- b) Meclis.
- c) Yönetim Kurulu.
- d) Disiplin Kurulu.

1.12.1. Ticaret Borsası Meslek Komiteleri

Borsa meslek komiteleri, meslek gruplarınca 4 yıl için seçilecek 5 – 7 kişiden; üye sayısı on bini aşan borsalarda 5, 7, 9 veya 11 kişiden oluşur. Asıl üyeler kadar da yedek üye seçilir. Komite, kendi üyeleri arasından dört yıl için bir başkan, bir başkan yardımcısı seçer. Meslek komitesi üyeliğine seçilen gerçek kişiler ile tüzel kişilerin gerçek kişi temsilcileri, aynı faaliyet sınırları içinde bulunan odalar ve borsaların meslek komiteleri ile 17.7.1964 tarihli ve 507 sayılı Kanuna göre kurulmuş odaların ancak birinde görev alabilirler.

Borsa meslek komitelerinin görevleri şunlardan oluşmaktadır:

- a) *Konularıyla ilgili incelemeler yapmak, faaliyet alanları için yararlı ve gerekli gördükleri tedbirleri, görüşülmek üzere yönetim kuruluna teklif eder.*
- b) *Meslek komitesiyle ilgili olarak meclis gündeminde yer alan konularda başkan, başkan yardımcısı veya uygun görülen üyelerin, oy kullanmamak üzere meclis toplantısına katılmalarına karar verir.*
- c) *Faaliyet alanlarına ait işler hakkında, meclis veya yönetim kurulu tarafından bilgi istenmesi halinde, bu konuda araştırma yapar ve istemi cevaplandırır.*
- d) *İlgili mevzuatla verilen diğer görevleri yerine getirir.*

1.12.2. Ticaret Borsası Meclisi

Borsa meclisi, meslek gruplarınca dört yıl için seçilecek üyelere oluşur. Meslek komiteleri beş kişiden oluşan gruplarda ikişer, yedi kişiden oluşan gruplarda üçer, dokuz kişiden oluşan gruplarda dörder, on bir kişiden oluşan gruplarda beşer meclis üyesi seçilir. Ayrıca aynı sayıda yedek üye seçilir. En az yedi meslek grubu kurulamayan borsalarda meclisler borsaya kayıtlı olanların kendi aralarından seçecekleri on dört üye ile kurulur. Ayrıca aynı sayıda yedek üye seçilir. Bu takdirde meslek komitelerinin görevleri meclislerce seçilecek ihtisas komisyonları tarafından yerine getirilir.

Meclis, kendi üyeleri arasında dört yıl için bir başkan, bir veya iki başkan yardımcısı seçer. Meclis üyeliğine seçilen gerçek kişiler ile tüzel kişilerin gerçek kişi temsilcileri, aynı faaliyet alanında bulunan odalar ve borsaların meclisleri ile 17.07.1964 tarihli ve 507 sayılı Kanuna göre kurulmuş odaların ancak birinde görev alabilirler.

Meclis başkan ve yardımcıları, yönetim ve disiplin kurulu başkanlığına ve üyeliğine seçilemezler. Üst üste iki dönem meclis başkanlığı yapmış olanlar, aradan iki seçim dönemi geçmedikçe aynı göreve yeniden seçilemezler. Borsa meclisinin görevleri şunlardan oluşmaktadır:

- a) *Borsa yönetim kurulu ve disiplin kurulu üyelerini seçer.*
- b) *Kendi üyeleri içinden Birlik genel kurul delegelerini seçer.*
- c) *Yönetim Kurulu tarafından yapılacak teklifleri inceleyerek karara bağlar.*
- d) *Çalışma alanları içindeki örf, adet ve eğilimleri tespit edip ve duyurur.*
- e) *Aylık mizanı ve aktarma taleplerini inceleyerek ve onaylar.*
- f) *Borsa dâhilindeki işlemlerde veya üyelerin yapmış oldukları sözleşmede yer alırsa bu sözleşmelerle ilgili olarak çıkan uyuşmazlıkları çözmekle görevli tahkim kurulları oluşturur.*

- g) Borsa dışında yapılan işlemlerden doğabilecek uyuşmazlıkların çözümü için, mahkemeler tarafından istenecek bilirkişi listesini onaylar.
- h) Borsa üyeleri hakkında disiplin kurulu tarafından teklif edilecek cezalara karar verir.
- ı) Yıllık bütçe ve kesin hesapları onaylayarak yönetim kuruluna sunar ve sorumluluğu görülenler hakkında takibat işlemlerini başlatır.
- j) Taşınmaz alımına, satımına, inşa, ifraz, tevhit ve rehinine ve ödünç para alınmasına, kamulaştırma yapılmasına ve bu Kanun hükümleri çerçevesinde şirketlere ortak olmaya karar verir.
- k) Borsa iç yönergesini kabul etmek ve Birliğin onayına sunmak.
- l) Borsaya dâhil maddelerden hangilerinin, daha sonra tescil ettirmek şartıyla, borsa yerinin dışında alınıp satılabileceğini belirler ve bu şekilde alınıp satılacak maddelerin otuz günü geçmemek kaydıyla tescil edilmesine ilişkin süreyi belirler.
- m) Yönetim kurulunca borsaya kayıt zorunluluğuna veya üyelerin derecelerine ilişkin olarak verilecek kararlara karşı yapılan itirazları inceleyip ve kesin karara bağlar.
- n) Mesleklerle ve sorunlara ilişkin ihtisas komisyonları kurar.
- o) Yurt içi ve dışı sınaî, ticarî ve ekonomik kuruluşlara üye olabilir ve kongrelerine delege gönderebilir.
- r) Meclisin üye tam sayısının üçte ikisinin kararıyla borsaya veya Türk ekonomi hayatına önemli hizmetler vermiş kimselere şeref üyeliği verebilir.
- s) İlgili mevzuatla verilen diğer görevleri yerine getirir.

1.12.3. Ticaret Borsası Yönetim Kurulu

Borsa yönetim kurulu, 4 yıl için seçilen meclis üye sayısı 20'den az olan borsalarda 5; 20 ile 29 arasında olanlarda 7; 30 ile 39 arasında olanlarda 9; 40 ve daha fazla olanlarda 11 oluşur. Meclis kendi üyeleri arasından yönetim kurulunun başkanını, asıl ve yedek üyelerini tek liste halinde seçer. Yönetim kurulu, kendi üyeleri arasından

dört yıl için bir veya iki başkan yardımcısı ve bir sayman üye seçer. Üst üste iki dönem yönetim kurulu başkanlığı yapmış olanlar, aradan iki seçim dönemi geçmedikçe aynı göreve yeniden seçilemezler. Bir borsanın yönetim kurulu başkan veya üyeleri, aynı zamanda başka bir borsa veya odanın meclisinde görev alamaz.

Borsa yönetim kurulunun görevleri şunlardan oluşmaktadır:

- a) *Borsa işlerini mevzuat ve meclis kararları doğrultusunda yürütür.*
- b) *Bütçeyi, kesin hesabı ve aktarma tekliflerini ve bunlara ilgili raporları borsa meclisine sunmak.*
- c) *Aylık hesap raporunu borsa meclisinin inceledikten sonra ve onaya sunar.*
- d) *Borsa personelinin işe alınmalarına ve görevlerine son verilmesine, yükselme ve nakillerine usulüne uygun olarak karar verir.*
- e) *Borsa personelinin disiplin işlerini bu Kanunda ve ilgili mevzuatta düzenlenen esas ve usuller çerçevesinde karara bağlar.*
- f) *Disiplin kurulunun soruşturma yapmasına karar verir.*
- g) *Bu Kanun gereğince verilen disiplin ve para cezalarının uygulanmasını sağlar.*
- h) *Borsada gerçekleştirilen işlemlerden doğacak uyuşmazlıkları çözmekle görevli hakem kurulunu belirler.*
- ı) *Borsa dışında yapılan işlemlerden doğabilecek uyuşmazlıkların çözümü için, mahkemeler tarafından istenecek hakem ve bilirkişi listelerini hazırlayıp ve onaylanmak üzere meclise sunar.*
- j) *Bu Kanunda ve ilgili mevzuatta öngörülen belgeleri onaylar.*
- k) *Borsanın bir yıl içindeki faaliyeti ve bölgesinin iktisadî durumu hakkında yıllık rapor hazırlayıp meclise sunar.*
- l) *Hazırladığı iç yönergeyi meclise sunar.*

m) Borsaya ait her türlü incelemeyi yapıp, endeks ve istatistikleri tutarak ve başlıca maddelerin borsada oluşan fiyatlarını tespit ederek ve bunları uygun biçimde ilân eder.

n) Yüksek düzeyde vergi ve tescil ücreti ödeyen, ihracat yapan, teknoloji geliştiren üyelerini ödüllendirir.

o) Bütçede karşılığı bulunmak kaydıyla sosyal faaliyetleri destekler ve özendirir, burs verir, bağış ve yardımlarda bulunur, meclis onayı ile okul ve derslik yapar.

p) Bu Kanunla ve mevcut mevzuatla borsalara verilen ve özel olarak başka bir organa bırakılmayan diğer görevleri yerine getirir.

Borsa yönetim kurulu, gerekli hallerde, yetkilerinden bir kısmını başkana, üyelerinden birine veya birkaçına yahut genel sekretere devredebilir.

1.12.4. Ticaret Borsası Disiplin Kurulu

Borsa disiplin kurulu, meclisçe 4 yıl için, borsaya kayıtlı olanlar arasından seçilen 6 asıl ve 6 yedek üyeden oluşur. Disiplin kurulu, seçimden sonraki ilk toplantısında, üyeleri arasından bir başkan seçer. Başkanın bulunmadığı zamanlarda, en yaşlı üye kurula başkanlık eder. Disiplin kurulu üyelerinde aranılacak şartlar, Birliğin uygun görüşü alınmak suretiyle Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir. Borsa disiplin kurulunun görevleri şunlardan oluşmaktadır:

a) Borsa üyelerinin disiplin soruşturmalarını bu Kanunda ve ilgili mevzuatta öngörülen usul ve esaslara uygun olarak yürütür.

b) Meclise, borsa üyeleri ile ilgili disiplin ve para cezası verilmesini önerir.

1.12.5. Genel Sekreter

Genel sekreterlik, genel sekreter ve yardımcısından oluşur. Bütün borsa personelinin amiridir. Ayrıca yönetim kurulu ve borsa meclisinin tabii üyesidir. Genel sekreterin görev ve yetkileri şunlardan oluşmaktadır:

a) Borsanın idari işlerini ve yazışmalarını yürütür.

- b) Borsanın bütçesini hazırlayarak yönetim kuruluna sunar.
- c) Bölgenin ekonomik durumunu ve borsanın faaliyetlerini gösteren yıllık raporlar hazırlayıp yönetim kuruluna sunar.
- d) Basın yayın organlarına borsanın faaliyetleriyle ilgili bilgi verir.

1.12.6. Ticaret Borsası Şubeleri

“Bölge ticaret borsaları dâhilinde buldukları çalışma alanlarında şube kurabilirler. Şubelerin bulunduğu il ve ilçede faaliyet gösteren borsa üyeleri arasından yargı gözetiminde yapılacak seçimle en az on kişilik meclis oluşturulur” ifadesi 5174 sayılı kanununun 31. maddesinde mevcuttur. Meclis üyeleri kendi aralarından bir başkan ile bir başkan yardımcısı ve beş kişiden oluşan yönetim kurulu üyelerini seçer. Aynı sayıda yedek üyeler seçilir. Yönetim kurulu, kendi arasından bir şube başkanı ve başkan yardımcısı ile bir sayman belirler.

1.13. Ticaret Borsalarının Faydaları

- Çiftçinin ürettiği tarım ürünleri piyasada gerçek değerine ulaşır.
- Ürünlerin borsaya tescili ve kaydı ile devletin bu ürünlerde stopaj, KDV ve vergi kayıp ve kaçakları önlenir.
- Ticaret borsaları, önceden tahmini mümkün dalgalanmaları da istikrara kavuşturur.
- Ticaret borsaları müteahhitlik piyasasında çalışan kişiler için avantaj sağlar. İşadamı riskten kurtulmak için, ticaret borsasında taahhüt ettiği teslim tarihi ve mal miktarı ile uyumlu olarak bu maldan vadeli alım yaparak riskten kurtulmuş olur.
- Ticaret borsalarında ihracatçıya istenilen kalite ve fiyattaki ürünlerin bulunması imkânı sağlar.
- Ticaret borsaları tüketici menfaatlerini koruyarak üretimi ve tüketimi son derece yaygın olan tarım ürünlerinin bölge ve zaman bakımından fiyat farklarını kısmen

telafi ederek, tüketicinin menfaatlerine uygun adil ve gerçek fiyatların oluşumuna katkıda bulunur.

- Ticaret borsaları üreticilerin, ürünlerini çok miktarda alıcı karşısında arz edebildikleri, böylece o günkü şartlar içinde, güvenle ve gerçek fiyatla satabildikleri bir piyasadır. Ticaret borsalarına sadece borsaya kayıtlı üyeler girebilirler ve borsada işlem yapabilirler. Bu sınırlamanın tek istisnası tarım üreticileridir. Bu sebeple, her borsada satıcıların önemli bir bölümünü tarım üreticileri oluşturur.

- Üyeleri arasında meydana gelen anlaşmazlık ve uyuşmazlıkları hakem heyetleri sayesinde adil bir şekilde çözülür.

1.14. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

Birbirlerinden tamamen ayrı ve habersiz faaliyet gösteren oda ve borsalar, ülkemizin ticari ve sınaî şartlarının değişmesi yüzünden üyelerinin taleplerine tam olarak cevap verememekteydiler. Bu eksikliği gören oda ve borsalar, seslerini duyurup, üyelerinin hak ve menfaatlerini daha iyi koruyabilmek için, aynı çatı altında toplanmaya karar verdiler. 8 Mart 1950 tarihinde 5590 sayılı TOBB Kuruluş Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra mevcut 32 ticaret ve sanayi odası, 8 ticaret odası, 1 sanayi odası ve 20 ticaret borsasının temsilcileri bir araya gelmek suretiyle 7 Şubat 1952 tarihinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ni kurarak faaliyete başlamışlardır⁸.

1.14.1. TOBB'nin Kurulma Amacı ve Görevleri

TOBB'nin kurulma amacı mevzuata ve ülkenin genel çıkarlarına uygun bir biçimde hür teşebbüsün yurt içinde ve yurt dışında haklarını korumak, onlar adına ilgili mercilere görüş iletmek amacıyla çok çeşitli görevler üstlenmiştir. Bu görevlerden bazıları şunlardan oluşmaktadır⁹:

- Oda ve Borsaların gelişmeleri için gerekli bütün tedbirleri almak, aralarında bilgi iletişimini sağlamak,
- Ülke, il ve sektör bazında raporlar hazırlamak, konular hakkında görüş ve önerilerini Hükümete ve kamuoyuna sunmak,

⁸ www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=727&l=1 (15 Mart 2009).

⁹ www.tobb.org.tr/organizasyon/hukuk/gorevler.php (30 Mart 2009).

- Ekonomik konularda TBMM Komisyonları'na, bakanlıklara bilgi ve görüş bildirmek,
- Yabancı ülkelerin Oda ve Borsalarıyla, bunların üst kuruluşlarıyla ve milletlerarası mesleki kuruluşlarla temas kurmak, bunlarla müşterek kuruluşlar oluşturmak, üye olmak, mesleki toplantılara katılmak, raporları izlemek,
- Odalarla Odalar, Odalarla Borsalar, Borsalarla Borsalar arasında çıkacak mesleki anlaşmazlıkları kesin olarak çözmek, oluşturduğu TOBB Tahkim Divanı eliyle, yerli ve yabancı firmalar arasındaki ticari ve sınaî ihtilafları çözüme kavuşturmak,
- Ulusal ve uluslararası sergiler, fuarlar açmak, açılanlara katılmak suretiyle ülke ekonomisi ve ticaretinin dışa açılımına katkıda bulunmak,
- Milletlerarası Ticaret Odası'na üye olmak, Türkiye Milli Komitesi'ni kurmak ve çalışmalarını yürütmek,
- Malların optik okuyucu cihazlar ile yorumlanabilmesi için kimliklendirilmesini öngören uluslararası EAN Barkot (Çizgi Kot) sisteminin ülkemizde tek elden uygulamasını yapmak,
- TIR Karneleri Himayesinde Uluslararası Eşya Taşımaya Dair Gümrük Sözleşmesi (TIR Sözleşmesi) gereğince yerli ve yabancı gümrük idarelerine karşı kefil kuruluş görevini üstlenerek, TIR Sistemi altında çalışan firmalara TIR karnesi vererek, gümrük ibralarını kontrol etmek, gerektiğinde gümrük vergilerini ödemek,
- Eşyaların geçici kabulü için ATA Karneleri Hakkında Gümrük Sözleşmesi gereğince, ülkemize ATA Karneleri kapsamında geçici muafiyet rejimi ile giren eşyaların, süresinde yurtdışı edilmemesi halinde, gümrük vergi ve resimlerin ödenmesinde kefil kuruluş olarak görev yapmak, anılan karnelerin dağıtımını, ibra işlemlerini takip ve kontrol etmek,
- Ulaştırma Bakanlığı ile TOBB arasında yapılan 08.09.1992 tarihli protokol gereği gümrük çıkış kapılarında uluslararası taşıma yapan araçların takip edecekleri güzergâhtaki ülkelere ait geçiş belgesinin dağıtımını yapmak,
- Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'ni yayımlamak,
- Yurtdışında temsilcilikler açmak,

- Serbest Bölgeler ve Organize Sanayi Bölgeleri kurulmasına öncülük etmek ve desteklemek,
- Üyelerinin her türlü sınıf, ticari ve ekonomik faaliyetleri ile ilgili bilgilerin toplandığı ve erişilebilir olarak tutulduğu ulusal merkez olmayı sağlamak, ülke kuruluşlarının dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlayacak uluslararası iş imkânları, iş birlikleri ve ortaklık teklifleri ile uluslararası ekonomik ve ticari faaliyetlerle ilgili sürekli, düzenli ve güncel bilgi akışı sağlamak için çalışmalar yapmak,
- Avrupa Birliği ile ilgili dokümantasyon çalışması yapmak,
- Nitelikli işgücü yetiştirmek amacıyla devlet-işveren işbirliği kapsamında çıraklık, mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesi amacıyla üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmek,
- Mesleki standartlar, sınav ve belgelendirme sistemi oluşturma çalışmalarına katılmak,
- Küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) işletme faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik olarak, Oda ve Borsalar düzeyinde bilgi ve danışmanlık hizmeti sunmak, ulusal ve uluslararası düzeyde bu işletmelerin başarılarını sınırlayan sorunları araştırmak ve çözüm önerileri geliştirmek suretiyle ülkede KOBİ politikasının belirlenmesine katkıda bulunmak,
- Kapasite kriterlerini teknolojik gelişmelere göre belirlemek ve bu kriterlere uygun odalarca düzenlenen kapasite raporlarını onaylamak,
- Yabancı firmalarla küçük ve orta boy işletmelerimizi (KOBİ) ortak yatırıma teşvik ve yönlendirme amacıyla muhtelif programlar uygulamak,
- Sektörel düzeydeki sorunları kapsamlı ve isabetli bir biçimde belirlemek, somut çözüm önerileri geliştirmek, bu önerileri Hükümete iletmek ve zamanında sonuçlandırılmasını sağlamak,
- Ekonomik ve Sosyal Konsey'e önerileri ile iştirak etmek,
- Bölgelerarası gelişmişlik farkının kalkması ve sosyal değerlerin yeniden yapılandırılmasına çalışmak,
- Türkiye ekonomisinde özel önem taşıyan konuları kapsamlı bir biçimde incelemek ve ekonomik politikalar oluşturmak amacıyla kurullar geliştirmek,

- Ekonomik ve sosyal konularda ayrıntılı çalışmalar yapmak üzere kendi alanlarında uzman ve deneyimli akademisyen ve kamu ile ilgili kurum ve kuruluşların üst düzey yöneticilerinin katılımı ile Özel İhtisas Komisyonları oluşturmak,
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından verilecek diğer görevleri yapmaktır.

1.14.1.1. TOBB'nin İştirakleri

TOBB, bu görevlere ek olarak, bütün yurda yayılmış olan oda ve borsaların da desteklediği iştiraklerinde, kamu kuruluşlarında ve mesleki kuruluşlarda yürütülen çeşitli faaliyetlerle değişik fonksiyonlar üstlenmiş bulunmaktadır. TOBB Türk ekonomisindeki gücünü ve yönlendirici yapısını kanalıyla sürdürdüğü iştirakleri üç ana başlık altında toplanmış ve bunlar aşağıda belirtilmiştir.

TOBB'nin resmi iştirakleri şu kurumlardır.

Milli Prodüktivite Merkezi (MPM)

Türk Standartları Enstitüsü (TSE)

İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME)

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi

Basın İlan Kurumu, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)

İşletme İktisadi Enstitüsü,

Türkiye Sanayi Sevk İdare Enstitüsü (TÜSSİDE),

Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (BAĞKUR),

Dokuz Eylül Üniversitesi-Ege Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi,

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, Kamu İhale Kurumu,

Sermaye Piyasası Kurulu,

Tüketici Konseyi, Rekabet Kurumu,

Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK),

Ekonomik ve Sosyal Konsey,

Türk Patent Enstitüsü,

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri,

Telekomünikasyon Kurumu,

Türkiye İş Kurumu,

Reklâm Kurulu,

Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü

TOBB'nin sosyal iştirakleri şunlardır:

İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)

İktisadi Araştırmalar Vakfı (İAV),

Türk Tanıtma Vakfı (TÜTAV)

Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Destekleme Vakfı (MEKSA)

Milli Eğitim Vakfı

Türk Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı (TAPEV)

Türkiye Sakatları Koruma Vakfı,

Türk Loydu Vakfı,

Türkiye Odalar Borsalar ve Birlik Personeli Sigorta ve Emekli Sandığı Vakfı

Türkiye Odalar ve Borsalar Eğitim ve Kültür Vakfı (TOBEV)

Bilimsel ve Teknik Araştırma Vakfı (BİTAV),

Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı,

İstanbul Ticaret Odası Eğitim ve Sosyal Hizmetler Vakfı

Ege Bölgesi Sanayi Odası Vakfı

İstanbul Sanayi Odası Vakfı,

Darülaceze Vakfı

Deri Vakfı

Deniztemiz – TURMEPA

TOBB'nin ticari iştirakleri şunlardır:

Umumi mağazalar Türk A.Ş. (UMAT)

Askeri Pil Sanayi ve Ticaret A.Ş. (ASPİLSAN)

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

İstanbul Dünya Ticaret Merkezi (İDTM)

Mersin Serbest Bölge İşleticisi A.Ş. (MESBAŞ)

Antalya Serbest Bölge İşleticisi A.Ş. (ASBAŞ)

İzmir Fuarcılık Hizmetleri Kültür ve Sanat Etkinlikleri A.Ş. (İZFAŞ)

Kredi Garanti Fonu İşletme ve Araştırma A.Ş.

KOBİ Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.

TOBTİM Uluslararası Ticaret Merkezleri A.Ş.

EGS Holding, Forum Fuarçılık A.Ş.

Vadeli İşlemler Eğitim Danışmanlık A.Ş.,

Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş.,

TOBB-NET Bilişim Ltd. Şti.,

Umat Gümrük ve Turizm İşletmeleri T.A.Ş.

1.14.2. TOBB'nin Yapısı

TOBB Türkiye'nin en büyük sivil ekonomik örgütü olmasının yanında, yarı kamu örgüt olma özelliğini taşımaktadır. Kuruluş itibariyle özel kanunla kurulan TOBB içyapısı özerk, dış yapısı devlete bağlı olan bir kurumdur. Yönetimi üyelerce seçilmekte, atama yapılmamaktadır. TOBB'nin en yüksek organı Genel Kurul'dur. Genel Kurul odaların ve borsaların meclis üyeleri arasında dört yıl için seçilen en çok 1000 delegeden oluşur. Kurul'da her oda ve borsanın en az bir ve bütçe gelirin'e göre de en çok 20 delegesi bulunur. Giderlerinin genelde üyelerin verdikleri aidatlar ve üyelere yaptıkları hizmetlerden aldıkları ücretlerle karşılayan oda ve borsalar, yönetim ve bütçelerinde özerk kuruluşlardır. TOBB Genel Kurulu, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kurulmuş olan 361 adet oda ve borsanın temsilcilerinden oluşmaktadır.

Türkiye'de tacir ve sanayiciler, buldukları yerlerdeki oda veya borsaya kayıtlı olmak zorundadırlar. Bunlar, oda ve borsalarda mesleklerinin çeşitlerine göre 'Meslek gruplarına' ayrılırlar. Her dört yılda bir, bütün grupları üyeleri arasında ayrı ayrı seçim yapılarak 5–11 kişilik meslek komiteleri seçilir. Meslek komiteleri üyeleri arasında seçilen 2'şer kişinin toplanmasıyla oda ve borsaların 'Meclis'i oluşur. Meclislerden seçilen 5–11 kişi yönetim kurulunu oluşturur. Oda ve borsaların genel kurul delegeleri dört yılda bir kendi aralarında 30'ar üye seçerek TOBB'nin en üst düzey istişare organları olan konseyleri oluşturur. Bu üyeler arasında seçilen 15 kişi Birlik yönetim

kurulunu meydana getirir. Yönetim Kurulu da kendi aralarında Yönetim Kurulu Başkanı'nı, 4 Başkan Vekilini ve Muhasip Üye'yi seçer. TOBB'nin hukuki temsilcisi Yönetim Kurulu Başkanıdır¹⁰.

¹⁰ www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcum10 (13 Nisan 2009).

2.BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TİCARET BORSALARININ ÇALIŞMA USUL VE ESASLARI, TİCARET BORSASINDAKİ İŞLEMLER

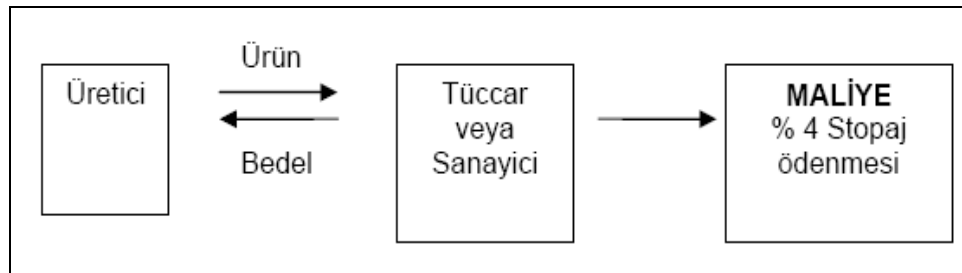
2.1. Ticaret Borsalarının Çalışma Usul ve Esasları

Ticaret Borsalarının Çalışma Usul ve Esasları düzenlenmiş olan mevzuatlar doğrultusunda aşağıda incelenmiştir.

2.1.1. Ticaret Borsasının Olmadığı Durumlardaki İşlemler

Ürünlerin, alım satım işlemleri ticaret borsası dışında gerçekleşiyor ise (Şekil 1); tüccar, üreticiden aldığı ürünün bedelini ödedikten sonra maliyeye % 4 zirai stopaj payı ödemek zorundadır. Bu durumda her üretici geleneksel yöntemlere göre her herhangi bir kalite standardına uymaksızın üretebildiği ürünü, eğer desteklenen bir ürün ise, hükümet tarafından ilan edilen fiyattan, desteklenmeyen bir ürün ise, kendine göre en yüksek fiyat üzerinden tüccara veya sanayiciye satmaktadır.

Şekil 1:Ticaret Borsası Olmadığı Durumlarda Pazarlama

Kaynak: Sami DEMİRBİLEK, Cem KOÇ ve Metin ARSLAN 2000. “Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım - Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu” s.3.

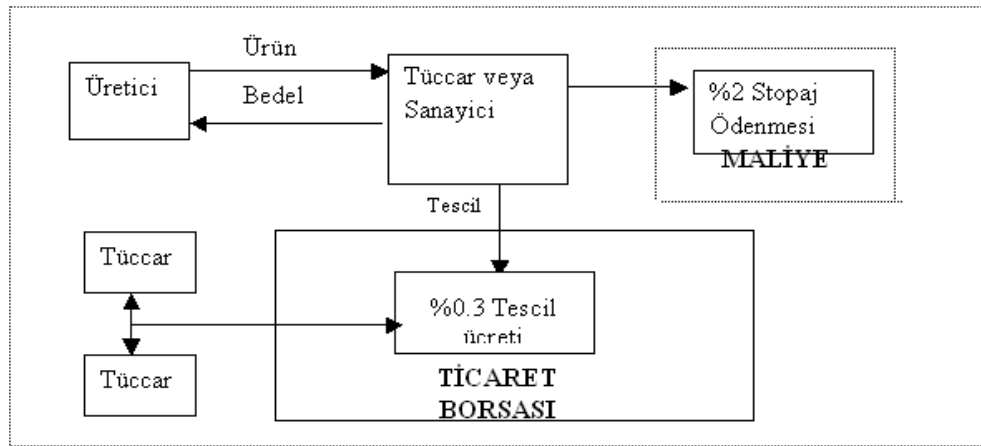
2.1.2. Sadece Tescil İşleminin Olduğu Borsalar

Borsa çalışma alanı içerisinde borsaya dâhil maddelerin borsa tarafından belirlenen minimum miktarlarının üzerindeki miktarların alım ve satımının borsa dışında yapılması yasaktır. Ancak bu maddelerin, en geç muamele yapıldığı günü takip eden ilk iş günü içinde borsaya tescil ettirilmesi şartı ile borsa yerinin dışında alınıp satılmasına meclisçe önceden karar verilebilmektedir. Bundan dolayı ticaret borsasının

bulunduğu il veya ilçelerde, borsa satış salonu oluşturulmamakta, tüccar üreticiden tarımsal ürün alımı yaparak borsaya tescil için gelmekte ve maliyeye %4 yerine %2 zirai stopaj ödemektedir (Şekil.2). “Ertesi iş günü” beyana göre olduğundan, tüccar belki de üç ay önce aldığı ürünü yeni almış gibi o gün fiyatlarından bildirmekte ve üç ay içinde yapmış olduğu kâr gizlenerek vergi matrahı düşürülmektedir. Fatura tescili karşılığında ticaret borsası %0,1 ile %0,3 arasında değişen tescil ücreti almakta ve bu gelir ile yetinerek herhangi bir hizmet girişiminde bulunmamaktadır. Bu ticaret borsalarında bir fiyat oluşumu olmadığı gibi işlem gören ürün miktarları da sadece tescil edilen müstahsil makbuzları ile faturalarda gösterilen miktarların toplamıdır.

Tüccar, üreticiden aldığı ürünü borsada % 0,3 ücret karşılığı borsada tescil ettirmekte, daha sonra maliyeye % 2 zirai stopaj payı ödemektedir (Şekil 2). Bu şekilde işlem gören ticaret borsalarında belirli bir fiyat oluşmamakta, işlem gören ürün miktarları sadece tescil makbuzları ile faturalarda gösterilen miktarların toplamından oluşmaktadır¹¹.

Şekil 2:Ticaret Borsasının Bulunduğu Fakat Sadece Tescil İşlemi Yaptığı Durum

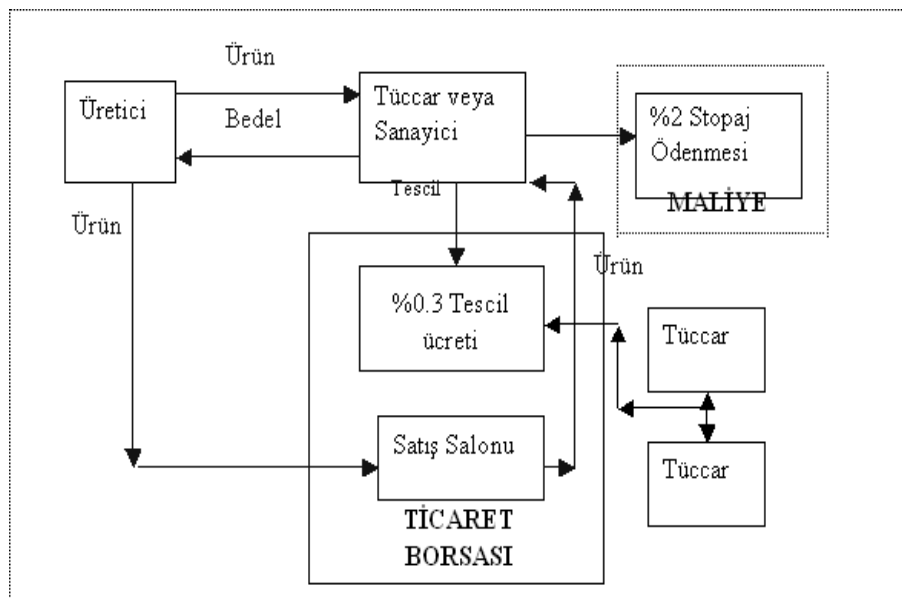
Kaynak: Sami DEMİRBİLEK, Cem KOÇ ve Metin ARSLAN 2000. “Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım - Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu” s.4.

¹¹ Demirbilek, Sami Koç, Cem ve Arslan, Metin “Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım - Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu”, 2003 s.4.

2.1.3. Salon Satışı Olan Ticaret Borsaları

Sadece tescil işlemlerinin yapıldığı ticaret borsaları üyelerine yalnız zirai stopaj konusunda avantaj sağlamaktadırlar. Bu ticaret borsalarında ise işlemler kapalı bir mekânda, üreticinin ürününün numunesine bakılarak tüccar tarafından fiyat verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Böylelikle salon satışı adı altında bir fiyat oluşmaktadır. Eskişehir ve Konya ticaret borsalarında bu şekilde işlem yapılmaktadır. Bu sistemde, alınan numuneler satış salonunda tüccarlara gösterilmekte ve en yüksek fiyatı veren tüccar tarafından satın alınarak tescil işlemi yapılmaktadır. Maliyeye %2 zirai stopaj, borsaya da %0,3 tescil ücreti ödenmektedir (Şekil 3)¹².

Şekil 3: Salon Satışı Yapılan Durum

Kaynak: Sami DEMİRBİLEK, Cem KOÇ ve Metin ARSLAN 2000. "Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım - Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu" s.5.

Bu borsalar kendilerini spot borsalar olarak tanımlamakta ve spot piyasayı (salon satışlarını) talep ve arz oluşturmakta olup talebi etkileyen en önemli faktör ise arz edilen ürünün kalitesi olmaktadır. Kalite belirlemesi ürünün analizinin yapılacağı bir laboratuvar ve sınıflandırma sistemi yerine tüccarların fikirlerine göre yapılmakta,

¹²Erdal, Gülistan "Türkiye'de Vadeli İşlemler Piyasası ve Bazı Tarımsal Ürünleri Üzerinde Uygulanabilirliği". TOBB Yayınları s.43.

satışlar sonrası borsa verileri de satılan ürünlerin bu düşüncelere göre gruplandırılmasıyla elde edilmektedir¹³.

Üstün yanları:

1. Birden fazla alıcının rekabeti sonucu bir fiyat oluşmaktadır.
2. Üreticiler satışlara göre ürünlerinin değeri konusunda bir tahmin yapabilmektedir.
3. Ürün bedellerinin ödemesinde büyük bir sorun yaşanmamaktadır.
4. Tüccarların alış ve satış fiyatları arasında oluşan kârın saklanması dolayısıyla vergi kayıpları oluşmamaktadır.
5. Ürünlerin çeşitlerine göre bir ayırım yapılabilmektedir.
6. Mevcut ticaret borsaları işlemleri kayıtlı hale getirmektedir.

Sakıncaları¹⁴:

1. Salonda fazla tüccar olmadığı zamanlarda fiyatlar ürün değerinde oluşmamaktadır.
2. Laboratuvar koşullarına göre kalite belirlenmediği için hakikaten hangi kalitede ürün hangi fiyatı bulmuştur belli olmamaktadır. Üretici aynı ürününü farklı zamanlarda farklı fiyatlara satmakta ve hangisinin doğru olduğuna karar verememektedir. Bu durum tüccar için de geçerli olup kaliteli sandığı ürün çok kötü çıkabilmektedir.
3. Kaliteye göre sınıflandırma olmadığından, kalite sorunları ile ilgili istatistik bilgileri oluşmadığı için standardizasyon gerçekleştirilememektedir.

¹³ Demirbilek, S. Arslan, M. ve Koç, C. s.5.

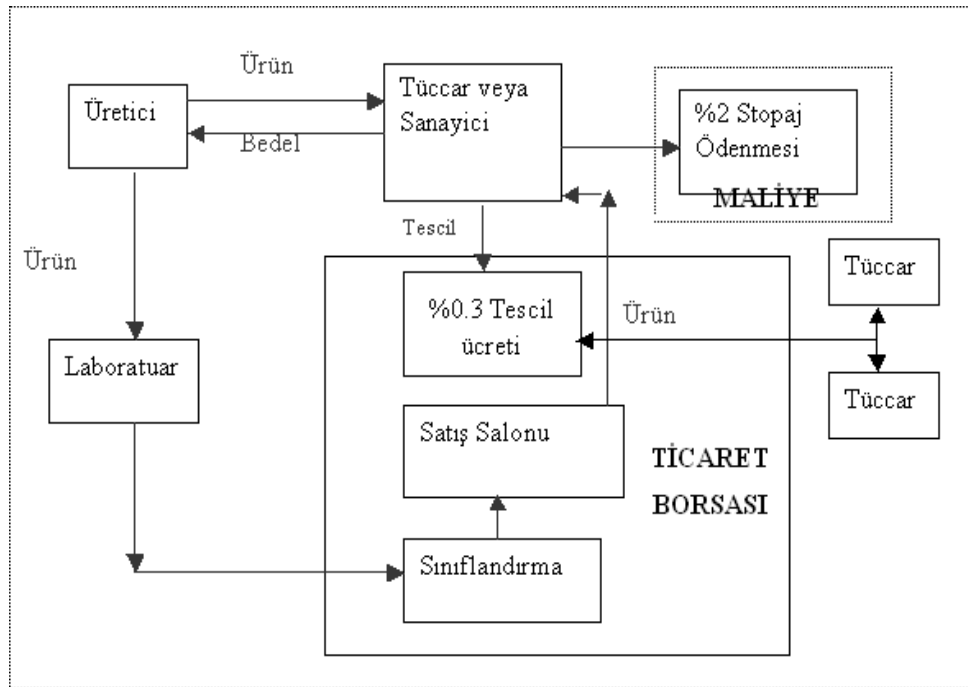
¹⁴ İpekçioğlu, Şeyda 2007 “Şanlıurfa Ticaret Borsasının Yapısı ve İşleyişi” H.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi s.36.

4. İstatistik bilgiler laboratuvar sonuçlarına dayanmadığı için gerek üretim safhasında uygulanacak tarımsal politikalar (zararlı mücadelesi vb.) gerekse daha sonra sanayinin ihtiyacı için ithalat politikaları (kaliteli buğday) yeterince doğru tespit edilememektedir.

2.1.4. Laboratuvar Sonuçlarına Göre Salon Satışı Yapılan Ticaret Borsaları

Bu borsalarda üretici ürününü önce laboratuvara getirir. Burada özellikleri belirlenerek sınıflara ayrılır. Ürün hakkındaki tüm bilgiler istatistiksi bir şekilde hazırlanarak satış salonlarında bu bilgiler odağında satış işlemleri yapılmaktadır. Tüccar maliyeye % 2 stopaj payı, ticaret borsasına da %0,3 tescil ücreti verir. Polatlı ve Edirne Ticaret Borsalarında bu şekilde satışlar gerçekleştirilmektedir (Şekil 4)¹⁵.

Şekil 4: Laboratuvar Sonuçlarına Göre Sınıflandırma Yapılan Salon Satışı

Kaynak: Sami DEMİRBİLEK, Cem KOÇ ve Metin ARSLAN 2000. "Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım - Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu" s.6

¹⁵ Erdal: G. s.46.

Üstün Yanları;

1. İşlem gören bütün ürünlerin laboratuvar sonuçlarına göre kalite sınıflandırması yapılabilmektedir.
2. Hangi bölgelerde kaliteli ürün, hangi bölgelerde az kaliteli ürün elde edildiği tespit edilebilmekte, kaliteli üretim yapan bölgelerde kullanılan tohum, az kaliteli üretim yapan bölgelere tavsiye edilmektedir.
3. Ürünü hammadde olarak kullananlar ihtiyaçlarını karşılayan özellikte ürünleri satın alabilmektedir.
4. Üretici, laboratuvar sonuçları ile fiyatları kıyaslayabilmektedir
5. Tüccar, alım yaptığı ürünleri kalite sınıflandırmasına göre stoklamakta, sanayiciye farklı fiyat seçenekleri sunabilmekte, sanayicilerin kendi laboratuvarlarının sonuçlarına göre uyguladığı fiyat azaltmalarından (beklenen kalite çıkmazsa, orantılı indirim) etkilenmemekte, şahit olarak borsa laboratuvar sonuçlarını tutmaktadır¹⁶.

Mevcut borsaların tamamlanıp göreve başlamasıyla ürünlerde kalite analizlerinin yapılması ve standartlara ayrılması mümkün olabilecektir. Böylelikle uygun koşullarda, sigortalı ve teminatlı olarak depolanan ürünlere verilecek olan makbuz karşılığında taşıma yapmadan satışları gerçekleştirilebilecektir. Ürün ihtisas borsalarına paralel olarak, projenin önemli bir ayağı olan lisanslı depoculuk sisteminin geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu sistemin avantajları¹⁷:

1. İşlem gören bütün ürünlerin laboratuvar sonuçlarına göre kalite sınıflandırması yapılabilmektedir.
2. Hangi bölgelerde kaliteli ürün, hangi bölgelerde az kaliteli ürün elde edildiği tespit edilebilmekte, kaliteli üretim yapan bölgelerde kullanılan tohum, az kaliteli üretim yapan bölgelere tavsiye edilmektedir.

¹⁶ Demirbilek, S. Koç, C. ve Arslan' M. s.9 .

¹⁷ İpekçioğlu s.11.

3. Ürünü hammadde olarak kullananlar, ihtiyaçlarını karşılayan özellikte ürünleri satın alabilmektedir.

4. Tüccar, alım yaptığı ürünleri kalite sınıflandırmasına göre stoklamakta, sanayiciye farklı fiyat seçenekleri sunabilmektedirler.

2.2. Ticaret Borsalarındaki İşlemler

Tarım ürünü piyasalarının temel iki özelliğini fiyat ve gelir istikrarsızlığı oluşturmaktadır. Fiyat istikrarsızlığının hem arz, hem de talep kaynaklı sebepleri vardır. Tarım, iklime bağımlı bir sektör olduğundan genel olarak hasat dönemlerinde fiyatlar belli bir seviye kalabilmekte, fakat bundan sonra yeni ürün alınana kadar geçen sürede fiyatlar yükselmektedir. Stoklanabilen ürünlerde bu fiyat dalgalanmaları az da olsa engellenebilir, fakat diğerlerinde bu tür imkânlar bulunmamaktadır.

Devlet üzerindeki mali yükün kaldırılması ve tarım ürünlerinin serbest piyasa içinde yerini bulmasının en çağdaş yolu vadeli işlem borsalarına işlerlik kazandırılmasıdır. Böylece rekabet ortamında tarım ürünleri gerçek değerini bulabilecek ve borsalardaki ürün standartları sayesinde daha kaliteli üretim teşvik edilecektir. İşlemlerin vadeli olması sonucunda üreticinin üretim deseni, tüccarın ve tarıma dayalı sanayicilerin de hedeflerini en iyi biçimde belirleyebileceklerdir. Borsacılığın geliştirilmesinde atılması gereken en önemli adımlardan biride, ürün bazında yapılanmış ihtisas borsalarına geçiştir. Bu tip borsaların az sayıda, tercihen bir tek üründe ihtisaslaşması gerekmektedir. Özellikle vadeli işlem borsaları, üretimin planlanması noktasında, stokların değerlendirilmesi noktasında ve risk unsurlarının bir yerde daha rasyonel bir tarzda yararlanabilmesi konusunda; bütün bunların ötesinde de sağlıklı bir mali sistemin, yani vergi sistemimin kurulabilmesi bakımından son derece önemlidir¹⁸.

Borsacılığın tarihsel gelişme süreci içerisinde, malların arz ve talebi arasında dönemler itibariyle ortaya çıkan dengesizlikleri, fiyat risklerini giderebilecek

¹⁸ Akbay, Aysel “Türkiye’de Pamuk ve Tekstil Sektörü Açısından Vadeli İşlem Borsalarının Önemi ve başarısını Etkileyecek Olası Faktörler”. Türkiye II. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu, 1999 s.95.

mekanizmalara ihtiyaç duyulmuş ve zaman içerisinde spot işlemlerin yanı sıra mal teslimi zorunlu olmayan vadeli alım satım işlemleri uygulanmaya başlamıştır¹⁹.

Türkiye’de halen spot olarak yapılan tarımsal ürün işlemlerini futures işlemlere taşıma girişimi İzmir ticaret borsası öncülüğünde başlamıştır (19.10.2001 tarihli Resmi gazete, 27.03.2004 tarihli Resmi Gazete Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 2001/3025 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı). Türkiye’deki ilk özel borsa İzmir’de (Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası AŞ) kurulmuştur. Dünya’da tarım borsacılığı; çok ürünlü borsa tipinden ürün veya ürün gurubunda uzmanlaşmış ihtisas borsacılığı şekline dönüşmektedir. İhtisas borsacılığına dönüşle ulus ve uluslar arası piyasalar hakkında bilgi alışverişi daha kolay yapılabilmektedir. Ayrıca, ürünün pazarlanma kanallarında oluşan farklı uygulamalarını ortadan kaldırmaktadır.

Türkiye’de ürün ihtisas borsaları projesi ilk olarak 1994 yılında, tarım sektöründe devlet müdahalesinin azaltılarak, ürün borsalarındaki alım satımları canlandırmak amacıyla Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı’na (FAO) işbirliği teklif edilmesiyle ortaya çıkmıştır. 1996 yılında Birleşmiş Milletler Ticareti Geliştirme Örgütü ve Dünya Bankası desteği ile “Tarımsal Ürün Piyasalarının Geliştirme Projesi” hazırlanarak pilot bölge uygulamaları başlatılmıştır. Bu doğrultuda 7 ticaret borsası seçilerek, buralarda pamuk ve buğday pilot ürün olarak belirlenmiştir. Pamukta; İzmir, Adana, Şanlıurfa seçilirken, buğdayda ise, Konya, Eskişehir, Polatlı ve Edirne Ticaret Borsaları uygun görülmüştür²⁰. Bu borsalar halen kurulma aşamasındadır.

Mevcut borsaların tamamlanıp göreve başlamasıyla ürünlerde kalite analizlerinin yapılması ve standartlara ayrılması mümkün olabilecektir. Böylelikle uygun koşullarda, sigortalı ve teminatlı olarak depolanan ürünlere verilecek olan makbuz karşılığında taşıma yapmadan satışları gerçekleştirilebilecektir. Ürün ihtisas borsalarına paralel olarak, projenin önemli bir ayağı olan lisanslı depoculuk sisteminin geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu sistemin avantajları şunlardır²¹ :

¹⁹ Kiraz, Burcu “Trakya Bölgesindeki Ticaret Borsalarının Yeniden Yapılandırılması ve Ürün Borsaları”. T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2002, s.65.

²⁰ Simsaroğlu, Umur 2002. “Pamuğun Pazarlanmasında Ticaret Borsalarının Rolü” Türkiye V. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri, T.C.Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara. s.62.

²¹ Simsaroğlu, U. s.71.

1. İşlem gören bütün ürünlerin laboratuvar sonuçlarına göre kalite sınıflandırması yapılabilmektedir.

2. Hangi bölgelerde kaliteli ürün, hangi bölgelerde az kaliteli ürün elde edildiği tespit edilebilmekte, kaliteli üretim yapan bölgelerde kullanılan tohum, az kaliteli üretim yapan bölgelere tavsiye edilmektedir.

3. Ürünü hammadde olarak kullananlar, ihtiyaçlarını karşılayan özellikte ürünleri satın alabilmektedir.

4. Üretici, laboratuvar sonuçları ile fiyatları kıyaslayabilmektedir.

5. Tüccar, alım yaptığı ürünleri kalite sınıflandırmasına göre stoklamakta, sanayiye farklı fiyat seçenekleri sunabilmektedirler.

2.2.1. Lisanslı Depoculuk

Yeterli deposu olmayan üreticiler, hasat sezonunda, ürününü satmak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla, hasat sezonu, yüksek ürün arzından dolayı ürün fiyatları düşmekte ve ürünlerini düşük fiyata satan üreticiler mağdur olmaktadır²².

Etkin ve iyi işleyen bir piyasa mekanizmasının teşkil edilmesi, fiyatların rekabet şartlarında oluşması, dolayısıyla piyasa derinliğinin sağlanması için borsalar en önemli kuruluşlardır. Ancak, ülkemizde faaliyette bulunan 100'ü aşkın ticaret borsasından bu işlevleri tam olarak yerine getirebilen borsa sayısı oldukça sınırlıdır.

Ülkemizde bazı borsalar kurmuş oldukları laboratuvarlar sayesinde ürünün kalite özelliklerini belirledikten sonra salon satışını gerçekleştirmektedir. Bu tip borsaların yaptıkları işlemler sonucunda; hangi bölgeden hangi kalitede ürün geldiği, üründeki zararlı tahribatının derecesi, kalite belirleme işlemlerinin kişisel değerlendirmeler yerine laboratuvar analiz sonuçlarına dayandırılmasına imkân tanınmakta, üretici laboratuvar sonuçları ile ürüne karşılık gelen fiyatı kıyaslayabilmektedir. Fiyatlar rekabet ortamı içinde olduğundan, alıcı ve satıcı ürününü değeriyle alıp satabilmektedir. Ayrıca,

²² İpekçioğlu, Ş. s.11.

borsa laboratuvar sonuçlarını muhtemel anlaşmazlıklara karşı muhafaza etmektedir. Bütün bu gelişmeler bilinçli üretici ve tüccarın çoğalmasına da neden olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki vadeli işlem borsaları dikkate alındığında, ülkemizde vadeli işlem borsaları arzu edilen seviyede bir işlem hacmine sahip değildirler. Bu farkın giderilmesi için sadece bir takım yeni yasal düzenlemelerin yapılmasının yeterli olmayacağı aşikârdır. Bu noktadan hareketle, ülkemizde özellikle hububat, baklagil ve bazı endüstri bitkilerinde (örneğin; pamuk) hâlihazırdaki piyasa yapısının güçlendirilmesi için, makroekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte, öncelikle ürün piyasalarında etkili olmaya gayret gösteren borsaların alt yapılarının güçlendirilmesi, lisanslı depoculuk sisteminin oluşturulması için de atılabilecek önemli adımlar olacaktır²³.

İstikrarsızlığa çözüm olarak en önemli unsur, lisanslı depoculuktur. Üreticiler tarafından, emanet amacıyla getirilen ürün, öncelikle laboratuvar da kalite ve sınıflandırılması yapılarak çelik silolar da depolanacaktır. Teslim edilen ürün karşılığı ürünü temsil eden, ürün senedi düzenlenmektedir²⁴.

Söz konusu ürün senedi, son aşamaya kadar, el değiştirmesinde (alınıp satılması) ürünün fiziki olarak taşınması olmadığından dolayı, sirkülasyonu ve likit akışı ile, ticari potansiyele çok büyük olumlu katkısı olacaktır. Lisanslı depoculuğun üreticiye, sanayiciye, ürün borsalarına ve sisteme sağlayacağı faydaları şunlardır:

Üreticiler açısından yararları²⁵ :

1. Güvenli ve emin olacak depolarda ürünü olan üretici, ürününü; hırsızlık, yangın ve diğer doğal afetlere karşı korunmasını devredeceğinden dolayı, hiçbir endişeye gerek duymayacaktır.

2. Belirli bir dönem dâhilinde ürünün fiyat artışlarını takip ederek, ürününü en iyi fiyattan satma şansına sahip olacaktır.

²³ Kaya, H. Gazi Türktarım dergisi, Dünyada Gelişen Rekabetçi Yapı Ve Türk Tarımının Konumu Mayıs – Haziran 2007 s.2.

²⁴ İpekçioğlu, Ş. s.11.

²⁵ Yemişçi, Tuğrul “Türkiye’de Tarımsal Ürün Pazarlamasında Yeniden Yapılanma: Ürün İhtisas Borsaları ve Vadeli İşlem Borsaları ” İTB Raporu İZMİR, 2004,s.5.

3. Kredi ihtiyacı hissedildiği zaman ise “ürün senedin” teminat göstererek, Bankalardan kredi kullanabilecektir.

4. Vergi düzenlemeleri ile gelecek kolaylıktan dolayı stopaj (Zirai Vergi Tevkifat) ödemeyecektir.

5. Lisanslı depolarda ürünler laboratuarda yapılacak fiziksel ve kimyasal analizlere göre tasnif ve depolanacağından, kalite güvencesi söz konusu olacaktır.

Ürünün teslimi ve daha sonra depodan aynı ürünün alımı esnasında laboratuvar sonuçları esas olacağından, ürün senedini hızlı ve en iyi fiyattan satabilecektir. En iyi fiyattan kasıt; sanayici, üreticinin kalite güvencesi olmayan depodaki ürünü satın almak yerine, aynı üreticiye ait kalite güvencesi olan ürün senedini satın almayı tercih edecektir.

6. Lisanslı depolar, kalitesiz ürünleri emanete almayacağından dolayı, kaliteli üretimde artış ve farklı ürün türlerinde azalma yaratacaktır.

Sanayiciler açısından faydaları ²⁶ :

1. Aynı cins ve kalitede büyük miktarda ürün tedarik etme şansına kavuşacaklardır. Örneğin bir un ihracatçısı, 50.000 ton “A” kalite un taahhüdüne giren sanayici, aynı kalite hammadde temin etmesi gerekmektedir. Aynı cins ve kalite buğdayı farklı farklı yerlerden ve farklı miktarlarda satın alabildiğinden, kalitede büyük zorluklar yaşamaktadır. Lisanslı depolar devreye girdiğinde ise ülkenin her yerindeki lisanslı depolardaki ürün çeşitlerini ve miktarlarını bilgisayar ortamında izleyebilecek ve aynı cins ve kalitede büyük miktarda ürün satın alabilme şansına sahip olabilecektir.

2. Satın aldığı ürün senetlerini, teminat göstererek bankalardan Kredi kullanabilecektir.

3. Farklı bölgelerdeki lisanslı depolara ait ürün senetlerini satın alan sanayiciler, ürünleri teslim alma aşamasında, isterlerse, fabrikalarının bulunduğu yere en yakın olan lisanslı depolardan nakliye farkını ödeyerek ürünlerini teslim

²⁶ Yemişçi, T. s.7.

alabileceklerdir. Dolayısıyla gereksiz ürün taşımacılığı en aza indirgenerek taşıma masrafı da azalmaktadır.

Ürün borsalarına sağlayacağı faydalar²⁷ :

1. Ürün senedi ticaretiyle tescil gelirlerinin artması,
2. Ürünün, alıcı ve satıcıları çok daha büyük bir platformda bir araya getirilerek, gerçek fiyat oluşumunun ve işlem hacminin büyümesi,
3. Elektronik ticaretin gelişerek ürün ticaretinin yaygınlaşması, borsaların gerçek işlevlerine dönmeleri, modern bir yapıya kavuşmaları,
4. Güçlü ve modern borsacılık yapısıyla ülkemizdeki ürünlerin pazarlanması yanında, içinde bulunduğumuz coğrafi bölgedeki ülkelerin ürünlerini de pazarlama ve ticaretten daha büyük pay alma imkânı olması,
5. Ülkemizdeki zayıf, verimsiz Ticaret borsalarının birleşmeye ve ürün ihtisas borsalarına dönüşmeye teşvik edilmesi,

Diğer faydalarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ürün senedi aracılığıyla, yatırımcılar için hisse senedi, döviz, altın ve faiz gibi yatırım araçlarına alternatif bir yatırım aracı olması,
2. Standardı belirlenmiş ürün ve lisanslı depo sistemiyle tarım ürünlerinde vadeli piyasalara geçişte altyapı oluşturulması,
3. Elektronik ticarete büyük bir potansiyel oluşturulması,
4. Ürün analizi, depolanması, sigortalanması ve kredi kullanılması nedeniyle bu sektörlere yeni gelirler ve iş alanları kazandırılması,

²⁷ Yemişçi, T. s.9.

5. Lisanslı depoların ve ürün ihtisas borsalarının yurt içinde ve yurt dışında açacakları şubeler vasıtasıyla ürün pazarlanmasında ve dağıtımında büyük kolaylıklar sağlanması,

6. Sistemin getirdiği avantajlar nedeniyle tarımsal ürün ticaretinin kayıt altına girmesi,

7. Yeni doğacak lisanslı depoculuk ve laboratuvar sistemi ile banka ve sigorta sektöründe yeni iş alanlarının oluşturularak, istihdama katkı sağlanması şeklinde sıralanabilmektedir.

Bu sistemde yer alabilecek kuruluşlar şunlardır:

- Lisanslı Depoculuk Sistemindeki Kurum ve Kuruluşlar
- Lisanslı Depolar
- Bankalar
- Sigorta Şirketleri
- Bilgi Bankası
- Ticaret Borsası veya Ticaret Borsaları
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı

Söz konusu sistemde yer alan kurum ve kuruluşların işlevini örnek bir işlemle anlatırsak; sistemde kurum ve kuruluşlar arasında, mutlaka güvenli elektronik ortamda bağ bulunması zorunludur. Bir başka ifadeyle bağlantıları gerekmektedir.

Üretici ürününü lisanslı depoya götürür. Lisanslı depo işleticisi, ürünün laboratuvarında kalite ve spektlerini belirleyerek depoya teslim alır. Üreticinin ve ürünün tüm bilgilerini ihtiva eden “ürün senedini” bilgisayar da düzenler ve bilgi bankasına gönderir. Akabinde, aynı ürün senedini yazıcıdan döktürerek değerli kâğıt olarak üreticiye verir. Ürün fiyatlarını sürekli takip eden ve ürün senedini satmaya karar veren

üretici, ticaret borsasına ürün senedini götürdüğünde, ticaret borsasınca yapılacak işlemler şunlardır:

1. Ürün senedinin gerçek olup olmadığını bilgi bankası bilgisayarına bağlanarak doğrular.

2. Ürün senedi için kredi kullanılıp kullanılmadığını yine bilgi bankası bilgisayarına girerek sorgular, eğer kredi kullanılmışsa, banka ile elektronik ortamda haberleşir ve kredinin anapara ve faizinin teyidini öğrenir. Rehinli ürün senedinin satışı ve satışından sonraki ödeme şekli konusunda mutabakat sağlanır.

3. Ürün senedinin, o güne kadarki kira ücreti, bilgi bankası bilgisayarından öğrenilir. Satışa hazır hale gelen ürün senedi, açık arttırma sistemli seans salonunda satılır. Üretici tarafından satılan ürün senedindeki kira ücreti yükümlülüğü sanayiciye aktarılır. Satışla ilgili kira ve tüm bilgiler bilgi bankası bilgisayarındaki o ürün senedine aktarılır. Yani ürün senedinin yeni sahibi, bir başkası olmuştur. Ürünün yeni sahibi ister sanayici olsun, ister başkası olsun, ürününü teslim almaya gittiğinde, lisanslı depo işleticisine ürünün tüm kira bedelini ödeyerek ürünü teslim alır.

Üretici ürün senedini teminat göstererek kredi kullandığında, banka, işlem esnasında, bilgi bankasına girerek, o ürün senedine ilişkin rehin hakkını işleyerek, sisteme aktarır. Sigorta şirketlerinin işlevi ise, lisanslı deponun fiziki yapısı ve diğer donanımları ile depolanan ürünleri çeşitli risklere göre (yangın, hırsızlık, doğal afetler v.s) sigortalar. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın işlevi ise lisanslı depoları, işleticileri sorumluluk ve görevlerinin ifası ve kayıtlarının düzgünlüğü hususlarında denetler²⁸.

Lisanslı depoların kuruluş ve işleyişlerine de izin verir. En önemli görevi ise sistemde yer alan bilgi bankasındaki bilgisayarın sürekli aktardığı bilgiler vasıtasıyla, ürün senetlerinin düzenlenmesi, el değiştirmeleri ve ürün teslimatlarını sürekli takip eder ve denetler (Tarım ürünleri lisanslı depoculuk kanun tasarısı)²⁹.

²⁸ İpekçioğlu, Ş. s.15.

²⁹ Erdal, G. s.36.

Dünyada borsacılığın gelişimi spot işlemler, forward işlemler, futures ve options işlemler olmak üzere dört aşamalı olarak değerlendirilebilir.

2.2.2. Spot İşlemler

Spot işlemler, tarımsal ürünleri fiziksel olarak hazır bulunduğu piyasalarda, alım satımın yapıldığı gün veya ertesi akşamına kadar teslim, teslim (teslim) ve mal bedelinin ödenmesiyle tanımlanan ve borsa bünyesinde gerçekleştirilen işlemlerdir. Türkiye’de yaygın biçimde halen spot işlemlerin kullanımı tercih edilmektedir.

2.2.3. Vadeli İşlem Piyasaları Tanımı ve Gelişimi

Değeri başka bir finansal varlığın veya malın değerine doğrudan bağlı olan finansal araçlar türev araç olarak adlandırılmaktadır. Türev araçlar, dayanak varlığın sahipliğinin el değiştirmesine gerek olmaksızın, bu varlıkla ilgili hak ve yükümlülüklerin ticaretine imkân sağlar. Türev araçlar, riskten korunma veya getirisi değişken olan araçların getirisi sabit olan araçlarla değiştirilmesi amacıyla kullanılabilir³⁰.

Çağdaş borsacılığın esasını oluşturan Vadeli İşlem Borsaları; kalitesi ve miktarı belirli bir borsa malının (mesela tarım ürünü) belli bir fiyattan ilerideki bir tarihte teslim edilmek ve teslim alınmak üzere alım- satım kontratının yapıldığı ve bu kontratlarının el değiştirdiği borsalardır. Vadeli işlem piyasalarının temel amacı, fiyat gelişmeleri nedeniyle ortaya çıkabilecek riske karşılık, gerek alıcı, gerekse satıcılar açısından korunma imkânının sağlanmasıdır.

- Tarım ürünü işleyen ve işlenmiş ürünü satan bir sanayici için kontrat borsası belirsiz fiyat artış riskini bertaraf etmek için başvurulan bir güvenlik sistemi oluşturur.
- Tarım ürünü işleyen ve işlenmiş ürünü satan bir sanayici için kontrat borsası belirsiz fiyat artış riskini bertaraf etmek için başvurulan bir güvenlik sistemi oluşturur.

³⁰ Arısoy, Ebru , Odkoymaz, Necmi “Vadeli Ürün (Emtia) Borsaları ve Dış Ticaret Açısından Önemi” Uzman Yardımcısı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Dergisi, yıl 2, sayı 6 Temmuz 1997, s.1.

- Sert ve şok fiyat iniş çıkışlarını önler.
- Piyasada oluşan fiyatların tarımı sektörü için güvenilir bir gösterge teşkil etmesiyle ve üretim tercihlerinin yönlendirilmesi ile üreticiyi geleceğin fiyat riskinden korur.

Vadeli piyasaların en önemli fonksiyonlarından biri arz ve talebe yoğunluk kazandırarak Türk sanayicisine ve ihracatçısına dış piyasalarda uzun vadeli bağlantılar yapma ve yükümlülüklerini yerine getirme imkânı sağlar

Türev ürünler, altın, petrol, pamuk, mısır, et gibi fiziki ürünler üzerine ve hisse senedi, tahvil, faiz oranı, döviz, faiz oranı, endeks gibi finansal ürünler üzerine düzenlenmektedir. Türev piyasalarda, finansal ürünler üzerine düzenlenen finansal ürünlerin işlem hacimleri mallar üzerine düzenlenen türev ürünlerin işlem hacimlerinden oldukça yüksek seviyelerdedir³¹.

Türev piyasaları kavramı, forward, futures, options ve swap işlemlerinin tamamını içermektedir. Bu tür işlemler vadeli işlemlerdir. Vadeli işlemlerin ortak özelliği, ilerideki bir tarihte teslimatı yapılmak üzere herhangi bir malın veya finanssal aracın, bugünden alım satımının yapılmasıdır.

Türev ürünleri gelişmiş finansal sistemlerin önemli araçlarından biridir. Bunun temel nedenleri³² :

- Vadeli işlemler bir korunma aracı olarak kullanılabilirler. Spot piyasada alınan pozisyonlara, gelecekteki fiyat hareketlerinin belirsizliğinden korunma imkânı sağlar.
- Piyasa etkinliğini arttırmaları. Türev piyasaları finansal piyasalarda dolaşan para için alternatif yatırım olanakları sunarak, hem paranın piyasalardaki dolaşım hızının artmasına, hem de piyasaya gelen bilgilerin fiyatlara daha hızlı yansımaya yol açar.

³¹ Erdal, G. s.49–50.

³² Arısoy, E. s.1.

- Türev piyasalarda işlem spot piyasalara göre genelde daha düşüktür, dolayısıyla yatırımcıların maliyeti daha azdır.
- Türevsel piyasalar, spot piyasanın daha likit olmasını sağlar. Gelecekte oluşabilecek olumsuz fiyat hareketlerine karşı korunma imkânı olan piyasalarda, spot piyasada işlem gören mal veya kıymetlere olan yatırımcı ilgisi de artmaktadır.
- Az sermaye ile pozisyon almak mümkündür. Türevsel ürünlerin işlemleri sırasında ödenen para sözleşmeye konu olan varlığın piyasa fiyatının önemli ölçüde altındadır. Dolayısıyla piyasa bilgisi olan, ancak sermayesi az olduğu için yeterince pozisyon alamayan veya kredili alım satım yapmak zorunda kalan yatırımcılara da küçük miktarda paralarla büyük pozisyonlar alma imkânı verir. Kazanç çok fazla olabileceği gibi, kayıp da bazen kontrata giriş tutarına bazen de çok yüksek tutarlara ulaşabilir.
- Hızlı bir değişimin yaşandığı günümüzde türev (derivatives) piyasaları, finans piyasalarının gelişmişlik seviyesini artırarak, ekonomide kaynakların daha etkin dağılımı ve kullanımına katkıda bulunmak, gelişmiş uluslararası piyasalarda yer almak ve bu piyasalara uyum sağlamak gibi amaçların gerçekleştirilmesinde önemli işlevler üstlenmektedir.

Dünya borsacılığının günümüzde ulaştığı düzey uzun süren tarihsel bir gelişimin sonucudur. Bu süreç, ilk aşamada spot işlemlere, ara aşamada forward işlemlere daha sonra vadeli işlem ve optionslara dayalı vadeli kontrat piyasalarına dönüşüm şeklinde birbirini tamamlayan üçlü bir yapı içerisinde gerçekleşmiştir.

Vadeli ürün işlemleri ve bu işlemlerin yapıldığı piyasaların ortaya çıkması oldukça eskilere dayanmaktadır. İlk futures işleminin Japonya'da 1600'lü yıllarda gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu dönemde başka şehirlerdeki depolarda saklanan pirinçler feodaller tarafından bilet karşılığı satılarak nakit paraya çevrilmiş, kesilen bu biletler kısa zamanda nakit para yerine geçmeye başlamıştır. Pirinç üzerine yazılan bu biletler imparator tarafından resmi işlem kabul edilmiş, bu tür işlemler için ilk piyasa

sayılabilecek örgütlenme 1730 yılında Osaka'da kurulan Dojima Pirinç Ticaret Borsası'dır.

Günümüzde bilinen anlamda vadeli işlem borsalarının oluşumu 1840'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Chicago gerek ulaşım altyapısı gerek çevre eyaletler için bir pazar konumunda olması dolayısıyla tüccarların buldukları bir merkez haline gelmiştir. Ancak pazarda zaman zaman oluşan arz-talep dengesizliği üreticileri ve tüccarları zor durumda bırakmıştır. Bu dengesizliğin önlenmesi amacıyla 1848 yılında Chicago Board of Trade (CBOT) olarak bilinen tahıl borsası kurularak pazar örgütlü bir yapıya kavuşturulmuştur. Daha sonra değişik ürünlerin de piyasalarda işlem görmeye başlamasıyla 1919 yılında Chicago Merchantile Exchange (CME) olarak kurulan borsa bir kurum geleneğiyle günümüze kadar gelmiştir³³.

Vadeli işlem piyasalarında yapılan işlemler 100 yıllık bir süre içinde tarım ve sanayi ürünlerinin konu olduğu mala dayalı işlemler şeklinde devam etmiştir. Ancak uluslararası ticarete 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen önemli gelişmeler karşısında finansman teknikleri yetersiz kalmış, piyasalarda oluşan tıkanmaların aşılması amacıyla vadeli işlem piyasalarında faiz, döviz, borsa endeksi, devlet tahvili ve hazine bonosu üzerine de vadeli işlem kontratları yazılmaya başlanmıştır. Vadeli işlem piyasaları 1980'li yıllardan itibaren faiz, döviz ve endeks enstrümanlarının da işlem gördüğü, trilyon dolarların çok kısa bir süre zarfında el değiştirdiği ve borsaların birleşerek 24 saat boyunca işlem yapabildikleri piyasalar haline gelmiştir³⁴.

20. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle 1980'lerden sonra adından sıkça söz ettiren forward ve futures işlemlerin tanımlamaları birbirlerinden tamamen ayrı olmasa da gerek doğuşu, gerekse günümüzdeki uygulama şekli itibariyle ayrı başlıklar altında

³³ www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=727&l=1, (15 Mart 2009).

³⁴ Erdem, Yusuf "Vadeli İşlem Piyasaları "Forward & Futures" ve Türkiye'de Oluşumun Ekonomik Şartları", Ocak 1993, s. 1.

tanımlamayı gerektirmektedirler. Tarihsel gelişim esas alınarak, öncelikle forward daha sonra futures sözleşmelerden ayrıntılı olarak bahsedilecektir³⁵.

2.2.3.1. Vadeli İşlem Borsalarında İşlem Çeşitleri

Vadeli işlem piyasalarının temelini oluşturan futures işlemleri borsalarda işlem görmekte bunun sonucu olarak da vade, sözleşme büyüklüğü, alınacak teminatlar, fiyat adımları, işlem kriterleri, ilgili borsalar tarafından belirlenmektedir³⁶.

Forward işlemleri ise organize borsalarda yapılmayan, dolayısıyla, fiyat, vade, miktar gibi unsurların standart olmayıp tarafların karşılıklı anlaşmasıyla belirlenen vadeli işlemlerdir. Opsiyon sözleşmeleri çoğunlukla organize borsalarda işlem gören fiyat, miktar, vade açısından standartlaştırılmış sözleşmelerdir. Swap ise iki tarafın belirli bir zaman diliminde ödemelerinin karşılıklı olarak değişiminde anlaştıkları bir finansal işlemdir.

2.2.3.1.1. Vadeli İşlem Borsalarında Forward İşlemleri

Forward işlemler tanımı gereği, standardizasyon olmadığı, tarafların sözleşme yaparken her türlü serbestliğe sahip oldukları işlemlerdir. Tarafların sözleşme yapmaları gereken sınırlı bir fiziksel mekân söz konusu olmadığı gibi, sözleşmelerin alım-satımı için de bir mekanizma ya da organizasyon mevcut değildir. Forward işlemlerde teslimi garanti eden herhangi bir kurum ya da kuruluş da yoktur. Bu yapısı itibarıyla forward sözleşmeler, mevcut ticari hukuk mekanizması içinde yapılabilen, mekanizmanın sağlıklı işleyişi tarafların karşılıklı güvenine ve hazırlanan sözleşmenin mevcut ticari yasalarla uyumuna dayanan işlemler olmaktadır³⁷.

Diğer bir deyişle, bir emtia'nın gelecekte belli bir süre sonra teslim koşuluyla alım veya satımı için bugünden yapılan sözleşmelere vadeli işlem (forward transactions) denir. İşlemin özelliği emtia alım veya satım sözleşmesinin bugünden yapılması, teslim ve karşılığı olan ödemenin ise anlaşmada kararlaştırılan bir fiyattan, ilerideki bir tarihte gerçekleştirilmesidir. Sözleşmenin yapıldığı ilk aşamada ilke olarak bir ödemede

³⁵ Erdem, Y. s.1.

³⁶ Ersan İhsan, "Finansal Türevler Futures, Options ve Swaps", İstanbul, Literatür Yayıncılık, 1997, s.94.

³⁷ Arısoy, E. s.3.

bulunulmaz. Forward genelde kur riskine karşı korunma “hedging” veya spekülasyon için kullanılır³⁸.

2.2.3.1.1.1. Forward İşlemlere Konu Olan Kıymetler ve Uygulama Şekli

Future piyasaların oldukça yaygınlaşmıştır. Bu anlamda; mala dayalı işlemlerin, gerek istenilen güvenceyi vermesi ve gerekse malların standardizasyonu gibi kolaylıklar sağlaması sebebiyle daha çok future piyasalarda yapılır. Forward işlemler yoğun olarak döviz, tahvil, faiz oranı gibi standart mallar üzerine ve finansal yapısı güçlü, karşılıklı birbirlerini tanıyan kurumlar olan bankalar ile bunların büyük müşterileri arasında yapılmaktadır. Ayrıca, ülkelerarası borçlanma ve farklı ülke bankaları arasındaki kredi işlemlerinde de sınırlı sayıda da olsa forward işlem yapılmaktadır³⁹.

Forward işlemlerde, taraflardan herhangi birisinin sözleşmeye uymaması ve iflası halinde karşı tarafın zararını karşılayabilecek herhangi bir mekanizmanın bulunmaması, özellikle spekülatif amaçlardan uzak, riskini minimize etmek isteyen üreticilerin bu işlemlere soğuk bakmasına sebep olmakta ve forward işlem yapmak isteyen bir taraf, karşı tarafı bulmakta oldukça güçlük çekmektedir. Bu durum, hem forward işlemlerin yapıldığı mal çeşidini sınırlamakta, hem de toplam forward işlem hacminin düşük düzeylerde kalmasına sebep olmaktadır. Forward işlemlerin organize bir yapıya sahip olmamasının doğurduğu bir başka sonuç da, tarafların süresi dolmadan yükümlülüklerini yerine getirerek anlaşmadan kurtulma imkânının az olmasıdır. İkinci el piyasalarının mevcut olmaması ve devrinin hemen hemen imkânsızlığı, tarafların sözleşmeyi feshedebilmek için; ya başlangıçta sözleşmeye ilgili madde koymak zorunluluğunu ya da karşı tarafı ikna etmek yükümlülüğünü getirmektedir. Sayılan bütün bu sebepler dolayısıyla ki, forward işlemler bütün dünyada hem tür hem de hacim olarak sınırlı kalmakta ve yerlerini hızla futures piyasalara bırakmaktadırlar⁴⁰.

³⁸ Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, Sermaye Piyasası Faaliyetleri Türev Araçlar Lisansı Eğitimi, Aralık 2002, s.19.

³⁹ Erdem, Y. s.25.

⁴⁰ Erdal, G. s.51.

2.2.3.1.1.2. Forward İşlemlerinin Döviz Piyasasındaki İşlevi

Vadeli işlemler döviz piyasasında faaliyet gösteren bankalarla müşteriler arasında yapılır. Bu işlemlere gerek duyulmasının nedeni, döviz kurlarıyla ilgili gelecekteki belirsizliktir. Eğer döviz kurlarındaki ortaya çıkan değişimler bugünden tam olarak bilinseydi, vadeli işlemlere de gerek olmayabilirdi. Vadeli işlemlerden yararlanan ithalatçı, ihracatçı veya dış mali yatırımcı gibi gelecekte döviz cinsinden bir ödeme yaparak veya bir gelir elde edecek kimselerdir⁴¹.

Fiyatlar önceden karşılaştırıldığından vadeli sözleşmeler söz konusu işlemleri öngörülen süre içinde kur değişmesi riskine karşı korurlar. Vadeli sözleşmelerde vade, uygulanacak döviz kuru, döviz miktarı, ödeme ve teslimle ilgili yer, banka hesap numarası, isim gibi bilgiler yer alır. Vadeli işlemlere uygulanan kurlara vadeli döviz kuru adı verilir⁴².

2.2.3.1.1.3. Forward İşlemlerde Fiyatlandırma

Forward işlemin taraflarının, korunmak istedikleri risklerin başında fiyat riski gelir. Piyasadaki fiyat dalgalanmaları, gerek alıcı ve gerekse satıcı açısından kaçınmak istedikleri önemli bir risktir. Spekülatörler açısından ise fiyat dalgalanmaları, bir risk unsuru olmakla birlikte aynı zamanda kazancın da kaynağıdır⁴³.

Forward sözleşmelerde taraflar fiyat tespiti esnasında, sözleşmenin yerine getirilmesinin garantisi olacak şekilde, birbirlerinden karşılıklı veya bir taraf diğerinden teminat talep edebilir. Ancak teminat konusu, tarafların isteğine ve karşılıklı güvenine dayalıdır. Eğer taraflar birbirine tamamen güveniyorsa teminat söz konusu olmayabilir. Teminatın alınması halinde ise fiyat tespitinde teminatlar da devreye girer. Eğer satıcı alıcıya teminat vermişse, vermiş olduğu teminatın, belirlenen faiz oranı ile söz konusu sürenin çarpımı kadar bir faiz gelirinden mahrum kalacağı için, malın forward fiyatına,

⁴¹ Erdem, Y.s.25–26.

⁴² Erdem, Y. s.26.

⁴³ Süleyman Yükü ve Tülay Yücel, “Bankacılıkta Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, Bugünkü Durumu ve Yapılması Gerekenler” TBB Yayınları No:191, 1995, s.59.

bu faiz kazancından birim mala düşen tutar kadar ilave yapacaktır. Eğer satıcı, alıcıdan teminat almışsa, bu tutarı forward fiyattan düşecektir⁴⁴.

2.2.3.1.1.4. Forward Sözleşmenin Taraflara Sağladığı Avantaj ve Dezavantajları

Forward sözleşmenin taraflara sağladığı avantaj ve dezavantajları şu şekilde sıralanabilir:

- Forward sözleşmeler, öncelikle risklerini minimum kılmak isteyen korunmacılara ‘hedgerlere’ bu amaçları doğrultusunda hizmet etmektedir. Bu sözleşmelerde satıcı tarafında bulunan taraf, satmak istediği malı veya hizmeti ileri bir tarihte satmayı garanti altına almakla birlikte, satıcıyı en önemli risk sayılan fiyat dalgalanmalarının fiyat riskinden korumaktadır.
- Alıcı pozisyonunda bulunan taraf ise, ileri bir tarihte ihtiyacı olan mal ve hizmeti, fiyat riskine karşı korunmuş bir şekilde satın alabilme garantisini elde etmektedir. Bu özelliğiyle forward sözleşmeler alıcı ve satıcı açısından gelecekteki belirsizlikleri ortadan kaldırmakta ve taraflara geleceğe yönelik rasyonel planlar yapma imkânı tanımaktadır.
- Forward işlemlerin saydığımız avantajlarının yanı sıra birtakım dezavantajları da vardır. Öncelikle, forward sözleşme yapmak, bu sözleşmelerin tabiatı gereği, sözleşmeyi yapanlar için bir risk üstlenmek demektir. Şöyle ki; forward sözleşmeler, ayrı bir garanti mekanizması içermeyip güven ağırlıklı işlemler olması dolayısıyla tarafları, karşı tarafın taahhüdünü yerine getirmemesi veya sözleşmeye uymaması halinde çok büyük sayılabilecek zararlarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu durum, taraflardan birinin iflası ya da ölümü gibi durumlarda geçerlidir.
- Forward sözleşmelerde vadeden önce işlemin sona erdirilememesi taraflar için bir güvence mekanizması olurken, aynı zamanda tarafların vadeden önce, sezmeleri halinde daha büyük kayıplardan kurtulmasına da engel olmaktadır.

⁴⁴ Yükçü, S. ve Yücel, T. s.60.

- Forward sözleşmeler, bütün taraflara; malın nitelikleri, miktarı, vadesi, teslim yeri ve koşulları hakkında her şeyi özgürce belirleyebilecekleri geniş bir alan sunarken taraflar için bir avantaj sayılan bu durum, aynı zamanda malın veya hizmetin standart olmaması, tarafların bütün dikkat ve yoğunluklarını fiyat üzerine verememeleri gibi bir dezavantajı da beraberinde getirmektedir⁴⁵.

2.2.3.1.2. Futures Sözleşmeler

İlk futures işlemleri, tahıl çiftçilerinin ve tüccarların tahıl tarımındaki hasatın belirsizlikleri sonucunda ortaya çıkan spot piyasalardaki fiyat dalgalanmaları, depolamadaki yetersizlikler, taşıma maliyetleri, teslim edilen ürünlerin kalite ve miktarlarını saptamaya yönelik pratik yöntemlerin eksikliği nedeniyle ortaya çıktığı ifade edilmiştir.

Tahıl piyasalarındaki bu belirsizlik ve düzensizliklere karşı alım-satım yöntemlerini geliştirmek amacıyla 1848 yılında Chicago'da bir grup tüccar tarafından ilk kurulan futures merkezi Chicago Board of Trade'in (CBOT) bir tahıl borsasına dönüştürüldüğü belirtilmiştir. 1848 yılında CBOT piyasasında futures sözleşmeleri işlem görmeye başlamış 1868 yılında 8 sözleşmeye ulaşmıştır. Bu yıllarda kontratlar soya fasulyesi, buğday, mısır gibi tarımsal ürünlerde sınırlı kalmıştır. Daha sonraları altın, petrol, gibi doğal kaynaklar üzerine futures sözleşmeler yapılmıştır.

CBOT'da ilk olarak spot ve daha sonra forward satışları yapılmaya başlanmıştır. Ancak özellikle forward işlemlerin yaratmış olduğu ürünlerin teslim edilmeme, malların kalitelerinin standart olmamaları, ilgili vadede alım ve satım yapmak isteyen karşı tarafın bulunmaması, kredi değerlendirmesinin bire bir olarak yapılması zorluğu ve durumun yarattığı zaman kaybı gibi ciddi, sistemin güvenilirliğini ve piyasanın likiditesini olumsuz yönde etkileyen sorunlara çözüm olarak 1860 yılında forward işlemler futures işlemlere dönüştürülmüştür.

Vadeli tahıl alım-satımlar, merkezi ve organize bir borsada, fiyat dışında tüm özelliklerin standart olduğu, tüm kredi riskinin marjın yöntemi ile bir takas merkezi

⁴⁵ Erdem, Y. s. 45.

tarafından üstlenildiği futures sistemi çerçevesinde yapılmaya başlanmıştır. CBOT'ta önce pamuk, tahıl gibi depolanabilir ürünlerde daha sonra yumurta, et gibi bozulabilir ürünler üzerinde standart futures alım-satım işlemleri başlamıştır. Chicago tereyağı ve yumurta borsası kurulmuş ve bu borsa daha sonraları bugünün mali futures ürünlerini ilk piyasaya sürmekle ünlü Chicago Merchantile Exchange (CME) adını almıştır⁴⁶.

Adı geçen borsalar organize olmuş borsalardır. Organize olmuş bir borsa, ticaret için fiziksel kolaylık sağlar, Pazar bilgilerini yaymayı amaçlar, elektronik ticareti kolaylaştırır, tüccarlar arasındaki ticari anlaşmazlıkların giderilmesi dâhil üyelerinin ticari işlerini düzenlemede yardımcı olur. Futures sözleşmeler, ile ilgili olarak opsiyon işlemlerin en fazla CBOT ve CME gibi organize olmuş borsalarda yapıldığı belirtilmektedir⁴⁷.

Futures sözleşmeye konu olan mallar için kota sistemi kullanılmaktadır. Kotada sözleşmenin miktarı ve birim fiyatı belirlenmektedir. Finansal yayın organlarında genel olarak açılış, en yüksek, en düşük ve her teslim ayı için kapanış fiyatı ve her mal türünde yer alan sözleşme sayısı bulunmaktadır. Mal fiyatlarının ekonomik, politik ve uluslar arası olaylara duyarlı olması sonucunda dalgalanması olağandır. Mal fiyatlarındaki olağan ya da olağan dışı dalgalanmalar yatırımcıların ilgisini futures piyasalarına çekmektedir⁴⁸.

Borsada işlem gören maddeler açısından tam bir standardizasyonun olduğu, yapılan sözleşmenin takas odası tarafından garanti altına alındığı hamiline yazılı ve devredilebilen sözleşmelerdir. Futures'da mal değil, bu sözleşmeler alınıp satılır. Futures işlemlerin yapılabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yürürlüğe konulmalıdır.

Futures sözleşmeler, sözleşmenin yapılması için tahsis olunan borsalarda kayıt altına alınırlar. Alıcı ve satıcılar borsada belirlenen kurallara uymak zorundadırlar. Bu sözleşmeler hamiline yazılı olup üçüncü kişilere devredilebilmesi kolaydır ve bu özelliğinden dolayı spekülâtörler için cazip işlemlerdir. Futures sözleşmeler borsanın

⁴⁶ Eyüpoğlu, H. Ayşe 1995 ‘‘Risk Yönetim Aracı Olarak Futures Piyasaları Yapısı, İşleyiş Mekanizmaları ve Bazı Ülke Örnekleri’’ SPK Yayınları

⁴⁷ Tomek and Robbinson, 1995 ‘‘Agricultural Product Prices’’ Cornell University Pres, Ithaca, New York

⁴⁸ Yükçü ve Yücel, 1995‘

organizasyon şeması içersinde yer alan takas odası tarafından garanti edilir. Futures sözleşmeler için belirli standartlar getirilmiştir. Dolayısıyla alım-satım işlemleri standartlar çerçevesinde gerçekleşir⁴⁹.

Futures standart miktar ve kalitede bir varlığın önceden belirlenmiş bir fiyattan gelecekte belirli bir tarihte teslim etme ya da teslim almaya ilişkin yasal bir sözleşmedir. Futures kontratın dayandığı ya da yazıldığı varlık fiziksel bir mal olabileceği gibi finanssal bir ürün ya da gösterge olabilir. Bunlar:

Mal-emptia futures (commodity futures)

Finansal futures (financial futures)

2.2.3.1.2.1. Futures Uygulama Şekli

Futures kontrat satın almak ya da satmak isteyen bir kişinin komisyoncu gözetiminde hesap açması gerekmektedir. Futures komisyoncuları müşterilerinden gerekli teminatları toplamakta, hesap durumlarını düzenlemekte ve tüm işlem faaliyetlerini kayıt edip, raporlamaktadır.

Her vadeli işlem borsası tüm işlemleri takastan geçiren bir takas odası (clearing houses) ya da kurumuna sahiptir. Takas odası futures işleminde günlük fiyat farklarından ortaya çıkan kısa ve uzun pozisyonları günlük olarak dengeleyen kurumdur. Takas odası her futures işleminde karşı taraf olarak devreye girmekte ve borsada güven sağlamaktadır. Takas odasının diğer bir işlevi kontratları kur, faiz ve endeks değişimleri doğrultusunda pazara göre uyarlamak, marj hesabını izlemek ve gerekli durumlarda alıcı ve satıcılardan ek teminat ya da marj talep etmektedir⁵⁰.

Vadeli işlem borsalarının en önemli özelliklerinden marjlama sürecinde (marginning process) ise futures kontrat alıcı ve satıcıların pozisyonlarının kur, faiz ve endeks değişimleri doğrultusunda takas odasınca günlük olarak dengelenmesidir.

⁴⁹ www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi11.doc s.8 (23 Nisan 2009).

⁵⁰ www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi11.doc s.8 (23 Nisan 2009).

2.2.3.1.2.1.1. Mala Dayalı Futures Sözleşmeleri (Commodity Futures)

Futures piyasalarında alım satım işlemlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzandığı bilinmektedir. ABD’de buğday üreticileri buğdayın Ağustos ayında piyasaya aşırı yığılıp, fiyatlarda dalgalanmalar getirmesini önlemek amacıyla vadeli anlaşmalar düzenleme yoluna gitmişlerdir.

Tarım ürünlerine dayalı vadeli işlem sözleşmeleri:

- Soya fasulyesi (soybeans)
- Domuz iškembesi (pork bellies)
- Mısır (corn)
- Canlı sığır (live cattle)
- Besi sığır (feeder cattle)
- Soya fasulyesi yağı (soybean oil)
- Kakao (cocoa)
- Kahve (coffee)
- Portakal suyu (orange juice)
- Şeker (sugar)
- Buğday (wheat)
- Yulaf (oats)
- Soya fasulyesi unu (soybean meal)
- Canlı domuz (live hogs)
- Kereste (lumber)
- Deniz mahsülleri (seafood)
- ii- Doğal kaynaklara dayalı vadeli işlem sözleşmeleri
- Altın (gold)
- Gümüş (silver)
- Ham petrol (crude oil)
- Isınmada kullanılan petrol (heating oil)
- Alüminyum (aluminum)
- Bakır (copper)
- Paladyum (palladium)

— Platinyum (platinum)⁵¹

2.2.3.1.2.1.2. Mali Gelecek (Financial Futures) Sözleşmeleri

Mali gelecek sözleşmesi (financial futures contract), belli nitelikteki ve belli miktardaki mali aracın sözleşme tarihinde belirlenmiş bir fiyattan gelecekte belirli bir tarihte teslimini (alım-satımını) hükme bağlayan bir anlaşmadır. Mali gelecek piyasalarında amaç, fiyat dalgalanmalarının getirdiği belirsizliği ortadan kaldırmak, belli bir vade için ilgili finansal aracın fiyatını sabitleştirmektir⁵².

2.2.3.1.2.2. Future İşlemleri Avantaj ve Dezavantajları

- Future işlemlerin taraflara ve ekonomiye yaptığı en önemli katkı şüphesiz “risk minimizasyonu” konusundadır. Taraflar future işlem yapmakla, piyasalarda söz konusu olan fiyat dalgalanmalarından doğabilecek zarar risklerini bertaraf etmektedirler.
- Future piyasalar, piyasada yer alan taraflar için, gelecek üzerindeki belirsizlikleri azalttığından dolayı, gerek üretici gerekse mali kesime gelecek üzerine planlar yapma olanağı tanımakta ve bu piyasaların olmaması halinde katlanılan stoklama, sigortalama ve finansman maliyetlerini en aza indirmektedir.
- Future piyasalar, spot piyasalarda da gerek spekülasyon ve gerekse arbitraj yoluyla fiyat etkinliğinin sağlanmasına yardımcı olarak, tüketici kesime de dolaylı katkılarda bulunurken, future piyasalarda sözleşme konusu olan malların spot piyasalarının gelişimine de olumlu etkilerde bulunurlar. Ayrıca future piyasaların, yeni yatırım araçları yaratmasından dolayı, ülkedeki atıl fonların ekonomiye kanalize edilmesine yardımcı olduğunu söylemek de pek yanlış olmayacaktır.
- Future piyasaların olumsuz özelliklerinden de bahsedecek olursak; future piyasaların standart oluşu, tarafların istedikleri nitelik ve miktarlar üzerine sözleşme düzenlemelerini engellemektedir.

⁵¹ TSPAKB, 2002 s.27.

⁵² www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi11.doc s.9 (23 Nisan 2009).

- Ayrıca vade standardı ise risk minimizasyonu için piyasaya girenlerin bu amaçlarını tam anlamıyla yerine getirmelerini engelleyebilmekte ve tarafları “baz riski” ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Zarar riskinden kurtulmanın bedeli, kar etme ihtimalinden vazgeçmek olmaktadır⁵³.

Futures piyasalar, bütün piyasalarla olan sıkı ilişkisi ve ekonominin bütün kesimleriyle olan bağlantısı dolayısıyla, önemli bir riski bünyesinde taşımaktadır. Futures piyasalarda, küçük miktarlardaki harcamalarla büyük sözleşmeler yapılabilmesi, bu piyasaların işlem hacmini oldukça artırmıştır. Bu yüzden bu piyasalardaki en küçük bir güvensizlik ya da herhangi bir aracı kuruluşun iflası gibi bir durum, bütün ekonomide büyük bir rahatsızlığa veya buhrana sebep olabilecektir. Bu yüzden, kamunun bu piyasaları iyi takip etmesi, aracı kuruluşların mali yapılarının güçlü olmasına dikkat etmesi gerekmektedir. Bu da kamunun bu piyasalarda etkinliğini artırıcı bir rol olacaktır ki, bu durum serbest piyasa mekanizmasının istemediği bir durumdur. Bu yüzden bu sakıncanın bertaraf edilmesi için bu piyasalarda iç denetim mekanizmasının ve piyasada öz düzenleme kuruluşlarının öncelikle oturtulması gerekmektedir⁵⁴.

2.2.3.1.2.3. Forward ve Futures Kontratların Arasındaki Farklar

Forward kontratı futures kontratının ilk biçimidir. Forward piyasasında mal alım-teslim anlaşması arada üçüncü bir parti olmadan alıcı ve satıcı arasında yapılır. Hem geleceğe dönük fiyat, hem de kontratta geçen miktar ve malın kalite özellikleri alıcı ve satıcı arasında saptılır. Burada üçüncü bir kurumun, anlaşma koşullarının bir parti tarafından bozulması halinde ek garantisi söz konusu değildir. Anlaşma koşullarına uymama diğer ticaret sözleşmelerinde olduğu gibi konuyla ilgili mahkemelerde çözümlenir. Mahkeme kararlarının uzun zaman alabilmesi forward kontratlarının güvenilirlik açısından istenilen düzeyde olmadığını gösterir. Futures piyasası bu eksikliği ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilmiştir⁵⁵.

⁵³ www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi11.docs.12 (23 Nisan 2009).

⁵⁴ Ersan, İ s.47.

⁵⁵ Erdem, Y. s.101.

Tablo. 1: Forward ve Futures Sözleşmelerinin Karşılaştırılması

Forward	Vadeli İşlem Sözleşmesi (Futures)
İki taraf arasında yapılan özel sözleşmelerdir ve organize borsalarda işlem görmezler	Organize borsalarda işlem görürler.
Tarafların ihtiyaçlarına göre düzenlenirler ve standart değildirler.	Sözleşme özellikleri standarttır.
Temerrüt riski vardır. Satıcı belirlenen malı veya finansal ürünü teslim edemeyebilir veya alıcı da teslimatı kabul etmeyebilir. Kredi riski vardır.	İşlemler takas kurumu tarafından garanti edilir. Tarafların birbirini tanıması gerekmez.
Vadeye sonuna kadar beklemek zorunluluğu vardır.	Vade sonuna kadar beklemek gerekmez, vade sonundan önce pozisyon kapatmak mümkündür.
Vadeye kadar nakit akışı yoktur.	Piyasaya göre değerlendirme (marking to market) yapılmasından dolayı sürekli nakit akışı vardır.
Teminat zorunluluğu yoktur. Dolayısıyla, kaldıraç etkisinden söz edilemez.	Teminat yatırılması zorunludur. Kaldıraç etkisi vardır.
İşlemler şeffaf değildir.	İşlemler şeffaf olarak kamuya açık yapılır.

Kaynak: Yusuf Erdem Vadeli İşlem Piyasaları “Forward & Futures ve Türkiye’de Oluşumun Ekonomik Şartları”, Ocak 1993, s.101

Fiyatlama konusunda da forward ve futures işlemleri farklıdır. Forward’da geleceğe yönelik fiyat belirlemesi iki taraf arasında pazarlıkla saptanır. Buna karşın futures piyasası diğer menkul kıymet borsaları gibi çalışır. Belirli bir günde alıcılar ve satıcılar emirlerini verdikten sonra, arz ve talep koşulları o gün hatta o an için geçerli olan futures fiyatlarını belirlerler.

Para futures kontratları organize borsalarda işlem gören standart kontratlardır. Kontratlar birim ya da lot olarak işlem görmektedirler. Para futures kontratlarının işlem gördüğü aylarda standart olup, mart, haziran, eylül ve aralık aylarıdır. Kontratlara ilişkin son işlem günü teslim ayının üçüncü çarşambasıdır.

Forward anlaşmalardan farklı olarak futures kontratları için alıcı ve satıcıların borsa nezdinde açılacak bir hesaba teminat ya da marj yatırımları gerekmektedir.

Yabancı para futures kontratları banka ile müşteri arasında düzenlenen vadeli (forward) anlaşmalardan farklı olarak amerikan tipi kotasyona tabidirler.

Vadeli (forward) pazarda fiyatlar genelde Avrupa sistemine göre (dolar başına yerel para) kota edilmiştir. Yabancı para futures kontratları banka ile müşterisi arasında düzenlenen forward anlaşmalardan farklı olarak Amerikan tipi kotasyona tabidirler. Vadeli kontratlar (forward) iki tarafça imzalanan özel anlaşmalardır.

2.2.3.1.3 Opsiyon İşlemler

Opsiyon genel olarak bir varlığı (mal, döviz, menkul kıymet, faiz gibi) belli bir sürede, sabit fiyattan satın alma ve satma hakkı veren araçlar olarak tanımlanmaktadır⁵⁶.

Temel mantığı futures işlemlerinkine benzetmekle birlikte, getirmiş olduğu yenilikler nedeniyle hem hedgerların hem de spekülörlerin ilgi duyduğu finanssal araçlardan birisi olduğu belirtilmektedir. Vadeli işlem piyasalarında, tarihi gelişim açısından, forward ve futures işlemlerinden sonra geliştirilen opsiyon işlemleri, uygulama alanı buldukları çeşitli mal ve araçlar üzerinde risk kapatma konusunda başarıları nedeniyle uygulama alanını artırmaya devam etmektedir.

Başka bir ifade ile sözleşme konusu varlığın alım-satımını yapan taraflardan birisinin, fiyatı belirlenen bir vadeli işlem sözleşmesini önceden belirlenen prim karşılığı belirli bir vade içinde satın alma veya satma işleminden vazgeçme hakkını veren ve hukuki bağlayıcılığı olan sözleşmeler için yapılan işlemlere opsiyon işlemler denilmektedir. Futures da olduğu gibi bir sözleşme yapılmakta, ancak vadesi içinde taraflara, belli bir prim ödemek kaydıyla, sözleşmeyi bozma hakkı verilmektedir. Bu nedenle, bu tür işlemler futures işlemlerin bir ileri aşaması konumunda bulunmaktadır⁵⁷.

⁵⁶ Uzunoğlu, Sadi 1998 “Yeni Finansman Teknikleri” Strata Yayınevi, İstanbul s.71.

⁵⁷ Erdal, G. s.69–70.

2.2.3.1.3.1. Opsiyon İşlemlerin Özellik ve İşlevleri

Opsiyon sözleşmesi satın alan tarafın vade sonuna kadar üç seçeneği vardır:

- Almış olduğu opsiyonu satabilir.
- Opsiyonu kullanabilir
- Kullanım süresi dolana kadar bekler ve kullanmaz, dolayısıyla verdiği opsiyon primi kadar zarar eder.

Opsiyonu satan (yazan) tarafın da üç seçeneği vardır:

- Satmış olduğu opsiyon sözleşmesini satın alabilir, böylelikle pozisyonunu kapatmış olur.
- Opsiyonu sattığı taraf hakkını kullanmak isterse yükümlülüğünü yerine getirir.
- Kullanım süresi dolana kadar opsiyonu alan taraf hakkını kullanmazsa aldığı opsiyon primini kar olarak kayıtlarına geçirir.

Opsiyon işlemleri kendi içlerinde birkaç türe ayrılmaktadır:

Alım Opsiyonu (Call Option):Alım opsiyonu sahibine, belirli bir ürünün, belirli miktarını, belirli bir fiyattan, vade tarihinden önce herhangi bir zaman veya vade tarihinde satın alma hakkını vermektedir. Eğer bir alım opsiyonu yazılmış ise, yatırımcı talimat gelir gelmez söz konusu varlığı belirtilen fiyattan satmak durumundadır. Çünkü satıcı bu görev için önceden bir prim almıştır.

Satım Opsiyonu (Put Option):Satım Opsiyonu sahibine belirlenen tarihten önce veya o tarihte belirli miktarda belirlenmiş fiyattan satma hakkı vermektedir⁵⁸.

Her iki opsiyon türünde de satıcı için yani opsiyonu yazan için anlaşma koşullarını yerine getirmek bir hak değil, bir zorunluluk ifade etmektedir. Yani satın

⁵⁸ Erdal, G. s. 69–70.

alma opsiyonunda da belirli rolde olan taraf alıcıdır. Satıcı ise, alıcının isteğine göre yükümlülüğünü yerine getirmektedir. Örneğin, satın alma opsiyonunun alıcısı opsiyonun kullanmaya karar verdiğinde opsiyon satıcısı, ürünü opsiyon alıcısına kullanma fiyatından satmak zorundadır. Satma opsiyonunda ise, opsiyonu alan taraf, opsiyonu kullanma kararı verdiğinde opsiyonu satan tarafın seçme hakkının olmadığı ve ürünü kullanma fiyatından satmak zorunda olduğu belirtilmektedir⁵⁹.

Tablo 2:Forward, Futures ve Opsiyon Sözleşmelerinin Karşılaştırılması

Temel özellikler	Forward	Futures	Opsiyon
Riskten korunma aracı	Evet	Evet	Evet
Standart sözleşmeler	Hayır	Evet	Evet
Borsada tezgah üstü piyasada (OTC)işlem görme	OTC	Borsa	Borsa ve OTC
Fiziki teslimat	Var	Genelde yok	Hak kullanılırsa var
Teminat zorunluluğu	Genelde yok	Var	Satıcı için var
Vadeye kadar nakit akışı	Yok	Var	Satıcı için var
Kredi riski	Var	Yok	Yok
Kaldıraç etkisi	Önemi yok	Var	Var
Hak ve yükümlülük birlikteliği	Var	Var	Yok

Kaynak: TSPAKB, Sermaye Piyasası Faaliyetleri Türev Araçlar Lisansı Eğitimi, 2002, s.5

Bir opsiyon sözleşmesi aşağıdaki bilgileri içerir.

- Opsiyonun tipi: Avrupa veya Amerikan tipi opsiyon
- Sözleşme tipi: Call (Alım) opsiyonu veya Put (Satım) opsiyonu
- Opsiyona konu mal veya kıymet: Tarım ürünü, Hisse senedi, tahvil vb.
- Kullanım fiyatı: Opsiyonun sağladığı hakkın kullanılacağı fiyat
- Vade sonu: (Örnek: Mart ayının 3. cuması, Haziran ayının ilk iş günü)
- Prim: Opsiyonun fiyatı

⁵⁹ Önce, Saime “türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar İçin Muhasebeleştirme Şekilleri” TBB Yayınları No:192 Eskişehir, 1995, s.10.

Opsiyon Fiyatının (Opsiyon Primi) Belirlenmesi

Opsiyon fiyatlama yöntemleri, oldukça matematiksel ve karmaşıktır. Opsiyon fiyatlarının belirlenmesinde temel olarak Black & Scholes ve Cox, Ross & Rubinstein modelleri olmak üzere iki temel hesaplama yöntemi kullanılmaktadır. Genel olarak Avrupa tipi opsiyonların fiyatlamasında Black & Scholes formülü, Amerikan tipi opsiyonların fiyatlamasında ise Cox, Ross & Rubinstein formülü kullanılmaktadır. Her iki formülde de dikkate alınan ve opsiyon fiyatının hesaplanmasında kullanılan kriterler şunlardır⁶⁰:

- Opsiyon sözleşmesine konu mal veya kıymetin spot fiyatı
- Kullanım fiyatı
- Vade sonuna kadar kalan zaman
- Risksiz faiz oranı
- Yıllık standart sapma (Volatilite)

Opsiyon fiyatlama yöntemleri değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, yukarıdaki kriterler kullanılarak elde edilen opsiyon fiyatlarının teorik fiyatlar olduğu gerçeğidir. Pratikte piyasa dinamiklerinin teorik kalıplara uymadığı tüm piyasalarda gözlemlenmektedir. Bu durum, opsiyon fiyatlarında da kendini göstermekte ve opsiyon piyasasında gerçekleşen fiyatlar teorik fiyatlardan sapmalar gösterebilmektedir.

Opsiyon Terimleri

Opsiyon sözleşmesini satın alan taraf, sözleşme konusu olan kıymeti belirli bir prim karşılığı ve belirli bir süre içinde satın alıp almama hakkını elde ederek spot piyasadaki fiyat dalgalanmalarından ortaya çıkacak potansiyel riskini sınırlamaktadır.

⁶⁰TSPAKB, Aralık 2002, s.16.

Opsiyon sözleşmesinde, belirli bir prim karşılığında opsiyon satan taraf, aldığı prim ile kazancını sınırlandırmaktadır⁶¹.

Avrupa Tipi Opsiyon sözleşmesi, alım–satım hakkının vade sonunda kullanılmasına imkân veren sözleşmedir.

Amerika Tipi Opsiyon sözleşmesi, alım –satım hakkının vade sonunda ya da vade sonundan önceki herhangi bir tarihte kullanılmasına imkan veren opsiyon sözleşmeleri olarak ifade edilmektedir⁶².

Günümüzde gerek Amerika Birleşik Devletleri’ndeki, gerekse Avrupa’daki vadeli piyasalarda her iki tip opsiyonunda işlem gördüğü belirtilmektedir.

2.2.3.1.3.2. Opsiyon Sözleşmelerin Avantaj ve Dezavantajları

- Opsiyon Sözleşmesi satın alınarak opsiyon sözleşmesi yazılmış varlığın, işlem gördüğü nakit piyasalarda ortaya çıkabileceği düşünülen fiyat değişimlerinden doğan riskten korunmak veya kazanç sağlamak şansı hiçbir yükümlülük altına girmeden ödene primle elde edilebilmektedir.
- Opsiyon sözleşmesinin işleme konulmaması sonucu, sözleşme üzerinden alınan primi kazanma şansı elde edilmektedir.
- Opsiyon işleminde, sözleşme alıcı olarak gerçekleştirilen her işlemde, spot piyasadaki beklentilerin gerçekleşmesi durumunda dahi oluşacak zarar, sözleşme için karşı tarafa ödenen prim miktarı ile sınırlı kalmaktadır.
- Fiyatların opsiyon alıcısı aleyhine gelişmesi durumunda fiyat garantisi sağlayarak, aynı zamanda piyasanın lehte gelişmesi durumunda, bu gelişmenin sağlayacağı spekülâtif kar olanaklarını açık bırakmaktadır.
- Opsiyon sözleşmeleri, portföy çeşitlendirmesi ve böylece riskin yayılması açısından da yatırımcılara değişik seçenekler sunmaktadır.

⁶¹ Erdal, G. s.80.

⁶² Erdal, G. s.80.

- Opsiyon işlemlerinde döviz ve faiz üzerine yapılan sözleşmelerin bankalar, firmalar ve diğer kullanıcılar için birçok avantajı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, bu tip sözleşmeler her türlü finansal kıymet ya da varlık için uygun değildir.
- Standart kontratlar, yanılmalara neden olduğundan tercihli işlemlerde aynı anda kullanılmamaktadır. Opsiyon kullanılması halinde primin geri alınması söz konusu değildir. Banka opsiyon sözleşmelerinde primler ve maliyetler diğerlerine göre daha yüksektir⁶³.

Tablo 3: Forward, Futures ve Opsiyon Sözleşmelerinin Karşılaştırılması

	Forward	Futures	Opsiyon
Sözleşme fiyatının cinsi	Çok çeşitli	Euro, USD, Japon Yeni	Euro, USD, Japon Yeni
Sözleşme fiyatının belirlenmesi	Piyasa fiyatına göre belirlenmektedir.	Piyasa fiyatına göre belirlenmektedir.	Değişim fiyatlarına göre belirlenmektedir.
Piyasa	Tezgâh üstü borsa (OTC)	Organize borsa	Organize borsa
Teslim tarihi	Her zaman işlem görmektedir.	Yılda sadece dört kez işlem görmektedir	Yılda sadece dört kez işlem görmektedir
Likidite durumu	Mümkün değildir	Cari oranlar üzerinde her zaman mümkündür	Vadeden önce satıcı için her zaman mümkündür
Maliyet	Gerekli olursa prim/iskonto işlem tarihinde ödenmektedir.net masraf işlem tarihinden önce lli olmamaktadır.	Ön maliyetler marjin hesabının fırsat maliyetine eşittir.net masraflar işlem tarihine kadar belli olmamaktadır	Toplam maliyet önceden bilinir ve peşin tahsil edilir
Komisyon	Fiyatlama sırasında belirlenir. İstenilen büyüklükte olabilir.	Pazarlığa tabidir	Pazarlığa tabidir
Sözleşme büyüklüğü	İstenilen Büyüklükte Olabilmektedir.(genelde \$500.000 üzerinde)	Standarttır.(yaklaşık \$50.000 ve katları)	Standarttır.(yaklaşık \$25.000 ve katları)
Marjin (teminat) güvenliği	Karşı tarafın finansal güvenilirliğine bağlıdır	Takas kurumu tarafından finanse edilmektedir	Takas kurumu tarafından finanse edilmektedir
Fiziki teslimat	Var	Genelde yok	Hak kullanılırsa var

Kaynak: Erdal, G, "Türkiye'de Vadeli İşlemler Piyasası ve Bazı Tarımsal Ürünler Üzerinde Uygulanabilirliği". 2006, s.85.

⁶³ Erdal, G. s.85.

2.2.3.1.3.3. Vadeli İşlem Sözleşmelerinde İşlem Yapan Yatırımcı Tipleri

Vadeli piyasalarda işlem yapan yatırımcılar üç ana grup altında toplanabilir. Bunlar;

- Riskten korunmak isteyenler
- Arbitrajcılar
- Spekülatörler

Vadeli İşlem Sözleşmesinde Korunma Amaçlı İşlemlerde amaç, satın alma fiyatını sabitleyerek, gelecekte alınması planlanan ürünün fiyat artışlarından korunmaktır. Böylece, vadeli işlemde alıcı taraf olunarak ileri bir tarihte satın alınması planlanan menkul kıymet fiyatındaki artışa karşı korunma sağlanır. Örneğin, bir tahvil portföyü yöneticisi, faiz oranlarında düşme olasılığına karşı, ileri bir tarihte portföy nakit girişlerini yatırmayı planladığı tahvil fiyatının artmasından uğrayacağı zararı, tahvil üzerine vadeli işlemde alıcı taraf olarak kapatacaktır. Eldeki varlığın cari değerini korumak temel amaçtır. Böylece, vadeli işlemde satıcı taraf olarak korunma sağlanmaya çalışılır⁶⁴.

Vadeli İşlem Sözleşmesinde Alıcı Taraf Olarak Korunma “Long Hedge” Amaç, satın alma fiyatını sabitleyerek, gelecekte alınması planlanan ürünün fiyat artışlarından korunmaktır. Böylece, vadeli işlemde alıcı taraf olunarak ileri bir tarihte satın alınması planlanan menkul kıymet fiyatındaki artışa karşı korunma sağlanır. Vadeli İşlem Sözleşmesinde Satıcı Taraf Olarak Korunma “Short Hedge”de eldeki varlığın cari değerini korumak temel amaçtır. Böylece, vadeli işlemde satıcı taraf olarak korunma sağlanmaya çalışılır.

Elinde portföy taşıyan kişi, fiyat düşüşüne karşı portföyün cari değerini korumak için portföyüne koruma sağlayacak vadeli işlem sözleşmesinde (futures) satıcı taraf olur. Aynı işlemi opsiyon piyasasında yapmak isterse, bu durumda satım opsiyonu (put option) alması gereklidir. Henüz satışı tamamlanmamış yeni borç senedi veya hisse

⁶⁴ TSPAKB, Aralık 2002, s.18.

senedi ihracında ihracı yüklenen aracı kuruluş, uygun bir vadeli işlem sözleşmesinde satıcı taraf olarak, faiz oranları veya hisse senedi fiyatlarındaki olası değişikliğin satılmamış kısmı olumsuz etkilemesini engelleyebilir⁶⁵.

Portföy yöneticisi, sığ bir piyasada büyük meblağ da kâğıt arz edecekse, tamamının satışı için geçecek sürede fiyat düşüşüne karşı korunma isteyecektir. Böylece, uygun bir vadeli işlem sözleşmesinde satıcı taraf olarak likit olmayan ortamı kendisi için likit hale getirir.

Korunma amaçlı işlemler finansal piyasalarda portföy yöneticileri ve bankacılar, mal piyasalarında ise ilgili malı girdi olarak kullanan veya bu malı üretenler tarafından oldukça yoğun olarak yapılmaktadır. Örneğin, bir portföy yöneticisi, çeşitli varlık gruplarından oluşan bir portföyün performansını arttırmak, üstlendiği riskleri azaltmak veya portföy çeşitlendirmesine gitmek için, portföydeki hisse senedini spot piyasada satmak yerine, endeks üzerine vadeli işlem sözleşmesi satabilir. Bu durumda, piyasada gerçekten bir düşüş yaşanırsa, vadeli piyasada elde edilen kazanç, hisse senetleri piyasasında karşılaşılan zararı karşılar. Böylece, spot piyasada meydana gelebilecek fiyat düşüşlerinden etkilenilmemiş olur. Korunma amaçlı işlemlerde yoğun olarak kullanılması nedeniyle, özellikle yabancı yatırımcıların gelişmekte olan piyasalarda spot piyasa işlemlerinden kaynaklanan risklerden korunmak amacıyla zaman zaman vadeli piyasa ürünlerini kullandıkları bilinmektedir.

Fiyatındaki olumsuz değişimlerden korunmak istenen ürünü en iyi koruyacak vadeli işlem sözleşmesi aranırken uygulanan bir yöntem de, eldeki spot portföy ile en yüksek fiyat korelasyonuna sahip vadeli işlem sözleşmesinin seçilmesi ve kullanılmasıdır. Eğer en iyi fiyat korelasyonunu veren vadeli işlem sözleşmesi korunacak varlığı baz almamış ve başka bir varlık için yazılmışsa, bu vadeli işlem sözleşmesinin riskten korunmada kullanılması işlemine “Çapraz Korunma” denir. Vadeli işlem pazarı bulunmayan bir varlığın, vadeli işlem pazarı bulunan benzer bir varlığa ait vadeli işlem sözleşmeleriyle çapraz korunma işlemleri de yapılmakta olup, yurtdışı uygulamalarında çok yaygındır.

⁶⁵ Tuncer, H. O. 1997, “Tarım Ürünleri Pazarlanmasında Vadeli İşlem Piyasası”, Ankara Ticaret Borsası Dergisi, 20 s.14–16.

Arbitrajcılar ‘‘Arbitrajörler’’ ise piyasalar arasındaki fiyat dengesizliklerinden yararlanarak risksiz kar elde etmeyi hedefleyen yatırımcılardır. Örneğin, bir mal coğrafi olarak farklı yerlerde farklı iki fiyattan işlem görüyorsa arbitrajcı hemen ucuz olan yerden alır, pahalı olan yerde satar ve böylece risksiz kar elde eder. Benzer şekilde spot piyasalar ile vadeli piyasalar arasındaki taşıma maliyeti ilişkisi sonucu oluşması gereken fiyattan farklı seviyelerde fiyat oluşması durumunda, arbitrajcılar devreye girerek ucuz olan piyasada alış, pahalı olan piyasada satış yaparak piyasaları dengeleme fırsatı bulurlar. Bu faaliyetler piyasaların birbirleriyle uyumlu ve dengeli hareket etmesini ve gerçekçi fiyat oluşumunu sağlar. Etkin piyasalarda arbitraj işlemleri ile risksiz kar elde etme imkânı genel olarak mümkün değildir.

Vadeli piyasaların önemli unsurlarından biri de spekülâtörlerdir. Vadeli piyasalar özellikle kaldıraç etkisi dolayısıyla, spekülâtörlere oldukça önemli avantajlar sağlayan ürünler sunar. Bu kişilerin alım-satım işleminde bulunmaları zaman zaman ani fiyat hareketlerine sebep olmakla birlikte, piyasanın likiditesini ve işlem hacmini arttırdığı bilinmektedir. Spekülâtörlerin risk alma konusundaki isteklilikleri diğer piyasa katılımcılarına taşıdıkları riski spekülâtörlere devrederek riskten korunma imkânı sağlar. Spekülasyon tipleri arz ve talep haberlerine dayalı spekülasyon ve fiyat eğilimi tahminine dayalı spekülasyon olarak ikiye ayrılmaktadır.

a) Arz Ve Talep Haberlerine Dayalı Spekülasyon

Bu spekülasyon tipini gerçekleştirenler ikiye ayrılmaktadır: fiyat düzeyi tüccarları ve haber tüccarları.

Fiyat düzeyi ile ilgili haber ve belgelerle ilgilenerek fiyat düzeyi tüccarları bu konuda kıyaslama yapmaktadır. Örneğin; spekülâtörler, hasat zamanı buğday fiyatlarının ineceği ve sonra yavaş bir seyrinde yükseleceği şeklinde bir kıyaslama yapabilir.

Haber tüccarları ise beklenen arz ve talep değişimlerinin belirtilerini veren haberler ile ilgilenmektedirler. Bu tip spekülasyon yapanlar elde ettikleri bilgiyle alım satım yapmadan önce fazla beklememektedirler. Bekleme süresi fiyat düzeyine bağlı olarak alım satım yapanlara göre daha kısadır.

Her iki tip spekülörde bilgilerini diğer yatırımcılardan gizlemek amacıyla borsa salonunda çalışmamakta, işlemlerini ofislerinden yürütmektedirler.

b) Fiyat Eğilimi Tahminine Dayalı Spekülasyon

Bu spekülasyon çeşidinde iki tip spekülör bulunmaktadır. Kısa süreli alım satım yapanlar ve pozisyon tüccarları.

Kısa süreli alım satım işlemlerini gerçekleştirmek için birkaç dakikalık çok kısa zaman aralıklarını kullanır. Bu tip spekülörler fiyat düştüğünde satın alırken birkaç dakika içinde yükseliş gerçekleştirdiğinde satabilmektedir. Elde tutma süresi kısayken kazançları azdır ancak bu işlemlerin sıkça tekrarlanması kazançlarını yeterince arttırmaktadır.

Kısa süreli alım satım yapanlar işlemlerini ekonomik göstergelere ve hükümet programlarına fazla bakmadan, duygularıyla gerçekleştirmektedirler. Beş dakika içinde fiyatların ne olabileceğine dair teorileri vardır. Bu tip spekülörler az miktardaki kazançlarını brokera komisyon ödeyerek sıfırlamamak için borsa salonundaki işlemlerini kendileri gerçekleştirmektedirler. Temel davranışları salondaki kalabalığın duygularını anlamak ve sonra harekete geçmektir. Kısa süreli alım satım yapanlar kendi aralarında üçe ayrılmaktadırlar⁶⁶:

- Birim değişime göre alım satım yapanlar
- Gün Boyunca Alım Satım Yapanlar
- Günden Güne Alım Satım Yapanlar

Gün boyunca alım satım yapanlar günlük seans boyunca alım satım yaparak kazanç sağlamaya çalışmaktadırlar. Geceye taşıdıkları pozisyonların değeri gündüz yaptıkları işlemlere göre çok düşüktür. Bunun nedeni ise gece boyunca karşılaşılabilecekleri olayların spekülatif durumlarını olumsuz etkileme riskidir. Örneğin sel felaketinin tarlalardaki ürünlere zarar vermesi o ürüne ait vadeli işlem fiyatlarının

⁶⁶ TSPAKB, Aralık 2002, s.19–20.

hızla yükselmesi borsada kısa pozisyonunu gece boyunca koruyan yatırımcıyı zarara uğratar.

Alım ve satımların yarım gün ile üç gün arasında gerçekleştirerek günden güne alım satım yapan ve pozisyonunu birkaç kere korumayı göze alanlar spekülörlerdir. Pozisyon tüccarları ise fiyat eğilimi tahminine dayalı spekülör tipidir. Eğer pozisyon tüccarı bir ürün fiyatında düşme gerçekleşeceğine dair düşünceleri varsa o ürüne dayalı vadeli işlem sözleşmesini satacaktır. Beklentisi gerçekleştiği takdirde ters işlem yoluyla kazanç sağlayacakken gerçekleşmediği takdirde de zarara uğrayacaktır.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TİCARET BORSALARININ YERİ ve PERFORMANSI

3.1. Türkiye’de Ticaret Borsalarının Sayısal Gelişimi ve Bölgesel Dağılımı

Yürürlükte olan 5174 sayılı “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu”nun 29’uncu maddesinde yer alan, “*Borsalar ticari ihtiyaçların gerekli kıldığı illerde, Birliğin (TOBB) olumlu görüşü üzerine Bakanlıkça (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) kurulur*” hükmü çerçevesinde, il veya ilçe merkezlerinde ticaret borsası kurulmasına izin vermiştir.

Tablo 4: Türkiye’deki Ticaret Borsaları ile İl ve İlçe Sayısındaki Gelişim (1923–2005 Dönemi)

Yıllar	İl sayısı	İlçe sayısı	Ticaret borsası sayısı
1923	71	317	5
1933	57	351	17
1953	63	460	27
1957	67	570	32
1990	73	696	68
1991	74	828	77
1992	76	839	80
1995	79	847	91
1996	80	849	92
1999	81	850	98
2000	81	850	101
2001	81	850	106
2002	81	850	109
2003	81	850	112
2005	81	850	113

Kaynak: www.erkurumb.org.tr/TOBBkaynak/2007_borsaist.html (15Mart 2009)

Türkiye’de 2007 yılı sonu itibariyle 58’i il ve 55’i de ilçe merkezinde olmak üzere toplam 113 Ticaret Borsası faaliyetlerini sürdürmektedir. Kurulan 55 ilçe Ticaret borsası, 5174 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılan 5590 sayılı Kanun’un 33’üncü maddesine istinaden kurulan ticaret borsalarıdır. 01 Haziran 2004 tarihinde 5174 sayılı Kanunun yayımlanmasından sonra ilçe ticaret borsası kurulmamıştır.

Ticaret borsalarının 2002 yılı sonu itibariyle yaklaşık olarak toplam üye sayısı 46.789’dur. Bu üyelerin % 23’ü İstanbul’da bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni,

hem nüfus hem de ekonomik aktivitenin yoğunluğu açısından İstanbul'un ön plana çıkmış olmasıdır. Üye sayısı olarak İstanbul'u, İzmir (2.027) ve Ankara (1.974) izlemektedir. Üye sayısı 1.000'in üzerinde olan diğer ticaret borsaları ise sırasıyla, Adana (1.607), Mersin (1.568), Kars (1.580), Konya (1.523) ve Malatya (1.101) dir⁶⁷.

Ticaret borsalarının sayısı, dün olduğu gibi bugün de en çok tartışılan konulardan biridir. Gerçekten de incelendiğinde, gerek ABD ve gelişmiş Avrupa ülkelerinde, gerekse birçok gelişmekte olan ülkede ticaret borsalarının sayısı gerekenin çok altındadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla ticaret borsasına sahip olan ülkeler, Rusya (83), Brezilya (30), Polonya (18), Ukrayna ve Arjantin (11)'dir. Hindistan ve Çin gibi mal borsalarında gerçekleştirilen işlem hacmi içinde ön sıralarda yer alan ülkelerde ise ticaret borsalarının sayısı 5'i geçmemektedir⁶⁸.

Tablo. 5:Ticaret Borsalarının Bölgesel Dağılımı

BÖLGELER	MERKEZ	İLÇELER	GENEL TOPLAM
MARMARA	9	18	27
EGE	8	9	17
İÇ ANADOLU	14	12	26
AKDENİZ	8	7	15
KARADENİZ	7	6	13
DOĞU ANADOLU	6	-	6
GÜNEY DOĞU ANADOLU	6	3	9
TOPLAM	58	55	113

Kaynak: www.erzurumb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

Tablo 5, ticaret borsalarının bölgelere göre dağılımını göstermektedir. Bölgesel dağılıma bakıldığında, ilk iki sırayı Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin paylaştığı, son iki sırada ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yer aldığı görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz, bölgelerin sahip olduğu tarım potansiyeli ve kalkınmışlık derecesi de önemli rol oynamaktadır.

Türkiye'de Marmara Bölgesi'nde merkezde 9 ilçelerde 18 olmak üzere toplam 27 adet ticaret borsası mevcuttur. İç Anadolu Bölgesi'nde merkezde 14 ilçelerde ise 12 olmak üzere toplam 26 adet ticaret borsası mevcuttur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise sadece merkezde 6 adet ticaret borsası bulunmaktadır. Bu durum Doğu Anadolu bölgesinde ekonomik anlamda örgütlenmenin az olduğunu gösterir. Yetersiz örgütlenme

⁶⁷ www.erzurumb.org.tr/TOBBkaynak/2007_borsa_ist.html (15 Mart 2009).

⁶⁸ www.ec.europa.eu/agriculture (25 Nisan 2009).

kamu açısından vergi kaybına sebep olurken, tüketici için en doğru tercihi yapmak zorlaşır ve bu da işlem hacminde düşüşe neden olabilir. Tablo 6’da Türkiye’de 2007 yılında, 58’si il ve 55’i de ilçe olmak üzere 113 ticaret borsasında toplam 62,03 Milyar YTL tescil işlemi gerçekleştirilmiş, işlem hacminde 2006 yılına oranla % 16,51 artış sağlanmıştır.

Tablo. 6:Bölgesel İşlem Hacimleri Karşılaştırılması ve Toplam İşlem Hacmine Oranı

BÖLGE	2006 YILI TESCİL TOPLAMI	2007 TESCİL TOPLAMI	ARTIŞ ORANI	TOPLAM İŞLEM HACMİ İÇİNDEKİ PAYI 2006	TOPLAM İŞLEM HACMİ İÇİNDEKİ PAYI 2007
Marmara	16.284.947.023,37	18.911.142.951,78	%16,13	%30,586	%30,486
Ege	7.181.97.849,76	9.235.572.495,28	%28,59	%13,489	%14,888
İç Anadolu	8.157.103.543,14	9.159.323.212,84	%12,29	%15,320	%14,765
Akdeniz	7.247.530.289,28	8.373.894.988,03	%15,54	%13,612	%13,499
Karadeniz	6.888.070.636,41	6.980.178.538,72	%1,34	%12,937	%11,253
Doğu Anadolu	924.531.764,04	892.082.212,74	%3,51	%1,736	%1,438
Güney Doğu Anadolu	6.559.884.957,64	8.479.441,07	%29,27	%12,320	%13,670
TOPLAM	53.243.986.063,64	62.031.923.840,46	%16,51	%100,00	%100,00

Kaynak: www.erkurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009)

Tablo 6’da, bölgesel olarak ticaret borsalarının 2006–2007 yıllarındaki işlem hacimlerini, bir önceki yıla göre işlem hacmi artış oranını ve 2007 yılında toplam işlem hacmi içinde her bir bölgenin aldığı payı gösterilmektedir. Bölgelerin 2006–2007 işlem hacimleri karşılaştırıldığında Marmara Bölgesinin toplam işlem hacmi içindeki payı 2006’da % 30,58 iken 2007 yılında % 30,486 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlara bakıldığında, Marmara Bölgesinin işlem hacmi içinde ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Bir önceki yıla göre, toplam işlem hacmindeki en fazla artış % 29,27’lik oran ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde gerçekleşmiştir. Bu bölgenin 2006 yılı toplam işlem hacmi içindeki payı % 12,32 iken 2007 yılında bu oran % 13,67’ye yükselmiştir. Artış oranı bakımından Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ni Ege Bölgesi takip etmektedir. Ege Bölgesi’nde 2007 yılında 2006 yılına göre % 28,59’luk artış kaydedilmiştir. Bu bölgenin 2006 yılı toplam işlem hacmi içindeki payı % 13,48 iken 2007 yılında bu oran

% 14,88'e yükselmiştir. Karadeniz Bölgesi ise, 2006 yılında toplam işlem hacmi içinde % 12,93'lük orana sahiptir. Karadeniz Bölgesi 2007 yılında ise % 11,25'lik işlem hacmi ile bir önceki yıla göre % 1,34 oranında artış kaydetmiştir.

Tablo 6' da, Marmara Bölgesi'nin 2007 yılında 19 Milyar YTL işlem hacmi ile bir önceki yıla oranla % 16,13'lik bir artış gerçekleştirdiği ve toplam işlem hacmi içinde % 30,58'lik pay alarak ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Marmara Bölgesi'ni % 14,88'lik pay ile Ege Bölgesi takip etmektedir. Ege Bölgesi'nin toplam işlem hacmi içindeki payı 2006'da % 13,48 iken 2007 yılında % 14,88 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlarla Ege Bölgesi oransal olarak işlem hacmi içinde ikinci sırada yer alır. Ege Bölgesi'nin 2007 yılında 9 Milyar YTL işlem hacmi ile bir önceki yıla oranla % 28,59'luk bir artış gerçekleşmiştir. Toplam işlem hacmi içinde % 1,43 ile en düşük paya sahip olan bölge ise Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin 2006 yılındaki tescil toplamı 924 milyon YTL iken 2007 yılında 892 milyon YTL olup işlem hacminde % 3,51'lik artış meydana gelmiştir.

Ticaret borsalarının ekonomi içinde aldığı pay yıllar itibariyle istikrarlı bir seyir izlemiş, Ticaret borsalarının işlem hacmi, özellikle 1994 yılında yaşanan kriz sonrası, ekonominin canlanmaya başladığı 1995 ve ekonomik aktivitenin arttığı 1998 yıllarında 1995 yılında nominal % 145,7 ve reel olarak % 32, 1998 yılında ise nominal % 129,9 ve reel olarak % 34 gibi önemli artışlar göstermiştir. Tablo 7'deki verilere dayanarak, ticaret borsaları işlem hacmi ile ülke ekonomisinin gelişimi arasında doğrusal pozitif bir ilişki olduğu sonucuna götürmektedir.

Tablo. 7:Ticaret Borsaları 1994–2007 Yılları İşlem Hacimleri, Nominal ve TEFE-ÜFE Değişim Oranları İle USD Karşılığı ve Değişimi

YILLAR	NOMİNAL		TEFE-ÜFE			ABD DOLARI	
	MİLYON (YTL)	DEĞİŞİM (%)	1999=100 2003=100	DEĞİŞİM (%)	İŞLEM HACMİ REEL DEĞİŞİMİ (%)	İŞLEM HACMİ ABD DOLARI KARŞILIĞI	DEĞİŞİM (%)
1994	293		100			9.836	
1995	720	145,7	186	86	32,1	15.741	60
1996	1.270	76,4	327,3	76	0,2	15.604	-0,9
1997	2.506	97,3	595	81	8,5	16.479	5,6
1998	5.761	129,9	1.022,40	71,8	33,8	22.075	34
1999	7.218	25,3	1.564,90	53,1	-18,1	17.180	-22,2
2000	10.613	47	2.369,90	51,4	-2,9	17.016	-1
2001	17.337	63,4	3.380,30	61,6	1,1	14.148	-16,9
2002	23.728	36,9	5.749,60	50,1	-8,8	15.757	11,4
2003	32.280	36	100,00	25,6	8,3	21.620	37,2
2004	41.573	28,8	114,57	14,6	12,4	29.229	35,2
2005	48.431	16,5	121,32	5,9	10	36.121	23,6
2006	53.243	9,9	132,65	9,3	0,5	37.248	3,1
2007	62.032	16,5	141,01	6,3	9,6	47.671	28
2008	69.032	11,3	226,04	10,1	1,1	53.050	31,15

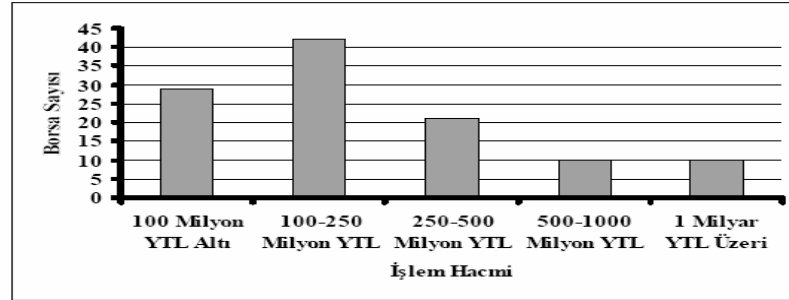
Kaynak: www.erzurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007_borsa_ist.html (15Mart 2009).

Tablo 7’de gösterildiği gibi, ticaret borsalarında 2008 yılında bir önceki yıla göre gerçekleşen artış % 11,3, 2007 yılında gerçekleşen artış % 16,51 olmuştur. 2006 yılında ise % 9,9’luk değişim meydana gelmiştir.

Ticaret borsalarında 2000–2008 yılları arasında gerçekleşen işlem hacmine baktığımızda şu sonuçlar elde edilir. 2001 yılında ekonomide yaşanan krize paralel olarak bir daralma yaşanmıştır. 2000 yılında 17 Milyar ABD doları olan işlem hacminin 2001 yılında 14 Milyar ABD dolarına gerilemiştir. Buna karşılık, ekonominin düzleşmeye başladığı 2003–2004 yıllarında işlem hacminin önemli bir genişleme gösterdiği ve 2004 yılında 29,2 Milyar ABD Dolarına, 2005 yılında da 36 Milyar ABD Dolarına yükseldiği görülmektedir. Ancak, özellikle 2003–2005 yılları arasındaki dönemde görülen dolar bazındaki yüksek artış oranının, düşük dolar kurundan kaynaklandığına dikkat edilmelidir. 2006–2008 işlem hacmi reel değişimi % 0,5 ve % 9,6 olarak gerçekleşmiştir. Ticaret borsaları işlem hacmi 2008 yılında geçen yıla göre % 11,3

artarak 62 milyon YTL'den 69 milyon YTL'ye yükselmiştir. Reel olarak ise ticaret borsaları işlem hacminde % 1,1'lik artış meydana gelmiştir.

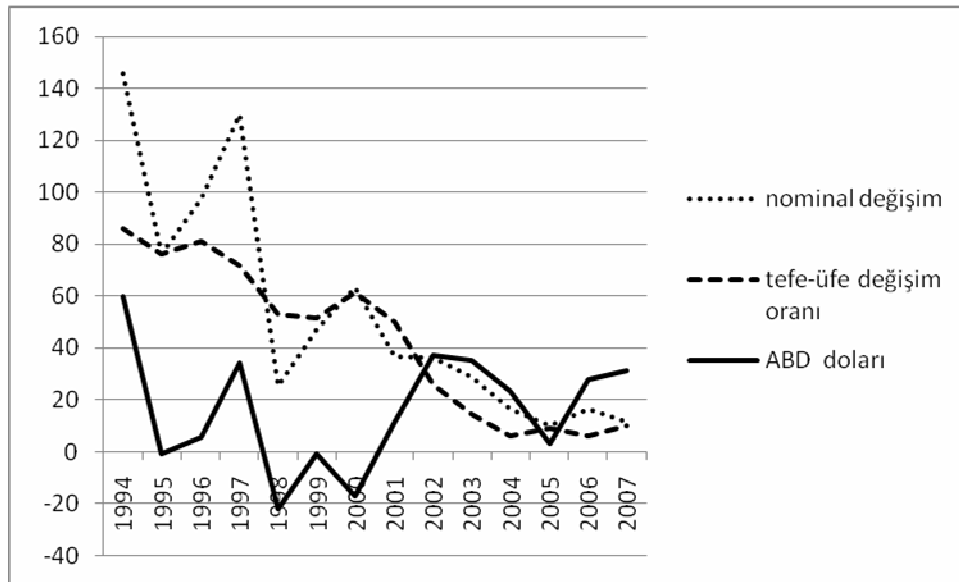
Şekil 5:Türkiye’de Ticaret Borsalarında İşlem Hacmi Yoğunlaşması

Kaynak:www.erzurumborsasi.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

Diğer taraftan, şekil 5’de yer alan ticaret borsaları işlem hacmindeki yoğunlaşmanın hangi dilimler arasında gerçekleştiğine bakıldığında, 2005 yılında borsaların % 57,5’inde işlem hacminin 250 Milyon YTL’nin altında kaldığı, sadece % 10,6’sında 1 Milyar YTL’nin üzerine çıktığı görülmektedir.

Şekil 6:Reel, Nominal ve ABD Doları Cinsinden Ticaret Borsaları İşlem Hacmi

Kaynak:www.erzurumborsasi.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html(15Mart 2009).

Şekil 6’da ekonomideki değişim ile paralel doğrultuda gelişim gösteren “TEFE endeksli reel değişim” ve “ABD doları cinsinden değişim” ve “nominal değişim” şeklinde üç farklı boyutta gösterilmektedir. Görüleceği üzere, ekonomik büyümenin geri planda kaldığı 1999–2000 yılları ile 2001 ekonomik krizinin etkilerinin

hissedildiği 2002 yılında, borsalar ekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiş ve işlem hacmindeki reel değişim negatife dönmüştür. Buna karşılık, ekonomide reel (1997–1998 ve 2003–2005) işlem hacmindeki reel değişim pozitif olmuştur. 2006–2007 yılları için de reel değişim pozitif olarak gerçekleşmiştir.

Tablo.8: İşlem Hacminde İlk 10 Sırayı Alan Ticaret Borsaları (Milyon YTL)

	KURULUŞ	2006	2007	2008	2006– 2007 DEĞİŞİM ORANI (%)	2007– 2008 DEĞİŞİM ORANI (%)	TOPLAM İŞLEM HACMİ İÇİNDEKİ PAYI 2007	TOPLAM İŞLEM HACMİ İÇİNDEKİ PAYI 2008
1	İstanbul	6.257	7.511	9.799	20,041	30,462	12,110	14,195
2	İzmir	3.138	3.335	4.067	6,277	21,949	5,377	5,891
3	Konya	1.965	2.320	2.476	18,066	6,724	3,740	3,587
4	Adana	2.134	2.292	2.525	7,4039	10,166	3,696	3,658
5	Gaziantep	1.622	2.124	1.880	30,949	-11,488	3,425	2,723
6	Şanlıurfa	1.838	2.082	2.082	13,2753	-15,898	3,357	3,016
7	Ankara	1.373	1.627	1.767	18,499	8,605	2,624	2,560
8	Adapazarı	1.354	1.594	1.778	17,725	11,543	2,570	2,576
9	Diyarbakır	1.009	1.583	1.013	56,91	-35,97	2,543	1,467
10	Mersin	1.234	1.463	1.674	18,557	14,422	2,359	2,425
	TOPLAM	21.924	25.931	29.061	18,276	30,462	41,811	42,09

Kaynak: www.erzurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

Ticaret borsalarında, 2007 yılında toplam 62,03 Milyar YTL işlem hacmi gerçekleşirken, en yüksek işlem hacmine sahip ilk 10 borsa Tablo 8'deki gibi sıralanmıştır. Sıralamada, 2006 yılına oranla işlem hacmi % 20 artan İstanbul Ticaret Borsası, 2007 yılında 7,51 Milyar YTL işlem hacmi ile ticaret borsaları arasında birinci sırayı almış ve toplam işlem hacminin % 12,11'ini tek başına tescil etmiştir. İstanbul'u sırasıyla İzmir (% 5,37) ve Konya (% 3,74) ticaret borsaları takip etmiştir. İşlem hacmi itibariyle ilk 10 sırayı alan borsaların toplam tescil tutarı 2007 yılında 25,93 Milyar YTL olup, toplam işlem hacminin % 41,81'ini oluşturmaktadır. Tablo 8' de işlem hacminde ilk 10 sırayı alan iller 2007–2008 yılları itibariyle işlem hacminde % 30,46'lık artış 2006–2007 yılları itibariyle işlem hacminde % 18,27'lik artış kaydetmişlerdir. 2006 yılında işlem hacmindeki artışta ortaya çıkan bu farklılaşmanın,

daha çok Türkiye ekonomisinde 2003–2004 yıllarında yaşanan hızlı büyümeden kaynaklandığı düşünülmektedir. İlk 10 sıra içinde yer alan ticaret borsalarının toplam işlem hacmi içinde aldığı pay 2008’de % 42,09, 2007’de % 41,18’dir. 2006 yılında ilk 10 borsanın toplam işlem hacmi 21.924 milyon YTL iken 2007 yılında 25.931 milyon YTL 2008 yılında ise 29.061 olarak gerçekleşmiştir.

Ticaret borsalarında, 2008 yılında toplam 69,03 Milyar YTL işlem hacmi gerçekleşirken, en yüksek işlem hacmine sahip ilk 10 borsa Tablo 8’deki gibi sıralanmıştır. Sıralamada, 2007 yılına oranla işlem hacmi % 30,46 artan İstanbul Ticaret Borsası, 2008 yılında 9.79 Milyar YTL işlem hacmi ile ticaret borsaları arasında birinci sırayı almış ve toplam işlem hacminin % 14,19’unu tek başına tescil etmiştir. İstanbul’u 4.067 milyon YTL işlem hacmi ve toplam işlem hacmi içinde % 5,89 pay ile İzmir ticaret borsası takip etmiştir. İl bazında, Adana ticaret borsası 2.525 milyon YTL işlem hacmine ve toplam işlem hacmi içinde % 3,65 paya sahip olarak üçüncü sırada yer almıştır. İşlem hacmi itibariyle ilk 10 sırayı alan borsaların toplam tescil tutarı 2008 yılında 29,06 Milyar YTL olup, toplam işlem hacminin % 42,09’unu oluşturmaktadır.

Tablo:9 Diyarbakır Ticaret Borsası Yıllara Göre Toplam İşlem Hacmi Değişimi

Borsa İşlem Hacmi			
Yıl	YTL	Değişim (%)	Türkiye Geneline Oranı (%)
2000	121.614.851,15	--	1,148
2001	279.499.465,25	129,82	1,612
2002	433.978.334,20	55,27	1,829
2003	613.633.336,40	41,40	1,901
2004	622.816.069,33	1,50	1,498
2005	805.674.536,51	29,36	1,673
2006	1.009.099.585,09	25,25	1,884
2007	1.583.373.831,43	56,91	2,543
2008	1.013.778.169,51	-35,97	1,467

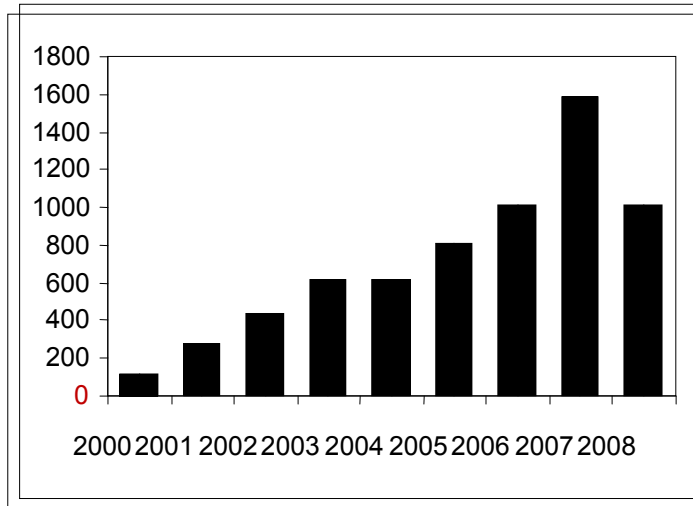
Kaynak: TOBB

Diyarbakır Ticaret Borsası’nın yıllara göre toplam işlem hacmi değişimi Tablo 9’da verilmiştir. Diyarbakır Ticaret Borsası’nda 2000 ve bunu izleyen yıllarda işlem hacminde artışlar gözlenmektedir. Diyarbakır Ticaret Borsası’nın 2008 yılında 1 milyon YTL’lik işlem hacmi ile Türkiye genelindeki toplam işlem hacmine oranı % 1,47 iken

2007 yılında ise 1.583 milyon YTL' lik işlem hacmi ile Türkiye genelindeki toplam işlem hacmine oranı % 2,5 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise 2007 yılına göre işlem hacminde % 35,97'lik azalış meydana gelmiştir. Bu değişikliğin sebeplerinden biri olarak iklimsel değişikliğin tarım sektöründe yaşattığı olumsuz etkiler gösterilebilir. 2007 yılında 1.583 milyon YTL işlem hacmi ile 2006 yılına göre tescil edilen işlem hacminde % 56,91'lik artış meydana gelmiştir.

Ticaret borsaları, buldukları kentlerin ticaretteki lokomotifini konumundadır. Bugün Türkiye'de ticaret hacmi irili ufaklı 150'nin üzerinde borsa bulunmaktadır. Diyarbakır Ticaret Borsası da, Türkiye'nin ilk kurulan borsalarından biridir. 1931 yılında çok zor şartlarda ve çok kısıtlı imkânlarla oluşturulan borsa ancak, kuruluşundan 45 yıl sonra bir hizmet binasına kavuşabilmiştir.

Şekil 7: Diyarbakır Ticaret Borsası İşlem Hacminin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: TOBB

Şekil 7 incelendiğinde Diyarbakır ticaret borsası işlem hacminin yıllara göre dağılımında 2000 yılından sonraki yıllarda hep artış gösterirken 2008 yılında bir önceki yıla göre % -35,97'lik azalış meydana gelmiştir.

1999'da 110 trilyon 257 milyar 493 milyon lira olan Diyarbakır Ticaret Borsası'nın işlem hacmi, 2006'da 1 katrilyon 9 milyar 22 milyon liraya yükseldi. Tarım ve hayvancılıkta lider Diyarbakır Ticaret Borsası bugünlerde, Diyarbakır'ın tarım ve hayvancılıkta sadece bölgenin değil, Türkiye'nin lideri olması yolunda önemli bir

girişime hazırlanmaktadır. Türkiye'nin ilk Organize Hayvancılık Bölgesi, Diyarbakır'da kurulma çalışması devam etmektedir. Bu önemli proje, Diyarbakır Ticaret Borsası'nın önderliğinde, Ticaret ve Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkarlar Odalar Birliği'nin katkı ve desteğiyle 35 milyon dolara mal olacak bir projedir. Organize Hayvancılık Bölgesi'nde etten, süte, yem bitkilerinden et ve süt ürünlerinin üretimine kadar birçok alanda faaliyet yürütülecektir. Buradaki firmalarla birlikte yaklaşık 4 bin kişiye iş olanağı sağlanacaktır. Eğer bu proje gerçekleşirse Diyarbakır tarım ve tabii ki, hayvancılıkta lider konuma gelebilir.

Tablo 10: Gerçek Kişilerde Tescil ve Terkin

Yıllar	Tescil		Terkin		Tescil/ Terkin
	Sayı	Oran(%)	Sayı	Oran(%)	Değer
2002	25.634	-	16.752	-	0,7
2003	33.337	30,0	15.259	-8,9	0,5
2004	41.671	25,0	17.868	17,1	0,4
2005	49.526	18,9	17.774	-0,5	0,4
2006	53.568	8,2	22.719	27,8	0,4
2007	49.720	-7,2	25.343	11,5	0,5
2008	47.582	-4,3	38.331	51,2	0,8

Kaynak: TOBB

Tablo 10' da verginin terkinini, tahakkuk etmiş veya tahsil edilmiş bir verginin, tahakkuk kaydının iptali yahut tahsil edilen verginin mükellefe red ve iadesi suretiyle vergi alacağını ortadan kaldıran bir işlemdir. Gerçek kişilerde tescil sayısı 2007 yılına göre % 4,3 azalarak 49.720'den 47.582'ye gerilerken, ticareti terk eden kişi sayısı da % 51,2 artarak 25.343'ten 38.331'e yükselmiştir.

Borsaların işlem hacminde zaman zaman yaşanan düşüşler incelendiğinde, bunların genellikle belli başlı nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenlerin başında şunlar gelmektedir:

- Ürün fiyatlarındaki düşüş,
- Ürün arzındaki azalma,
- Yörede yaşanan kuraklık ve paralelinde ürün veriminde yaşanan düşüş,

- Üreticilerin fiyat yükseliş beklentileri nedeniyle elindeki malı piyasaya sürmemesi,
- Ekonomik kriz dönemlerinde, doğacak vergilerden kaçınmak için alım satımların borsa dışında kayıt dışı olarak gerçekleşmesi,
- Mevcut borsalara ek olarak yerel birimlerde yeni ticaret borsalarının kurulması,

Sayılabilir⁶⁹.

3.2. Türkiye'deki Ticaret Borsalarının Ekonomik Fonksiyonu

Ticaret borsalarının ekonomideki yerini incelerken salt sayısal değerler üzerinden değerlendirmeler yaparak, bazı hususların gözden kaçmasına sebebiyet verilmemelidir. Örneğin, zirai ürünlerin alım bedelleri üzerinden yapılacak gelir vergisi tevkifatında uyulacak esaslar konusunda 15.09.1990 tarih ve 20636 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 164 Seri sayılı Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde yapılan düzenlemelerle Kanun Koyucu ticaret borsalarına önemli sorumluluklar yüklemiştir. Bilindiği üzere, zirai ürün alımlarında, gelir vergisi tevkifatının ilk safhada (ürünün çiftçiden alınması safhasında) yapılması esastır. Bu çerçevede ticaret borsaları, kayıt altına aldıkları tüm alım satımlardan sorumlu tutularak, stopaj vergisine konu olan ürün, kaynaktan çıkışıyla tescil edilmekte ve vergi kayıp veya kaçağı önlenmektedir. Ayrıca Kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilen ülkemizde, tarımsal ürünlerin alım satımının kayıt altına alınarak, fiyatın serbest piyasada olduğu, işlemlerin belirli bir disiplin çerçevesinde yürütüldüğü ticaret borsalarında yapılmasını teşvik etmek istemektedir⁷⁰.

Devletin vergi kayıp ve kaçağının önlenmesi maksadıyla, ticaret borsalarını, 164 Seri sayılı Gelir Vergisi Genel Tebliği'nin 4'üncü maddesinin son fıkrası olan "*Borsalar, borsada işlem gören ürünlerin alış ve satışlarını kişi bazında (cari hesaplarda) izlemek ve Maliye ve Gümrük Bakanlığı'na bilgi vermek zorundadırlar.*" hükmü çerçevesinde, görevlendirilmiştir.

⁶⁹ Mirahmetoğlu, Gökhan, "Ticaret Borsaları 2002 Yılı Faaliyetleri", TOBB, Mayıs 2003, s. 21.

⁷⁰ Mirahmetoğlu, G. s.22.

Yıllarca tarıma dayalı bir üretim ve ticaret politikası uygulanan Türkiye’de konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle tarım ikinci plana bırakılmış, zorunlu olarak sanayi ürünlerine öncelik veren bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Uygulama böyle olmakla birlikte, tarıma dayalı ekonominin istihdam ettiği insan sayısı, bu istihdamın önemli kısmının düşük nitelikli olması, stratejik ürün üreten olması, sanayinin önemli bir kesimine hammadde sağlaması gibi faktörler bu sektörü gerekli kılan sebeplerdir. Bu yüzden tarımı önemsememek, sorunlarını görmezden gelmek çok büyük sıkıntıların sebebi, ekonomik ve sosyal çalkantıların gerekçesi olacaktır. Tarımsal ürünlerin fiyatlandırılması, pazarlanması, kısaca değerlendirilmesi yaşamsal bir zorunluluktur. Bu yaşamsal zorunluluğun idrakiyle en gerçekçi, doğru ve sağlıklı pazarlama sisteminin bulunarak uygulanması gerekmektedir. Ticaret borsaları, ilgili Kanunda yazılı esaslar çerçevesinde borsaya dâhil maddelerin alım satımı ve borsada oluşan fiyatlarının tespit, tescil ve ilânı işleriyle meşgul olmak üzere kurulan kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlardır. Ticaret borsalarının önemli fonksiyonları şunlardır: piyasa fiyatlarının oluşumu, fiyat istikrarı, piyasadaki belirsizliklerin azaltılması, riskin dağıtılması ve paylaşılmasıdır. Bunun yanında makro ekonomik planlar için sağladığı veri bankaları ile ülke ekonomisine sağladıkları katkılar da mevcuttur⁷¹.

Ticaret borsalarının gerçekleştirdiği hizmetlerin ekonomik ve sosyal yaşamın her safhasında birey ve topluluklara sağladığı bazı fayda ve avantajları mevcuttur. Ticaret borsalarının hizmet sunduğu kişi veya topluluklar şunlarda oluşmaktadır:

- a) Üreticiye sağladığı hizmetler
- b) Tüketicie sağladığı hizmetler
- c) Tüccara sağladığı hizmetler
- d) İthalatçıya sağladığı hizmetler
- e) İhracatçıya sağladığı hizmetler

a) Ticaret Borsalarının “Üreticiye” Sağladığı Hizmetler

⁷¹ www.ordutb.org.tr. (19 Mayıs 2009).

Üreticiler ürünlerinin ticaret borsalarında işlem görebilmesi için ürünlerini piyasaya arz eden kişilerdir. Bu sürecin başlangıcında önemli rol oynayan üretici veya çiftçiler borsaların gerçekleştireceği hizmetlerden faydalanmaktadırlar. Üreticiler, borsaların varlığı ile ürünlerini çok miktarda alıcı karşısında arz edip güvenilir ve gerçek fiyatla satabilmektedir. Bu anlamda ticaret borsaları üreticiye fayda sağlamaktadır. Ticaret borsalarına sadece borsaya kayıtlı üyeler girebilir ve işlem yapabilirler. Ancak tarım üreticileri bu kapsam dışında olup borsada işlem yapabilirler. Bu yüzden, tarım üreticileri her borsada satıcıların önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Devletin tarım sektörü için destekleme politikaları yüzünden üstlendiği mali yük çiftçinin ürettiği ürünlerini piyasada gerçek fiyatına satabilmesiyle azalabilmektedir. Ürünlerin gerçek değerlerinde satılabilmeleri için borsa satış salonu veya borsa tarafından belirlenen yerlerde ürünler üretici tarafından pazarlık usulü ile arz edilebilmektedir. Ürününü gerçek değeri ile satan üretici gelir düzeyindeki artış sayesinde refah seviyesini arttırabilmektedir. Bu da ekonominin istikrarlı işleyişi için gerekli unsurlardandır.

Borsada işlem gören tarım ürünleri ve hayvansal ürünlerin alım ve satımı borsaya tescil ettirilmektedir. Çiftçinin pazara arz etmek üzere getirdiği ürünü borsa kantarında güvenli ve şaibesiz olarak tartılıp, borsa laboratuvarında analiz edilerek kalitesi tescillenmektedir. Borsa deposunda depo makbuzu karşılığında ürünü saklama imkânı bulan üretici stoklama ve maliyet riskinden de borsanın sağlayacağı hizmet karşılığında kurtulmaktadır.

Tescil ile kayıt dışı ekonomi kayıt altına alınabilmekte ve böylece devlet bu ürünler için stopaj, KDV ve vergi kayıp ve kaçaklarını önleyebilmektedir. Ticaret borsaları bu fonksiyonu ile kayıt dışılık gibi kayıp ve belirsizliklerden kaynaklanan ve tahmin edilebilecek dalgalanmaların önüne geçebilmektedir.

b) Ticaret Borsalarının “Tüketicie” Sağladığı Hizmetler

Ticaret borsalarının sağladığı bir takım hizmetler sonucunda tüketici menfaatleri korunabilmektedir. Ticaret borsaları üretimi ve tüketimi son derecede yaygın olan tarım ürünlerinin bölge ve zaman kaynaklı fiyat farklarını bilgi paylaşım sistemi ile bilinçlenme sağlayarak kısmen telafi edebilmektedir. Bu durum tüketicinin

menfaatlerine uygun adil ve gerçek fiyatların oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Karşılıklı pazarlık usulü ile belirlenmiş olan ürün fiyatları ile fiyat istikrarı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu sayede ürün gerçek fiyatıyla tüketiciye yansımakta ve tüketici fahiş fiyatlara maruz kalmamaktadır.

Ticaret borsaları laboratuvar ve teknik bürolar kurarak işlem görecekt ürünlerin analizlerini yapmakta ve bu sayede ürünün güvenilir bir şekilde tüketilmesini sağlamaktadır.

c) Ticaret Borsalarının “Tüccara” Sağladığı Hizmetler

Üretici için bahsedilen hizmetlerin çoğu tüccarlar içinde geçerlidir. Tüccar ticaret borsalarının işleyişi sayesinde istediği mal veya ürünü serbest piyasa koşullarında bulabilecektir. Risk üstlenmeden güvenilir, gerçek ve istikrarlı fiyattan istediği mal veya ürünü satın alabilecektir. Ticaret borsalarının mevcut olmaması durumunda malın teslim edilmemesi, istenilen kalite ve standartta ürünün alınamaması veya zamanında teslim edilememesi gibi riskler mevcuttur. Ticaret borsaları sayesinde alım-satım işlemlerinde herhangi bir uyuşmazlık oluştuğunda borsa hakem heyeti tarafından uyuşmazlık çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu sayede zaman ve para kaybetme gibi maliyetler ortadan kalkabilecek ve hızlı bir biçimde adil olan sonuca varılacaktır.

Tüccar adil dengelerle ve gerçekçi fiyatlarla mal alıp satabilecek, borsanın sağladığı istikrar ile güven ortamında işlem yapabilecektir. Bu da tüccarın menfaatine uygun bir durumdur. Çünkü üyeler arasında gerçekleşen uyuşmazlık ve anlaşmazlıklar hakem heyetleri yardımıyla çözümlenmektedir. Tahkim yöntemi sayesinde uyuşmazlıkların çözümü sırasında zaman kaybı yaşanmamaktadır.

Ticaret borsaları müteahhitlik piyasasında çalışan kişiler için avantaj sağlamaktadır. İşadamı riskten kurtulmak için, ticaret borsasında taahhüt ettiği teslim tarihi ve mal miktarı ile uyumlu olarak bu maldan vadeli alım yaparak riskten kurtulabilmektedir.

d) Ticaret Borsalarının “İthalatçıya” Sağladığı Hizmetler

Ülkemizde, tüketime ya da sanayiye konu olan zirai ürünlerin miktarında yetersizlik olduğu borsalarca tespit edilip yetkili mercilere rapor edilerek bu konuda bir

kaynak olma hizmeti verilir. Bu tespitler neticesinde ithal edilen ürünler borsada kolayca işlem görür. Bunun içinde daha önce borsalarca düzenlenen alım-satım usulleri, kuralları çerçevesinde borsalardaki mevcut pazaryerleri ve tesislerinde emtianın satılması ile ithalatçılara büyük bir hizmet ve kolaylık sağlanmış olacaktır⁷².

e) Ticaret Borsalarının “İhracatçıya” Sağladığı Hizmetler

Ticaret Borsalarında, borsanın kurulu bulunduğu yerde yoğun olarak yetiştirilen ve stratejik öneme sahip mallar alınıp satılmaktadır. İhracatçı en hızlı olarak, en risksiz yöntemlerle ve istediği kalitede malı en iyi borsada bulabilmektedir. İthalatçı bir mala ihtiyaç duyduğunda o mal ile ilgili bir takım standartlar belirlerken, ihracatçı ise bu standartları taşıyan malı temin etmeye çalışarak ithalatçı ile ilişkiye girmektedir. İhracatçı istendiği kalitede malı borsa üyeleri ile ilişkiye geçerek, borsanın garantörlüğünde temin edebilmektedir. Bunun yanında alımdan yani mubayaadan doğacak uyuşmazlıklar borsa hakem heyeti tarafından kısa sürede adil bir şekilde çözümlenebileceğinden, zaman faktörü en verimli şekilde kullanabilmektedir⁷³.

İhracatçı gerçek usulde vergi mükellefi olup, bulunduğu ildeki Ticaret ve Sanayi Odalarına kayıtlı ve diğer kanunlara göre ihracat yapmasına bir engel bulunmayan gerçek veya tüzel kişi, tacirdir. İhracat yapan firma ihracat yapacağı ülke için hazırlamış olduğu formu Odalardan temin ederek doldurur. Yurt dışına gidecek malzemenin faturasını da ekleyerek bir dilekçe ile ilgili Odaya başvurur ve gerekli incelemelerden sonra belgeler tasdik edilir⁷⁴.

Gıda, tekstil gibi sanayi sektörlerinde çalışan üretici ihracatçılar vadeli alım sözleşmeleri yapmaktadırlar. Bu sayede ihracat taahhütlerini zamanında ve istenilen kalite ve fiyatta yerine getirebilmektedir. İhracatçı birliklerin kapsamında ihraç edilecek ürünler için ürünlere sahip firmaların bu birliklere üye olmaları gerekmektedir. Birlik üyelik belgesine sahip olmadan bu malların ihracatı mümkün değildir.

⁷² www.ordutb.org.tr. (19 Mayıs 2009).

⁷³ www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcarşamba13.doc (29 Nisan 2009).

⁷⁴ www.itb.org.tr. (15 Mayıs 2009).

İhracatçı Birliklerinin kapsamına giren malları ihraç edecek olan firmaların, Birliklere üye olmaları gerekmektedir. Birlik üyelik belgesine sahip olmadan bu malların ihracı yapılamaz. TOBB dış ticaret hacmini genişletmek için şu faaliyetleri yürütmektedir: odalarla odalar, odalarla borsalar, borsalarla borsalar arasında çıkacak mesleki anlaşmazlıkları kesin olarak çözer, Milli ve milletlerarası sergiler, fuarlar açar, açılan fuarlara katılır. Bu şekilde ürün sahipleri kendilerine sunulan bu fırsat sayesinde kendilerini yurtdışında daha iyi tanıtır ve daha iyi işler çıkarabilirler. Milletlerarası Ticaret Odası'na üye olanlar ise ürünün kalitesini belirlenen standartlara göre arttırarak daha karlı işlemler gerçekleştirebilirler.

Sınır ve kıyı ticareti kapsamında yapılan ihracatta kalite ve standart problemleri yaşanmaktadır. Bu durum Türk ihraç ürünlerinin dış piyasalarda, özellikle yeni girilmekte olan pazarlarda imajını olumsuz etkilemektedir. Alınması gereken bazı önlemler şöyle sıralanabilir⁷⁵:

- Tarım ürünlerimizin ve ihracatçılarımızın dünya piyasalarında rekabet gücü kazanmaları açısından uluslararası piyasalara uzanan bir organizasyon içine girilmelidir. Ayrıca mevcut pazarlarda payımızın arttırılması ve yeni pazarlara girilebilmesi amacıyla pazar araştırmaları yürütülmelidir.
- Üretimin milli ekonomiye katkısının maksimize edilmesinde pazarlama çok önemli bir araçtır. Ürünün hasadından başlayarak tüketiciye kadar uzanan aşamalarında kayıpların minimize edilmesi, kalitesinin korunması ve yaratılmış değerın eksiye dönüştürülmemesi önem arz etmektedir. Ayrıca ürünlerin gerek iç ve gerekse dış pazarların talep ettiği çeşit, kalite ve miktarlarda üretilmesi üretim ve üreticilerimizin AB ve gelişmiş ülke normlarına entegrasyonu amaçtır. Bu amaçlar Türk tarımının ölçek ekonomisine ulaşması ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanması açısından önemlidir.
- Çeşit seleksiyonunun yapmak suretiyle özellikle dış pazarların aradığı ürünlerini yeterli miktarlarda üretimi teşvik edilmelidir

⁷⁵ 1. Tarım Şurası Tarımsal Pazarlama 1994 s.5.

- Üretici organizasyonlarının pazarlama altyapı ve işletme tesisleriyle donanımlarının sağlanması açısından teşvik uygulamalarından yararlandırılmaları.
- Pazarlamada kalite yanında fiyatla rekabette büyük önem arz etmektedir. Bunun özellikle ihracatta sağlanabilmesi için destekleme kapsamındaki ürünlerde prim sistemine geçilmeli, üreticinin eline geçmesi arzulanan fiyat ile dünya fiyatı arasındaki fark ürünün kalitesi de dikkate alınarak prim olarak doğrudan üreticiye ödenmelidir.
- Ticaret Borsalarının etkin bir pazarlama kuruluşu olarak görev yapabilmesi için borsalarının alt yapılarının kuvvetlendirilmesi cihetine gidilmeli, bunların depo olanaklarını arttırılmalı, laboratuvarları kurulmalı, bilgisayar ağları oluşturulmalı (TOBB’de birleştirilmesi) bütün bilgilerin bir merkezde toplanması sağlanmalıdır. İhtisas borsacılığına önem verilmelidir.
- İzmir Ticaret Borsası’nda pamuğa dayalı vadeli işlem borsasına özel bir önem verilmeli ve bu örnek çalışma diğer ürünlere de yansıtılmalıdır. Bununla mala dayalı vadeli işlem borsalarının ileriye dönük ülkemiz ve bütün dünyadaki fiyat hareketlerinin izlenmesi, uzun vadeli mal bağlantılarının yapılabilmesi bakımından üreticiye o malla ilgili sanayiciye, imalatçıya, kolaylıklar sağlanmalıdır.
- Yeni girilen veya riskli kabul edilen pazarlara yönelik olarak yapılacak ihracatının karşılaşılabileceği risklerin elimine edilmesi amacıyla ihracat sigortasının devletçe uygulanmaya konulmasına ihtiyacı vardır.
- Üreticinin üretmeyi düşündüğü ürünün bugünden satış fiyatını bilme olanağına sahip olması sağlanmalıdır.
- Üreticiler ile ihracatçı ve ithalatçı firmalarımızın Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği’ne uyumlaştırılmış mevzuatımız hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir.

- Destekleme alım fiyatları, ithalatta uygulanan gümrük vergisinin, Dünya Ticaret Örgütü tarife taahhütlerimiz seviyesine yükseltilmesi ile sağlanabilecek en yüksek ithal maliyetlerinin altında tespit edilmelidir.

3.3. Türkiye’de Gelişmiş Bir Borsaya Sahip Olmak İçin Gelecekte Yapılması Gerekenler

Türkiye’de Kurulu bulunan ticaret borsası sayısına bakılırsa Türk çiftçisi ve taciri, bazı bölgeler hariç tutulursa, ticaret borsalarını yeterince tanımamaktadır. Çünkü üretilen zirai ürünün büyük bir kısmı ticaret borsaları dışında alınıp satılmaktadır. Borsalarımızda işlem gören alım ile satımın toplam alım satımın yüzde kaçına denk geldiğini hesaplamak mümkün olamamıştır. Borsaların sorunlarının başında, borsaya kayıt zorunluluğunun yeterince anlaşılammış olması gelmektedir. Bugünkü mevcut uygulamaya göre müteselsil sorumluluk nedeniyle zirai ürün alım ve satımı yapan tüccar, tarımın küçük ölçekli işletmeler tarafından yapılması ve köylünün defter tutmaması nedeniyle zirai kazancın vergilendirilmesinde devletin yapması gereken görevi üstlenmiş durumdadır.

Vergi Usul Kanunu ile ticaret borsalarına verilen görev ve sorumluluğun yeterince yerine getirilebilmesi için, öncelikle borsaların kuruluş ve yönetimlerinin borsalara yüklenen görev ve sorumluluğu idrak edecek yapı ve anlayışta olması gerekmektedir. Borsaların en önemli sorunlarından birisi, üyelik kaydının ve borsada işlem yaptırmanın bir zorunluluk haline getirilmiş olmasına karşın bu zorunluluğa uymamanın caydırıcı bir yaptırımının olmayışdır. Tescil yaptırmayanlardan tescil ücreti % 50 zamlı olarak alınmaktadır. Vergi uygulaması yönünden ise “düşük veya yüksek bedel üzerinden tescil” işlemleri ve “sahte tescil” işlemleri önemli sorunlar yaratmaktadır.

Türkiye Ticaret Borsaları Muameleat Yönetmeliği’nin 53. maddesine göre, *tescil sırasında beyan edilen fiyatın günün fiyatına uymaması halinde durumun borsa sekreterliğine ve borsa komiserliğine bildirilmesi gerekmektedir*”. Buna rağmen, bazı borsalar bu yönetmelik hükümlerine uymamaktadırlar. Bazı ticaret borsalarında ise, zirai gelir vergisi stopajı memurlar vasıtasıyla borsadaki işlem sırasında yapılmaktadır.

Bu gibi durumlarda stopaj gelir vergisi kaybı olmamakla birlikte, alış faturasının sahte olması halinde önemli miktarlarda KDV kaybı ortaya çıkmaktadır.

Bazı kişi ve kuruluşlar zirai ürün alımlarında ödenmesi gereken gelir vergisi daha az ödemek amacıyla, satın aldıkları zirai ürünlerin fiyatını borsada oluşan gerçek fiyatın altında göstermektedirler. Olayın önemini ve anlamını yeterince kavrayamayan bazı borsa yöneticileri ise tescil işlemini bu tür gerçek dışı fiyatlar üzerinden yapmak suretiyle önemli ölçüde gelir vergisi, katma değer vergisi, gelir ve kurumlar vergisi kaybına neden olmaktadır. Düşük tescil işlemi yaptıran firmalar bu durumda yüksek kar etmiş gibi görülmekle birlikte ya beyanname vermekte ya da ortaya çıkarılacak vergiyi ödeyecek mali gücü olmayan kişilerle karşılaşmaktadır. Söz konusu bu tür firma ve kişiler esas olarak, bunlar tarafından düzenlenen faturayı nihai olarak kullanan ihracatçı veya imalatçı firmaların denetiminde veya gözetiminde faaliyet göstermektedirler⁷⁶.

Amerika ve Avrupa'daki ürün borsaları ve bunların gerçekleştirdiği işlemler dolayısı ile piyasa faktörlerinin (borsa organizasyonu, üyelik şart ve yükümlülükleri, üretici birlikleri, depo işletmecileri, izin, çalışma ve denetleme prosedürleri) durumu, Türkiye'de bir mevzuat düzenlemesi ile hemen bunların seviyesine ulaşmasının mümkün olamayacağı görülmektedir. Zira mevzuat düzenlemeleri gerektiği şekilde yapılsa bile, piyasa faktörlerinin şartlara uygun şekilde gelişmesi, işlem mantığını anlaması, alışageldikleri değerlendirme kriterlerinin çok üzerinde olan unsurlar ve bunlar arasındaki ilişkilere göre hareket kabiliyeti kazanması zaman alacaktır⁷⁷.

Uluslararası gelişmelere paralel olarak, riskten korunma amaçlı yeni finansal ürünlerin Türkiye'de de kullanılmaya başlaması, finansal sistemin gelişimi ve sermaye piyasalarının derinleşmesi açısından önem arz etmektedir. Türkiye'de mevcut konjonktür türev ürünlerin kullanılması ve türev piyasaların kurulması şartlarının oluşumu kısmen sağlanmış olup, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve İstanbul Altın Borsası ile birlikte yeni kurulan Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası'nın faaliyete geçmesi

⁷⁶ Ertem, Üner "Ürün İhtisas Borsaları-İpsala çeltik borsası" s.4.

⁷⁷ Demirbilek, Koç ve Arslan s.6.

sonucunda finansal sistemin önemli bir parçası gerçekleşmiştir. Borsa bu niteliği ile mevcut iki Borsa'nın rakibi değil alternatifi ve tamamlayıcısı konumundadır⁷⁸.

Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası, sadece sözleşmelerin vadeli olarak alınıp satıldığı bir türev borsasıdır. Ürün İhtisas Borsası - Polatlı, Edirne ve Konya'da Tahıl İhtisas Borsası, Ordu'da Fındık İhtisas Borsası, İzmir'de Pamuk İhtisas Borsası gibi - belli ürünlerde uzmanlaşmayı hedefleyen ve 1996'dan beri kurulmaya çalışılan piyasa sistemidir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından çalışmaları sürdürülen, Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Yasası ise, belli başlı tarım ürünlerinin kalite ve standartlarının sağlıklı olarak saptanmasını ve uygun şartlarda depolanmasını öngörmektedir. Ürün İhtisas Borsaları ile lisanslı depoculuk uygulamasının birbirini tamamlayacak yapıda olmaları gerekmektedir. Ürün İhtisas Borsası'nda işlem yapanlar ürünlerini lisanslı depolarda tutabilecek veya bu depolardan alabileceklerdir. Her üç uygulamada da devletin etkinliği azaltılarak anonim şirket statüsünde bir yapılanma öngörülmektedir. Ayrıca bu uygulamalar ile tarım ürünlerinin kayıt içine alınarak piyasa değerinin gerçekçi olarak saptanması ve daha yüksek katma değer elde edilmesi hedeflenmektedir. Bütün bu yeni çalışmalar, bugüne kadar tarım ürünlerinin tescili, kayıt altına alınması ve pazarlanmasında çok önemli bir araç olan spot işlemlerin yapıldığı ticaret borsalarının geleceğini tartışılır hale getirmektedir.

Vadeli piyasalar bir malın gelecekteki fiyatı hakkında fikir verdikleri için üretici ve tüketicilerin gelecek ile ilgili mali planlarını daha gerçekçi kılacaktır. İlerideki bir tarihe sipariş almış olan bir üretici hem ürünün uluslararası piyasalardaki fiyat dalgalanmalarından hem de döviz kuru artış riskinden korunmak için vadeli ürün piyasasında işlem yapacaktır. Diğer taraftan gelecekte ihtiyaç duyacağı fiziki ürünü teslimat vadesinde alarak depolama maliyetinden kurtulmasının yanı sıra ödemeyi teslimat vadesinde yaparak ödeyeceği tutarı alternatif yatırım alanlarında değerlendirebilecektir. Aktif işleyen vadeli işlemler piyasası yatırım fonu ve portföy yönetimi açısından Türkiye' de sınırlı sayıda bulunan yatırım araçlarına cazip bir alternatif sunmaktadır. Vadeli Piyasaların Spot Piyasalara Göre Avantajları şunlardan oluşmaktadır⁷⁹:

⁷⁸ Demirbilek, Koç ve Arslan, s.7.

⁷⁹Ticaret Borsacılığında Yeni Gelişmeler ve Vadeli İşlem Piyasaları, s.23 TOBB Yayınları, Nisan 1994

- Daha düşük işlem maliyeti
- Yüksek likidite
- Daha kolay açığa satış imkânı

Küçük yatırımcı açısından ise, vadeli piyasaların en büyük özelliği küçük oranlarda teminat alınarak büyük tutarlarda işlem yapabilme serbestisinin sağlanmasıdır. Bu serbesti finansal piyasalarda “kaldıraç etkisi” yaratır⁸⁰.

3.4. Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (Vobaş)

Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası AŞ, Sermaye Piyasası Kurulu'nun 17.8.2001 tarihli ve 9/1101 sayılı Kararına dayanır. Devlet Bakanlığı'nın 3.9.2001 tarihli ve 2381 sayılı yazısı üzerine, 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununun 40'ıncı maddesine göre, 19.10.2001 tarih, 24558 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 2001/3025 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan Türkiye'deki ilk özel borsa kuruluşudur⁸¹.

Vadeli İşlem Borsası'nda vadeli emtia sözleşmeleri de yapılmaktadır. Vadeli işlem sözleşmeleri korunma, yatırım ve arbitraj amacıyla yapılmakta ve yeterli teminatı olan herkes vadeli işlem sözleşmeleri alım satımı yapabilmektedir. Tarımsal ürünlere dayalı vadeli işlem sözleşmeleri de aynı amaçlarla kullanılmaktadır. Herhangi bir tarımsal ürün üzerine sözleşme yazılabilmesi için bazı koşullar yerine getirilmelidir. Bunlar: Üretim ve tüketiminin sürekli olması, belirli bir ekonomik değere sahip olması, fiyatının rekabet şartlarında serbestçe belirleniyor olması, fiyat hareketleri nedeniyle bir risk oluşturması ve standardize edilebilmesidir.

Tarımsal ürünlere dayalı vadeli işlem sözleşmeleri sayesinde vadeli geleceğe yönelik fiyatların oluşması, doğal üretim planlanması, etkin risk yönetimi oluşturulması, daha geniş katılım ile fiyat oluşması, fiyatların oluşumunda üretim ve tüketimin mevsimselliği faktörünün etkisinin asgariye indirilebilmesi, tarımsal ürünlerin bir yatırım aracına dönüşmesi mümkün olacaktır.

Vadeli işlem borsaları tarımsal ürünlere dayalı sözleşmeler ile başlamış diğer ürünler ile 1970 sonrası hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Vadeli işlem sözleşmeleri ile

⁸⁰ Ayyıldız, Nursel Yatırım Dünyası, s.34, Ocak 2003

⁸¹ Abanoz, Mehmet. “Türkiye'nin İlk Türev Ürünler Borsası ve İlk Özel Borsa: Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası(VOB)” Maliye Müfettişi 2006 s.1.

tarımsal ürünler bir nevi menkul kıymete dönüşebilmektedir. Vadeli işlem sözleşmeleri ile üretici yılın her ayına yayarak satış yapabilir hale gelmektedir. Tarımsal ürünlere dayalı sözleşmelerde vade ayları üretim ve tüketim koşullarına göre belirlenmektedir. Tarımsal ürünlere dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin alım satımı diğer sözleşmeler ile aynıdır.

Buğday, üretim ve tüketim değeri, ithalat-ihracat hacmi ve sağladığı istihdam olanağı açısından Türkiye’de öne çıkan tarımsal ürünlerden biridir. Bu sebeple, buğday üzerine dizayn edilecek bir vadeli işlem sözleşmesi, buğdayın yüksek fiyat hareketliliğinden kaynaklanacak risklerden geniş bir kesimin korunmasına yardımcı olacaktır.

Buğday üreticileri ya da bu üreticileri temsilen çeşitli kuruluşlar, henüz ekim dönemindeyken ileride hasadı yapılacak olan buğdayın hangi fiyattan satılacağını bilecek, fiyatların düşmesi halinde maruz kalacakları zararlara karşı kendilerini korumuş olacaklardır. Diğer yandan buğdayı hammadde olarak kullanan üreticiler, hammadde alımı yapacakları tarihte buğdayın fiyatının yükselmiş olma olasılığına karşı, vadeli işlem sözleşmesinde işlem yapıp buğdayın gelecekteki fiyatını sabitleyerek karşı karşıya oldukları riskten korunma olanağına sahip olacaklardır. Ayrıca buğdaya dayalı vadeli işlem sözleşmeleri, buğdayın yüksek fiyat hareketliliği sonucu, mali kaynaklarını değerlendirmek isteyen yatırımcılara yüksek getiri olanağı sunan bir yatırım aracı olarak da hizmet edecektir.

VOB-Ege Pamuk Vadeli İşlem Sözleşmesi sayesinde tekstil alanında faaliyet gösteren üretici, çırçırıcı, sanayici ve tüccarlar spot piyasadaki fiyat dalgalanmalarından kendilerini koruyarak önemli bir risk yönetim aracına kavuşmuş olacaklar aynı zamanda finansal alanda faaliyet gösteren kurumlar da yeni bir yatırım aracını portföyelerine ekleyebileceklerdir. Böylelikle pamuk sadece bir tarım ürünü olmaktan çıkarak bir yatırım aracına dönüşecektir. Eğer bir pamuk üreticisi vadeli piyasalarda oluşan fiyatları göz önüne alarak ekim yapıp yapmamaya, doğru ürünü seçmeye ve en uygun ekim miktarının ne olacağına “VOB - Ege Pamuk Vadeli İşlem Sözleşmesi” kullanarak karar verebilecektir. Ayrıca ekilmiş olan ürüne ait sözleşmeyi önceden satarak gelirini mâkul bir fiyattan sabitleyebilecektir.

Türkiye’de devlet her gün daha fazla alandan çekilmekte, fiyatların piyasada belirlenmesi yönünde hareket etmektedir. Türkiye Avrupa Birliği’ne girme yönünde ilerlemektedir. Bunun yanında, sermayenin uluslararası dolaşımının önündeki engeller kalkmakta, her işletme dünyadaki gelişmelerden etkilenmektedir. Bu gelişmeler, yabancı işletmelerin kullandığı risk yönetim araçlarının ülkemizdeki işletmelerin hizmetine sunulmasını zorunlu hale getirmektedir⁸².

Bu gelişmeler neticesinde ihtiyaç-çözüm mekanizması çalışmaya başlamış, ortaya çıkan faiz, fiyat ve kur risklerinin kaldırılması veya etkilerinin azaltılmasına yönelik riske karşı koruma amaçlı enstrümanların ve bu enstrümanların işlem gördüğü piyasaların geliştirilmesi aşaması kendiliğinden işlemeye başlamıştır. Bu enstrümanlar, geleneksel emtia vadeli işlemler piyasalarına göre finans sisteminde bir yeniliği temsil etmekte olup, kur ve faiz oranlarından başlayarak opsiyonlar ve hisse senedi endeksli piyasalarının gelişmesiyle hisse senedi piyasasına da uzanmışlardır. 80’li yıllarda elektronik işlem sistemlerinin gelişmesiyle hızlanan sermaye piyasalarının globalleşme eğilimi türev ürün piyasalarına da olumlu etki yapmış ve bu piyasaların hızla büyümesine yol açmıştır⁸³.

Vadeli işlem ve opsiyon borsaları liberal ekonomik sistemlerin vazgeçilmez kurumlardan biridir. 2002 yılı rakamları ile dünyada vadeli işlem borsalarının işlem hacmi 100 trilyon doların üzerinde olup, yılda 4,5 milyar sözleşme alınıp satılmaktadır. İşlem hacimleri finansal piyasalarda olumsuz gelişmeler yaşandığı dönemlerde de artmaya devam etmiştir.

Vadeli işlem piyasalarındaki işlem hacmi 2004 yılında %4, 2005’te ise % 12 oranında artış göstererek önemli bir başarı yakalamıştır. 2006 yılında vadeli işlem hacimlerinde % 30, opsiyon işlemleri hacminde %10’luk bir büyüme görülmüştür. 2005 yılında faaliyete başlayan VOB’ un ilk faaliyet yılında işlem hacmi İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın (İMKB) %1’i kadardı. 2006 sonunda bu oran %10’a, 2007 sonunda da yaklaşık % 60’a çıkmıştır. 2005’in ilk 11 aylık döneminde toplam işlem hacmi, pozisyon kapamalar dâhil 3 milyar YTL iken, 2006 yılında toplam işlem hacmi

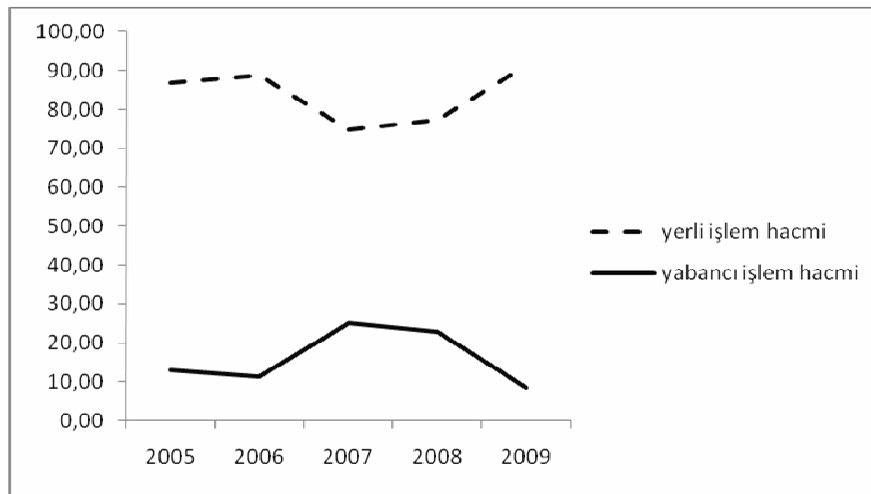
⁸² www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi13.doc (29 Nisan 2009).

⁸³ Abanoz, Mehmet “Türkiye’nin İlk Türev Ürünler Borsası ve İlk Özel Borsa: Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası(VOB)” Maliye Müfettişi 2006s.2.

pozisyon kapamalar dâhil 17 milyar YTL olmuştur. 2007'yi 2006'ya oranla 6,5 katlık artış ve 117 milyar YTL'lik işlem hacmi ile kapatan VOB' un yatırımcı sayısı 2007 yılı başında 12 bin civarındayken yılsonunda 50 bin seviyesine ulaşmıştır⁸⁴.

2005 yılında VOB' da yerli yatırımcı tarafından gerçekleştirilen işlem hacminin toplam işlem hacmine oranı %87 iken yabancı yatırımcının toplam işlem hacmi içerisindeki işlem hacmi oranı %13 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında yerli yatırımcının toplam işlem hacmi içindeki payı %89 iken yabancı yatırımcının toplam işlem hacmi içindeki payı %11 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında ise, yerli yatırımcı toplam işlem hacmi içinde % 91 pay alırken yabancı yatırımcının toplam işlem hacmi içindeki payı ise %9'dur.

Şekil. 8: VOB' da Toplam İşlem Hacminde Yerli ve Yabancı Yatırımcı Oranları

Kaynak:www.vob.org.tr. (31 Haziran 2009)

Yerli yatırımcıların büyük çoğunluğu VOB' da işlem gören araçlarla ilgili yeterli bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla, VOB' a yönelen yerli yatırımcı sayısı da oldukça azdır. VOB' un kuruluşuyla, türev ürünlerin ülkemizdeki gelişimi açısından önemli bir adım atılmıştır. VOB' un tanıtımına yönelik çalışmalar yapılması ve yerli yatırımcıların piyasalara yönlendirilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca opsiyon piyasalarının oluşturulması, yeni ürünlerin piyasaya sunulması da piyasaların gelişimi için önemlidir. Tek hisse senedine dayalı sözleşmelerin piyasalara sunulmasına yönelik çalışmaların hızlandırılması da, piyasaya yeni dinamizm kazandıracak faktörlerden bir diğeridir.

⁸⁴ www.vob.org.tr.

Pozitif gelişmelerin yanı sıra tüm bu eksik parçaların tamamlanması, VOB' un da dünyadaki benzerleri gibi başarılarla imza atması açısından büyük önem taşımaktadır⁸⁵.

3.5. Türkiye’de Vadeli Mal (Emtia) Piyasaları

Dünya’da tarım borsacılığı, çok ürünlü borsa tipinden ürün veya ürün grubunda uzmanlaşmış ihtisas borsacılığına geçiş şeklinde gelişme göstermiştir. Borsaların belirli ürünlerde uzmanlaşması, bir taraftan ülke içi ve uluslararası piyasalar için referans fiyat oluşumuna katkı sağlarken diğer taraftan da ürünün pazarlanma kanallarında oluşan farklı uygulamaların ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır. Ülkemizin Ürün İhtisas Borsaları projesi fikri, 1994 yılı başlarında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı’na (FAO), tarım borsalarını gerçek bir borsa nizamına ve ihtisas borsası statüsüne kavuşturmak, tarım sektöründe devlet müdahalesini azaltarak yeniden düzenlemek, ürün borsalarındaki alım satımları canlandırmak amacı ile işbirliği yapmayı teklif etmesiyle ortaya çıkmıştır. 1996 yılında Birleşmiş Milletler Ticareti Geliştirme Örgütü ve Dünya Bankası desteği ile “Tarımsal Ürün Piyasalarının Geliştirilmesi Projesi” hazırlanmış ve proje koordinatörlüğünü Sanayi ve Ticaret Bakanlığı üstlenmiştir. Ürün İhtisas Borsaları projesi, öncelikli olarak pamuk ve buğday ürünleri için düşünülmüş ve buralardaki uygulamalardan edinilecek tecrübeler ile diğer tarımsal ürünlere geçilmesi planlanmıştır⁸⁶.

Dünya Bankası’nın 2,8 milyon dolar kredi desteği sağladığı yasal altyapısı tamamlanan “Ürün Borsacılığını Geliştirme Projesi” kapsamındaki 7 ürün ihtisas borsası çalışmalarını hızlandırmıştır. Proje kapsamında pamukta İzmir, Adana ve Şanlıurfa; hububatta Edirne, Polatlı, Eskişehir ve Konya Ticaret odalarının pilot bölgeler olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Projenin amacı hububat ve pamuk için depo makbuzu veren lisanslı depolar ve makbuzların el değiştirdiği borsalar sisteminin Türkiye’de, hayata geçirilmesidir.

Ürün İhtisas Borsaları ile ilgili ilk yasal düzenleme 18.05.2004 tarih ve 5174 sayılı kanunun 53. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: “*Ekonomik gereklilikler gözetilerek*

⁸⁵ Bahçuvan, Ali BORYAD Başkanı “Vadeli İşlem Borsası” s.1.

⁸⁶ www.arip.org.tr/foy27 (30 Mayıs 2009).

güven, serbest rekabet ve istikrar içinde, kotasyonundaki bir veya birden çok ürünün arz ve talebini buluşturan; yürürlükteki ürün standartlarına göre tasnif edilmiş ürünlerin, kendilerince organize edilen fiziki veya elektronik mekânlarda alım satımına aracılık eden; ürünlerin gerek fiziki, gerekse ürünü temsilen lisanslı depo işletmelerince çıkarılan ürün senetleri ve alivire sözleşmelerin ticaretini yürütebilen; işlemlere ilişkin güvenilir kayıt ve saklama imkânları bulunan; oluşan fiyatları, ürettiği bilgileri, diğer benzer ve alternatif piyasaları izleyebilecek ve duyurabilecek bilgi işlem, teknik ve elektronik donanım, kurumsal ve malî alt yapıya sahip olan; faaliyet alanı bölgesel, ulusal veya uluslararası olabilen anonim şirket statüsünde ürün ihtisas borsaları kurulabilir.” denilmekte ve Ürün İhtisas Borsaları’nın anonim şirket unvanıyla faaliyet göstereceği ve Ticaret Borsaları’nın kurulmuş ya da kurulacak Ürün İhtisas Borsaları’na ortak olabileceği veya aralarındaki sözleşme uyarınca bunların acentesi olarak çalışabileceği ifade edilmektedir.

Ürün ihtisas borsası ve lisanslı depoculuk birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve biri olmadan diğerinin başarılı olma şansı yoktur. Bu nedenle iki konudaki yatırım girişimlerinin eşzamanlı ve koordineli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Lisanslı depolara girecek ürünler için depolama yardımı, vergi indirimi gibi teşviklerin sağlanması halinde sistem cazip hale gelebilecektir.

Ürün ihtisas borsalarının başarılı olması için kamuoyunun bu konuda bilinçlendirilerek hazırlanması gerekmektedir. Sistem içinde yer alan tüm tarafların borsaya güvenlerinin artmasını sağlamak için eğitim ve tanıtım uygulamalarının yanı sıra, sağlam ve güvenilir ürün makbuzlarına sahip olunması sağlanmalıdır.

Tarım ürünü piyasalarının temel iki özelliğini fiyat ve gelir istikrarsızlığı oluşturmaktadır. Fiyat istikrarsızlığının hem arz, hem de talep kaynaklı sebepleri vardır. Tarım, iklime bağımlı bir sektör olduğundan genel olarak hasat dönemlerinde fiyatlar belli bir seviyede kalabilmekte, fakat bundan sonra yeni ürün alınana kadar geçen sürede fiyatlar yükselmektedir. Stoklanabilen ürünlerde bu fiyat dalgalanmaları az da olsa engellenebilmekte, diğerlerinde böyle bir imkân da bulunmamaktadır.

Pamuk vadeli işlemler borsası, piyasada ürün arzının kesikli, ancak talebinin sürekli olmasından doğan yapısal sorunları ve dengesizlikleri gidererek devletin destekleme ihtiyacına bağlı olarak üstlendiği mali yükü azaltacaktır. Pamuk fiyatlarının uluslararası piyasa şartları içerisinde gerçekçi bir şekilde oluşması sağlanacaktır. Piyasaların işleyişindeki kolaylık ve hız pamuk fiyatlarında daha iyi bir istikrar temin edecektir. Tekstil ve konfeksiyon sanayicileri ise, pamuk fiyatlarındaki çift yönlü hareketlenmelerden doğan fiyat riskini finans kesimine aktararak, risklerini dengeleme olanağına kavuşabileceklerdir. Aynı zamanda, üreticiler uzun vadeli satış ve üretim bağlantıları yapma imkânı bulacaklardır⁸⁷.

Ürün borsalarının en hızlı büyüdüğü bölgeler gelişmekte olan ekonomilerdir. Ürün borsalarının gelişmekte olan ülkelere katkıları şöyle sıralanabilir:

- Yeni piyasa oluşumları,
- Yerel ticaretin desteklenmesi,
- Fiyat yönünde bilinçlenme,
- Kalite garantisi,
- Altyapı gelişimi,
- Fiyat riski yönetimi,
- Pazar ulaşımı,
- Fiyat şeffaflığı.

Ürün borsalarının kalkınmakta olan ülkelere sağlayacağı fırsatları ise; ticaret şirketlerinde meydana gelecek hızlı büyüme, hedging ve risk alma faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde gerçekleşmesinin sağlanması şeklinde sıralanabilir.

Teknoloji sayesinde yüksek işlem maliyetleri düşecek ve kamu, özel sektör ve sivil toplum arasında yeni işbirlikleri gelişecek. Ürün borsalarının her sorunu çözemeyeceğini de vurgulayarak depolama ve ulaştırma gibi altyapı konuları, yasal

⁸⁷ Arısoy, E. s.5.

çerçeve, piyasalar arasında bütünlük ve ürün piyasalarının ne anlama geldiğinin çok iyi algılanmaması durumunda, ürün borsalarının başarılı olmasının söz konusu olamayacağı bellidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Borsa özel kanunla kurulan belli zamanlarda alıcı ve satıcıların bir araya gelerek malın özelliklerine bakılarak büyük çapta alım-satım yapılan ve arz-talep dengesi doğrultusunda gerçek piyasa fiyatının oluştuğu teşkilatlandırılmış bir pazardır.

Ticaret borsaları, hukuki mevzuatla sınırları belirlenmiş mali ve idari özerkliğe sahip kurumlardır. Ticaret borsaları sorumlulukları, görevleri ve çalışma prensipleriyle Türkiye ekonomisinin vazgeçilmez kurumlarından. Ticaret borsaları, ekonomide tarım ve sanayi gelişimi ve bunların daha sağlıklı bir şekilde çalışması için önemli faktörlerden biridir. Ticaret borsalarının hedefi, ekonomide serbest sisteminin uygulanmasına ve kurumsallaşmaya yardımcı olmak, bu yöndeki karar ve çalışmalarını desteklemektedir. Ayrıca, ticaret borsaları görüş ve önerilerini belirterek topluma aydınlatıcı hizmetler sunabilmektedir.

Ticaret borsalarının yerine getirmesi gereken belirli sorumluluk ve yükümlülükleri vardır. Etkin işleyen piyasa mekanizmasının oluşması, ürünlerin gerçek değerlerinin belirlenmesi, fiyat hareketlerinde istikrarın sağlanması, ulusal ve uluslararası piyasalar arasında denge kurulması bu sorumluluk ve yükümlülüklerindedir. Bu işleyişler içinde alım-satım işlemlerinin tescili çok önemlidir. Tescil işlemi sayesinde bütün alıcı ve satıcılara ve ilgili resmi kurumlara piyasadaki ürün ve fiyat hareketleri ile ilişkili güvenilir ve yeterli derecede bilgi verilir. Ayrıca, tescil işleminde alımların, satımların ve fiyatların ilan edilmesiyle pazar daha şeffaf hale gelir ve sonuç olarak tescil işlemi ile hem alıcı hem satıcı hem de kamu bazında bilinçlenme gerçekleşir. İşlemlerin tescili borsaların asli görevlerinden biridir. Tescil işleminde alım ve satımların miktar ve fiyatlarının tespiti yapılarak, kontrol sonrası kayda geçirilir.

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve kayıt dışı ve kayıtlı işletmeler arasındaki haksız rekabetin yok edilmesi gerekliliği ticaret borsalarının ekonomi için ne kadar önemli kurumlar olduğunu bize açıkça göstermektedir. Bazen destek primi verilen ürünlerde paravan şirketlerce üretilmeyen ürünlere alım-satım beyanı düzenlenerek haksız prim alınarak ekonomi zarara uğratılmaktadır. Bu nedenle, borsalarda işlemi yapılan ürünlerde kayıt dışılığı önlemek amacıyla Maliye Bakanlığı ve Gelir İdaresi Başkanlığı ile ortak çalışma yapılarak borsa üyesi mükelleflerin vergi dairelerinin

mükellef izleme durumlarının izlendiği veri tabanı borsalarca da on line izlenebilmelidir. Borsaların sorumluluk ve görevlerini yerine getirebilmeleri, örgütlenebilmeleri ve faaliyetlerini yürütebilmeleri için gerekli altyapı oluşturulabilmelidir.

Borsa kotasyonuna dâhil ürünlerin özelliklerini ve tiplerini tespit edecek fiziki ve kimyasal analizler yapabilecek laboratuvarların kurulmasının teşviki ile bu ürünlerin fiyatlarının rekabet ortamında belirlenmesi sağlanmalıdır. Yurtiçi ve yurtdışı borsalar ile irtibat güçlendirilerek fiyatların daha iyi takip edilmesi için bu borsalar arasında bilgi akışı sağlanmalıdır. TOBB, bu bilgi akışını sağlamak amacıyla çalışmalar başlatmıştır.

Borsaların görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmeleri ve örgütlenebilmeleri için gerekli ortam sağlanmalıdır. Bu ortamın sağlanabilmesi için iyi organize olunması, eksikliklerinin giderilmesi ve hukuki altyapılarının daha iyi hale getirilmesi gerekir. Bunlar yerine getirildiği takdirde, ticaret borsaları ekonomiyle ilgili bazı sorunların çözümünde yardımcı bir faktör olur ve ülkelerin ekonomik performansını arttırmak için gereken fonksiyonları yerine getirmede yardımcı olur.

Ülkemizde çağdaş borsacılık hizmeti verme çabası içinde faaliyet gösteren ticaret borsalarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Maalesef, birçok borsada hala altyapı eksiklikleri vardır. Maliyetlerin yüksekliği nedeniyle yatırımların zamana yayılması gerekir. Belirtilen eksikliklerin giderilmesi için, ticaret borsalarının uzun vadeli kredilerle desteklenmesi sorunların çözümünde fayda sağlayacaktır. Ayrıca, küçük ve çok sayıda ticaret borsasının yerine, AB ülkelerinde olduğu gibi sermayesi ve işlem hacmi daha büyük ulusal ve uluslar arası düzeyde faaliyet gösteren az sayıda kurumsallaşmış borsaların oluşturulması tercih edilmelidir. Bu tercih doğrultusunda hedef “ürün ihtisas borsacılığı” sistemine tam entegrasyon olmalıdır. Türkiye’de ticaret borsalarının gerçek anlamda çağdaş borsalar olabilmeleri için mevcut altyapı sorunları çözülmelidir. Çünkü halen sayıları 100’ü aşan ticaret borsalarının neredeyse yarısına yakın bir kısmının hizmet binası, satış salonu, laboratuvarı ve benzeri donanımları bulunmamaktadır.

Tarımsal ürünlerin ticaretinin gelişmesinde iki unsur önemli etkiye sahiptir. Birincisi, bu piyasaları etkileyen başta tarım politikaları olmak üzere, vergi, bankacılık

ve diğ er hükümet düzenlemeleridir. İkincil olarak, piyasaların işleyişinde önemli katkılar sunabilecek gelişmiş bir borsanın mevcudiyetidir.

Ülkemizde tarımsal ürün piyasalarının derinlik kazanabilmesinde ve etkin bir Pazar mekaniğinin oluşturulabilmesinde borsalar önemli aktörlerdir. Bugün ülkemizde mevcut 113 adet ticaret borsası vardır ve bunların hepsinde alım-satım işlemleri tescil edilerek yapılmaktadır. Mevcut borsaların çoğunda iletişim ağı, kantar ve laboratuvar gibi altyapı yatırımları bulunmaktadır. Ancak depo açısından yeterli yatırımları bulunmamaktadır.

Ürün borsalarının geliştirilmesi, işlem kapasitelerinin artırılması ve pazarlama sistemindeki faaliyetleri yerine getirebilmesi için gereken bir takım önlemler bulunmaktadır. Bunlar;

- Borsaların altyapılarının bilişim, satış salonu, laboratuvar ve benzeri yönlerden iyileştirilmesi
- Depolama olanaklarının iyileştirilmesi
- Alım ve depolama işlemlerinde standardizasyon oluşturulması
- Vergi muafiyeti, kredi desteği ve benzeri gerekli kolaylıkların sağlanarak lisanslı depoların kuruluş ve işleyişlerinin sağlanması
- Makbuz senetlerinin borsalarda işlem görebilmelerinin sağlanması için lisanslı depoların kurulması
- Makbuz senetlerinin el değıştirmesi sonucunda her defasında vergi alınmaması
- Üretici ve tüccarların borsalarda işlem yapmalarının teşvik edilmesi
- Borsaların ulusal ve uluslar arası vadeli işlemler piyasalarına denk olabilecek şekilde nitelik kazanmalarının sağlanmasıdır.

Ticaret borsalarında ürünler arz-talep koşulları altında gerçek fiyatlarıyla işlem görmektedir. Ticaret borsaları, ihtisas borsalarına dönüştürüldüğü takdirde ürünlerde kalite analizlerinin yapılabilmesi mümkün olacaktır. Ürünlerin standartlarını gösteren

makbuzlar sayesinde üretici ürününü daha kolay satabilir, aynı zamanda fiyat ve kalite bakımından tüketici istediği ürünü alabilir.

Devlet üzerindeki mali yükün kaldırılabilmesi ve tarım ürünlerinin serbest piyasa içinde yerini bulabilmesinin en çağdaş yolu vadeli işlem borsalarının işlerliğinin artırılmasıdır. Bu sayede, rekabet ortamında tarım ürünleri gerçek değerini bulabilecek, borsalardaki ürün standardizasyonu ile daha da kaliteli üretim teşvik edilerek üretici, tüccar ve sanayicinin hedeflerinin daha sağlıklı biçimde belirlenmesi sağlanacaktır.

Ticaret borsalarında gerçekleşen vadeli işlemlerde ürünlerin fiyatları önceden belirlendiği için gelecek aylardaki fiyatların belirsizliği ve istikrarsızlığı sorunu ortadan kalkabilecektir. Borsalarda vadeli işlemler spot piyasaların arz ve talep dengesizliklerinden kaynaklı dalgalanmalara karşı yetersiz olduğundan dolayı yeni arayışlara başlanmıştır.

Vadeli işlemler piyasası forward, futures, options ve swap işlemlerinden oluşmaktadır. Futures işlemler vadeli işlemlerin temelini oluşturmaktadır. Futures işlemlerinde vade, sözleşme büyüklüğü, alınacak teminatlar, fiyat adımları, işlem kriterleri ilgili borsalar tarafından belirlenmektedir. Forward işlemleri ise organize borsalarda yapılmayan dolayısıyla, fiyat, vade, miktar gibi unsurların standardının olmadığı tarafların karşılıklı anlaşmasıyla belirlenen vadeli işlemlerdir. Opsiyon sözleşmeleri çoğunlukla organize borsalarda fiyat, miktar, vade açısından standardizasyonun mevcut olduğu vadeli işlem sözleşmeleridir. Swap ise her iki tarafın belirli bir zaman diliminde ödemelerinin karşılıklı olarak değişiminde anlaştıkları bir işlemden ibarettir. Ürün bazında, ürün ihtisas borsacılığına geçiş borsacılığın geliştirilmesi için gereken en mühim aşamalardan biridir. Bu tip borsalar az sayıda, tercihen bir tek üründe ihtisaslaşmalıdır. Özellikle vadeli işlemler borsaları üretimin planlanması aşamasında, stokların değerlendirilmesi aşamasında ve risk unsurlarının bir yerde daha gerçekçi bir şekilde uygulanabilmesi için gereklidir. Ayrıca, daha sağlıklı işleyen bir mali sistemin yani vergi sisteminin kurulabilmesi bakımından son derece önemlidir.

Sanayici borsadan aldığı fiyat sinyallerini değerlendirerek istikrarlı fiyat üzerinden girdi temin edebilip, borsada oluşan fiyatlara dayanarak üretim maliyetlerini

ve satış fiyatını gerçekçi bir şekilde planlar. Bu planlamadan sonra sanayici iç ve dış piyasaya karşı yükümlülüklerini zamanında yerine getirebilmektedir. Üretim sonrasında depolama maliyetlerinde ve stoklarla bağıntılı finansal giderlerde tasarruf sağlayarak buradaki maliyet unsurunu farklı alanlara kaynak olarak aktarabilmektedir.

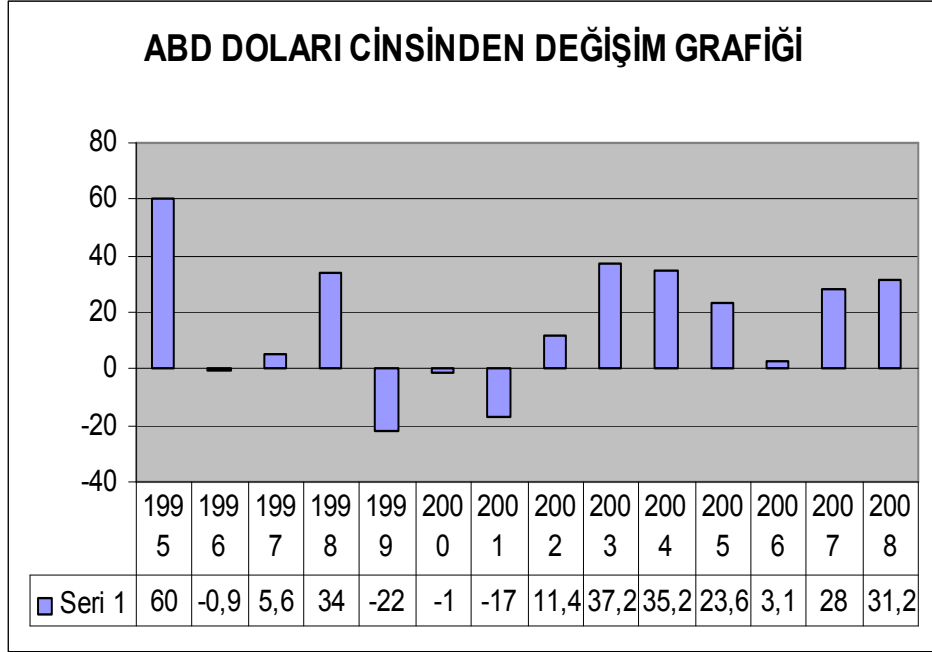
Sanayiciler ürün toplam maliyetlerini ve satış fiyatlarını daha rekabetçi bir seviyede tutarak, dış satışlarını geliştirir ve bu sayede ülkeye daha fazla döviz getirisi sağlayabilirler. Vadeli ürün borsalarının bulunduğu bir ortamda üreticinin piyasa koşullarına karşı duyarlılığı artacaktır. Bu sayede, üreticiler üretim planlarını, üretim tercihlerini ve üretim ikame olanaklarını daha gerçekçi formda yapabileceklerdir. Bütün bunların yanında ithalatçı ve ihracatçı dünya fiyatlarıyla ticaret yapma imkânına kavuşarak, uluslar arası piyasalarda rekabet gücünü arttırabilecektir. İhracatçı uzun vadeli bağlantılara girebilir ve bu bağlantıları risk yüklenmeden yerine getirebilecektir. İhracatçı fiyat riskinden korunduğu için istikrarlı bir gelire sahip olacak ve pazar payını arttıracaktır.

Mevcut vadeli işlemler piyasasında kontratların kayıt altına alınması ticaretin gözlemlenmesini kolaylaştırmaktadır. Pamuk dünya genelinde halen önemli bir hammaddedir. Pamuk üzerine kurulacak vadeli işlemler piyasası, gerekli örgütlenme sağlanırsa yabancı yatırımcılar için bir teşvik unsurudur. İzmir’de kurulan vadeli işlemler borsası Türkiye genelinde farklı ürünlerin, göstergelerin ve finansal araçlarında vadeli işlemler kapsamına dâhil edilmesinde öncü olacaktır.

Sonuç olarak, ticaret borsaları, üreticiler tarafından emek ve sermaye konularak üretilen farklı nitelikteki ürünlerin alım satımının yapıldığı ve bu anlamda piyasada ürünün katma değerinin arttırıldığı kurumlar olarak Türkiye ekonomisinde önemli rol üstlenmektedir.

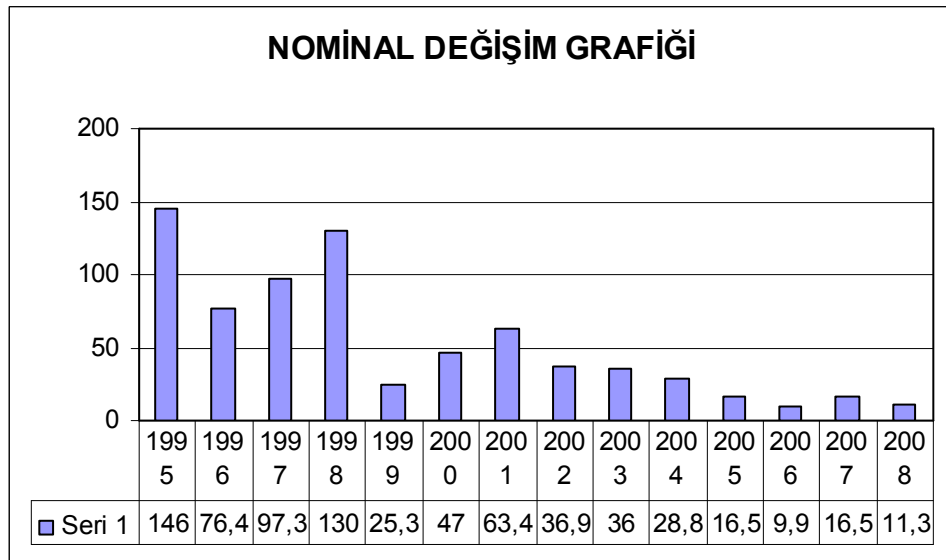
EKLER

Şekil. 9 ABD Doları Cinsinden Değişim Grafiği

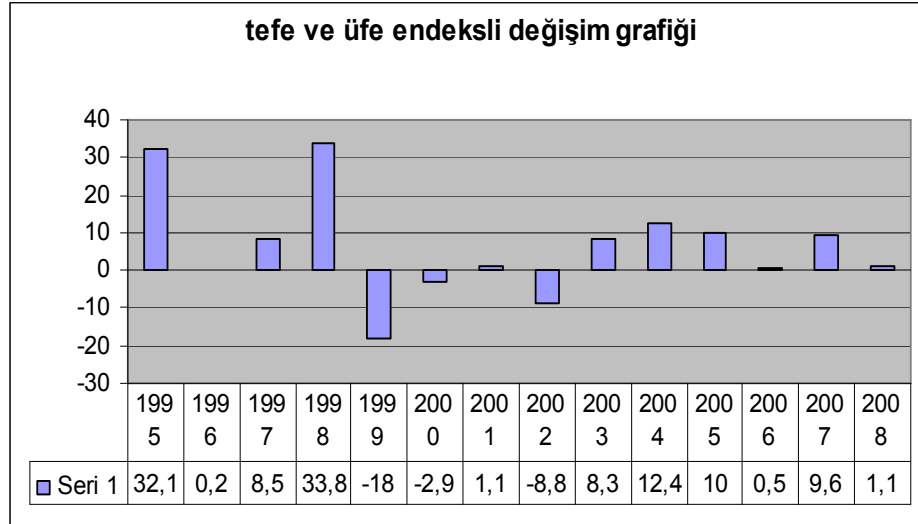
Kaynak: www.erkurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

Şekil. 10 Nominal Değişim Grafiği

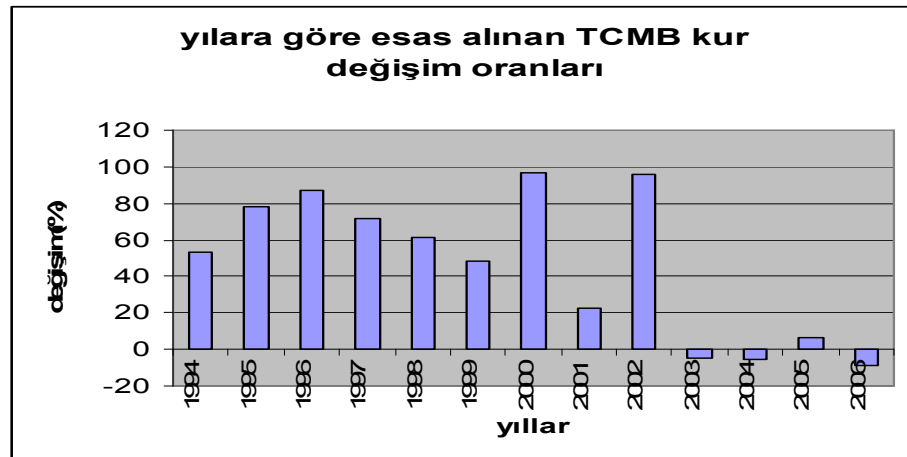
Kaynak: www.erkurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

Şekil. 11 TEFE ve ÜFE Endeksli Değişim Grafiği

Kaynak: www.erzurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

Şekil.12 Yıllara Göre Esas Alınan TCMB Kur Değişim Oranları

Kaynak: www.erzurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

Tablo. 11 Yıllara Göre Esas Alınan TCMB Kur Değişim Oranları

Yıl	Değişim	Kur
1994		0,02979
1995	53,54	0,04574
1996	77,94	0,08139
1997	86,84	0,15207
1998	71,62	0,26097
1999	60,99	0,42013
2000	48,45	0,6237
2001	96,47	1,22541
2002	22,88	1,50584
2003	95,62	1,49307
2004	-4,7	1,42234
2005	-5,73	1,34079
2006	6,61	1,42943
2007	-8,97	1,30126
2008	18,37	1,54090

Kaynak: www.erzurumtb.org.tr/TOBBkaynak/2007borsaist.html (15Mart 2009).

KAYNAKLAR

- ABANOZ, Mehmet “Türkiye’nin İlk Türev Ürünler Borsası ve İlk Özel Borsa: Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası(VOB)” 2006 Maliye Müfettişi
- AKBAY, Aysel “Türkiye’de Pamuk ve Tekstil Sektörü Açısından Vadeli İşlem Borsalarının Önemi ve Başarısını Etkileyecek Olası Faktörler” 1999 Türkiye II. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu
- ARIKAN, İlkay “Gelecek Borsaları ve Türkiye’de Olabilirliği” 1992, SPK Yayınları, Ankara.
- ARISOY, Ebru, ODKOYMAZ, Necmi “Vadeli Ürün (Emtia) Borsaları ve Dış Ticaret Açısından Önemi” 1997 Uzman Yardımcısı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Dış Ticaret Dergisi, yıl 2, sayı 6 Ankara
- AYYILDIZ, Nursel “Türev Piyasaları” 2003 Yatırım Dünyası Ocak.
- BAER, Julius B. “Commodity exchanges and futures trading” 2007.
- BITTMAN, James B. “Trading and Hedging with Agricultural Futures and Options” 2001.
- COBLE K.H. , ZUNIGA M. , HEIFNER R. , “Evaluation of The Interaction of Risk Management Tools for Cotton and Soybeans” 2003, Department of Agricultural Economics, Mississippi State University, 321 Lloy-Ricks, Mississippi State, MS39762, USA.
- DEMİRBİLEK, Sami KOÇ, Cem ve Metin ARSLAN “Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım - Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu” 2000 www.e-ticaret.gov.tr
- EREZ, Yalım “Ticaret Borsacılığında Yeni Gelişmeler, Vadeli İşlemler Piyasaları” 1994
- ERDAL, Gülistan “Türkiye’de Vadeli İşlemler Piyasası ve Bazı Tarımsal Ürünler Üzerinde Uygulanabilirliği” 2006 TOBB Yayınları

- EYÜPOĞLU, H.Ayşe “Risk Yönetim Aracı Olarak Futures Piyasaları Yapısı, İşleyiş Mekanizmaları Ve Bazı Ülke Örnekleri” 1995 SPK Yayınları
- ERDEM, Yusuf “Vadeli İşlem Piyasaları, Forward & Futures ve Türkiye’de Oluşumun Ekonomik Şartları”, Ocak 1993
- ERSAN, İhsan, “Finansal Türevler, Futures & Options & Swaps”, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 1997
- ERTEM, Üner “Ürün İhtisas Borsaları-İpsala Çeltik Borsası”Trakya Üniversitesi 2006.
- GAZANFER, Sabahattin “Türkiye’de Vadeli İşlemler, Pamuk Borsasının Kurulması Konusunun Değerlendirilmesi”1994, İTB Yayınları, No: 48, İzmir.
- GÜNGÖR, Günay “Tekirdağ Ticaret Borsası’nın Yapısı ve İşleyişi” 1994 T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ
- HULL, John C. “Fundamentals of Futures and Options Market” 2007
- İPEKÇİOĞLU, Şeyda “Şanlıurfa Ticaret Borsasının Yapısı ve İşleyişi” 2007 H.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- KAYA, H. Gazi “Dünyada Gelişen Rekabetçi Yapı Ve Türk Tarımının Konumu” Türktarım dergisi, Mayıs – Haziran 2007
- KİRAZ, Burcu “Trakya Bölgesindeki Ticaret Borsalarının Yeniden Yapılandırılması ve Ürün Borsaları” T.Ü. FBE, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2002.
- KÜÇÜKKOCAOĞLU ,Güray “Türkiye’de Türev Finansal Araçlarının Uygulamaları” 1995 SPK yayınları
- MC LAUGHLİN, Robert M. “Over-The Counter Derivative Products”Mc Graw Hill 1998
- MİRAHMETOĞLU, Gökhan “Ticaret Borsaları 2002 Yılı Faaliyetleri” 2003 TOBB, Mayıs
- ÖNCE, Saime “Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar İçin Muhasebeleştirme Şekilleri” 1995 TBB Yayınları No:192 ESKİŞEHİR s.10

ÖZŞAHİN, Ahmet Kerem, ‘‘Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği’’

SPK Yayınları s.202–203

SAATÇIOĞLU, Cem ‘‘Dış Ticaretin Önündeki Engeller Ve Çevresel Kriterler İle Dış Ticaret İlişkisi’’ 2001

SARIASLAN Halil ‘‘Ticaret Borsacılığında Vadeli İşlemler Piyasası ve Türkiye için Bir Çerçeve Önerisi, Ticaret Borsacılığında Yeni Gelişmeler, Vadeli İşlem (Futures and Options) Piyasaları’’ 1994, TOBB Yayınları, Ankara

SİMSAROĞLU, Umur ‘‘Pamuğun Pazarlanmasında Ticaret Borsalarının Rolü’’ 2002 Türkiye V. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri, T.C.Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara.

Ticaret Borsacılığında Yeni Gelişmeler ve Vadeli İşlem Piyasaları, TOBB Yayınları, Yayın No: Genel: 289 Bım: 27,1Nisan 1994

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Yayın No: 289, İstanbul

Ticaret Borsaları 2005–2007 Yılı İstatistikleri, TOBB, Oda ve Borsalar Dairesi Başkanlığı, Borsalar Müdürlüğü

Ticaret Borsaları Faaliyetleri, TOBB, Oda ve Borsalar Dairesi Başkanlığı, Borsalar Müdürlüğü, Ankara, Ağustos 2005 ve Temmuz 2006.

Ticaret Borsaları Ve İzmir Ticaret Borsası, İzmir Ticaret Borsası 100.Yıl Etkinlikleri, Yayın No:42,

TOMEK AND ROBBINSON ‘‘Agricultural Product Prices’’ 1995 Cornell University, Ithaca, New York

TUNCER, Haydar Oğuz ‘‘Ticaret Borsaları ve Vadeli İşlemler Piyasası’’ 1994 TOBB Yayınları, NO:292 ANKARA

TUNCER, Haydar Oğuz. ‘‘Tarım Ürünleri Pazarlanmasında Vadeli İşlem Piyasası’’ 1997 Ankara Ticaret Borsası Dergisi, 20 s.14–16.

Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, Sermaye Piyasası Faaliyetleri

Türev Araçlar Lisansı Eğitimi, TSPAKB, Aralık,2002

UZUNOĞLU, Sadi “Yeni Finansman Teknikleri”1998 Strata Yayınevi, İstanbul.

YEMİŞÇİ, Tuğrul “Türkiye’de Tarımsal Ürün Pazarlanmasında Yeniden Yapılanma: Ürün ihtisas Borsaları ve Vadeli işlem Borsaları” 2004 İzmir Ticaret Borsası Raporu, İzmir.

YÜKÇÜ, Süleyman ve YÜCEL, Tülay “Bankacılıkta Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, Bugünkü Durumu ve Yapılması Gerekenler” 1995TBB Yayınları No:191

İnternet Kaynakları

www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=727&l=1 (15 Mart 2009).

www.arip.org.tr. (30 Mayıs 2009).

www.borsa.tobb.org.tr/ (10 Mart 2009).

www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi11-13.docs.7 (23 Nisan 2009).

www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazçarşamba13.doc (29 Nisan 2009).

www.ec.europa.eu/agriculture/ (25 Nisan 2009).

www.e-ticaret.gov.tr (20 Nisan 2009).

www.erzurumborsa.org.tr/TOBBkaynak/2007_borsa_ist.html (15Mart 2009) .

www.itb.org.tr. (15 Mayıs 2009).

www.kutbo.org.tr/?r=ilk-borsa (07 Mart 2009).

www.ordutb.org.tr. (19 Mayıs 2009).

www.tobb.com.tr (12 Nisan 2009).